Edina Bećirević

GENOCID U ISTOČNOJ BOSNI 1992.-1993.*

* Četvrto poglavlje iz knjige *NA DRINI GENOCID*, *ISTRAŽIVANJE ORGANIZIRANOG ZLOČINA U ISTOČNOJ BOSNI,* Edina Bećirević, Buybook, Sarajevo, 2009. Knjiga predstavlja adaptiranu doktorsku disertaciju pod naslovom *„Genocid u istočnoj Bosni 1992-1993. god.: srpski politički, vojni i socijalni projekat“,* koja je 24. 3. 2008. god. odbranjena na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu.

SADRŽAJ

PREDGOVOR 4

UVOD 7

PRIPREME ZA GENOCID 17

Ujednačena metodologija agresije 18

ZVORNIK: BIROKRACIJA, SPECIJALNE SNAGE I PRAVOSLAVNA CRKVA 22

Sudbina graničnog grada 24

Susjedi Srbi i „paravojne formacije“ 25

Birokratske pripreme i agresija 28

VLASENICA: DJECA VOJNICI I KONCENTRACIONI LOGORI 39

Okupacija Vlasenice i apsurdna podjela 40

Tragedija sela oko Vlasenice: geografija i genocid 43

Logor Sušica 45

BRATUNAC - NAREDBE IZ BEOGRADA I „BANALNOST ZLA“ 50

Intelektualci, nacionalni program i genocid 51

Naoružavanje Srba u opštini Bratunac: usmena naredba od Beograda preko Sarajeva do Bratunca 54

Glogova 58

Sastanak na Palama: aplauz za genocidni akt 61

Presuda i (ne)pravda 63

ROGATICA: PONAVLJANJE POVIJESTI I ULOGA „SPASILACA“ 67

Ubijeni i preživjeli „živi štitovi“ ... 72
„Spasioci“ ili čuvari čovječnosti ... 75
FOČA: SILOVANJE KAO DIO GENOCIDNE KAMPANJE ... 78
Silovanje kao ratni zločin, zločin protiv čovječnosti i genocid - historijski osvrt ... 80
Fočansko „ponavljanje povijesti“ ... 83
Silovanje u koncentracionim logorima u Foči ... 88
Naredbe o silovanju ... 90
VIŠEGRAD: GENOCID KAO SOCIJALNI PROJEKAT ... 94
Geostrategija i povijest ... 95
Naoružavanje Srba i uloga JNA ... 97
Tijela na brani ... 100
Paljenje živih ljudi ... 103
Genocidna ideologija i višegradski ljekari ... 105
SREBRENICA: „USPORENI GENOCID“ ... 110
Predratna atmosfera ... 115
Otpor žrtve: borba protiv genocida i „akcije za hranu“ ... 119
Srpska vojno-politička strategija izgladnjivanja ... 122
Glad, bombardovanje i „genocidno čišćenje“ ... 126
Doktrina „rata do istrebljenja“ ... 128

PREDGOVOR

U radu koji se, uz izuzetnu širinu pristupa, bavi iznimno teškom temom, dr. Edina Bećirević postigla je rijetku sintezu pažljivog naučnog pristupa i ličnog suosjećanja. Ona veoma ubjedljivo dokazuje da je nad Bošnjacima u istočnoj Bosni tokom 1992. i 1993. počinjen genocid, suprotstavljajući se onima koji tvrde da se samo masovna ubistva u julu 1995. u Srebrenici i oko nje mogu tako karakterizirati.

Autorica nudi komparativnu analizu drugih slučajeva genocida, uključujući holokaust, balkanske ratove, Ruandu (1994.), Kambodžu (1970-ih) i Darfur (Sudan), identificirajući ključne elemente genocida koji su bazirani na naučnim studijama ovog fenomena u nekoliko različitih disciplina. Aplicirajući ove kriterije na situaciju u istočnoj Bosni ranih 1990-ih, ona pokazuje da su srpske paravojne snage, policija, JNA i lokalni operativci SDS-a, djelovali zajedno, vrlo učinkovito, u izvršenju genocida protiv Bošnjaka.

Ona priča bolnu, strašnu priču o tome kako su Bošnjaci Zvornika, Vlasenice, Bratunca, Rogatice, Foče, Višegrada i Srebrenice protjerani iz svojih domova i ubijeni, mučeni, zarobljeni, silovani, izgladnjivani ili odstranjeni sa teritorije koju su naseljavali. Iako su se smrt i patnja Bošnjaka u svakoj općini razlikovali u nijansama i u organizacijama koje su ih izvršavale, dr. Bećirević pokazuje kako su počinioci djelovali zajedno u realizaciji dugogodišnjih namjera i izvršili pažljivo izrađen plan u koji su ugrađeni svi klasični elementi onoga što su naučnici identificirali u drugim slučajevima genocida.

Ovaj rad je proizvod vrlo detaljnog istraživanja; autorica svaki brutalni zločin pažljivo i detaljno dokumentira, citirajući širok spektar izvora. Uradila je više od četrdeset razgovora sa preživjelima koristeći standardni format intervjua. Korišteni su dokumenti arhivirani u Institutu za istraživanje ratnih zločiina i zločinu protiv čovječnosti u Sarajevu, zatim presude i svjedočenja sa ICTY i Suda Bosne i

Hercegovine, te značajan broj drugih objavljenih izvora. Sjećanja žrtava i preživjelih autorica konsultira sa postojećim dokumentima i iznosi užasnu priču sistematskog genocida sa ljudske tačke gledišta, ali uz naučno potkrijepljene činjenice. Ovu bi knjigu trebali pročitati svi oni koji se pitaju kako to da se tisuće običnih ljudskih bića mogu preobraziti u počinioce genocida protiv njihovih bivših susjeda i prijatelja.

Prof. dr. Robert Donia

University of Michigan

„Pokretačka sila genocida više se nalazi u prostoru među ljudima, nego u njima samima.“ (Roberts, 2007.)

Ova knjiga je adaptirana doktorska disertacija pod naslovom *„Genocid u istočnoj Bosni 1992.-1993. godine: srpski politički, vojni i socijalni projekat“,* koja je 24. marta 2008. odbranjena na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu. Istraživački rad na ovoj temi podrazumijevao je traganje za odgovorima na pitanja o uzrocima i motivima genocida općenito. I dok je, u tom smislu, sa naučne strane mnogo sigurnije, ali i „politički korektnije“ istraživati „prostor među ljudima“, na ovim stranicama su rezultati rizičnijeg istraživačkog poduhvata, koji osim „prostora među ljudima“, istražuje i pokretačku snagu za genocid koja se nalazi i u ljudima samima.

Autorica

UVOD

Gotovo tri decenije nakon II svjetskog rata, akademska istraživanja o genocidu bila su veoma skromna. Industrijalizacija ljudske smrti tokom holokausta i drugih genocida u II svjetskom ratu užasnula je svijet, no čini se da je trebao proteći određeni vremenski period da se naučnici suoče sa uzrocima i načinima tog kolektivnog aktiviranja mračne strane ljudske prirode. Naime, odgađanja suštinske analize genocida mogu se potražiti i u činjenici da genocid nije značio samo masovna stradanja naroda - već i masovnu participaciju egzekutora. Čovječanstvo je bilo šokirano holokaustom i drugim genocidima koje su počinile nacističke snage i njihovi kolaboratori, kao da je ljudska sklonost za masovnim uništenjem sopstvene vrste bila nepoznanica do II svjetskog rata.

Međutim, uništenja naroda od njihovih neprijatelja poznata su još od antičkih vremena. Primjeri su brojni: potpuno uništenje Troje koja je spaljena, muškarci pogubljeni, a žene i djevojčice odvedene u ropstvo. Ratovi koje je u 13. stoljeću vodio Džingis Kan, posebno protiv kineskog imperija, imali su sve simbole genocida. Križarski ratovi, od 11. do 13. stoljeća, kojima je bio cilj osloboditi Jeruzalem od islamske vlasti, također su primjer genocidnih ratova. Opsada Jeruzalema od 1099. bila je posebno surova, jer su križari bez milosti ubijali sve koji su im se našli na putu - muškarce, žene i djecu, a kada je ubijanje prestalo, izvan gradskih zidina ostale su „piramide spaljenih tijela“.[1] Genocid je izvršen i nad domorodačkim narodima u vrijeme kolonijalnih osvajanja, nad muslimanima u balkanskim ratovima i Prvom svjetskom ratu, kao i nad Armenima u I svjetskom ratu. Ovo je samo kratka lista povijesnih primjera genocida izvršenih prije i tokom Prvog svjetskog rata, kojoj ćemo se u ovoj knjizi često vraćati. Dakle, „piramide spaljenih tijela“, koje su zabilježili američki kamermani

[1] Vidi: Adib Đozić, "Državni genocid", *Znakovi vremena*, Vol. 9 broj 32, Sarajevo, str. 119.

nakon oslobođenja koncentracionog logora Aušvic, nisu bile povijesna novina i očigledno je da je Hitler, kao brižljivi student svjetske povijesti, imao od koga da uči. Holokaust, ili „shoah“, kako se naziva genocid nad Jevrejima u svrhu naglašavanja specifičnosti stradanja jevrejskog naroda, svakako da je drugačiji u odnosu na druge genocide u povijesti. Specifičnost koja ga je odredila u javnom i akademskom diskursu jeste da je to prvi zločin tolikih razmjera sa kojim se putem mass medija suočila svjetska javnost, ali što je mnogo važnije, i „svjetska savjest“.

Rezultati suočavanja svjetske savjesti sa holokaustom su razočaravajući. Lekcija naučnika koji su izučavali genocid i podučavali o ranom prepoznavanju genocida, te razvijanju mehanizama prevencije, bila je toliko loše obrađena da je pomogla ignoriranju genocida u Kambodži, ali i doprinijela tome da u Bosni i Hercegovini i Ruandi genocid nije prepoznat na vrijeme. Posljedica takvih stavova svjetske akademske zajednice reflektirala se i na stavove međunarodne zajednice koja je svojom politikom praktično bila kolaborator agresora, i ne samo da nije spriječila genocid, nego je žrtvama uskratila pravo na odbranu. Toj kontraproduktivnosti nauke u prepoznavanju i prevenciji genocida u određenoj mjeri doprinijeli su i oni koji su promovirali tezu da je genocid nad Jevrejima za vrijeme II svjetskog rata jednostavno neshvatljiv ljudskom razumu, da ga je dakle teško pojmiti i zapravo nemoguće porediti sa nekim drugim sličnim događajima u povijesti.[2] Da bi zaštitili „status“ holokausta, za ono što se događalo u Bosni i Hercegovini ti akademski krugovi koristili su eufemizam „etničko čišćenje“, a za Ruandu „plemensko nasilje“, što u medijskim izvještajima nije zvučalo kao „najgori zločin“ i svjetske političare nije obavezivalo na vojnu intervenciju. Neki od autora su upravo iz ove „relalivističke perspektive“ zagovarali da se optužba za „genocid“ treba po svaku cijenu izbjegavati kada je u pitanju Bosna i Hercegovina: „Optužba za genocid, za razliku od optužbe za ratne zločine, fiksira krivicu na jednu stranu, te stoga od krivice oslobađa drugu stranu

[2] Gunnar Heinsohne, „What makes the Holocaust a uniquely unique genocide“, Journal of Genocide Research, Vol. 2, Issue 3, Routledge: Oxford, 2000.

(žrtvu). Optužbu za genocid gotovo uvijek prate zahtjevi da se navodni počinioci kazne ne samo za navodna djela genocida, nego i za djela koja prate genocid.“[3]

S druge strane, veliki je broj autora koji smatraju da su intelektualci koji su zagovarali relativistički pristup ratovima u bivšoj Jugoslaviji zapravo doprinijeli nerazumijevanju genocida: „Balans je neophodan kvalitet intelektualnog života, osim u slučaju analiza o bivšoj Jugoslaviji u kojima je balans bio na račun izjednačavanja žrtve sa agresorom, na račun neprepoznavanja ko su počinioci genocida i zločina protiv čovječnosti.“[4]

Danas, sedam godina od početka i četrnaest od kraja srpske agrcsije na Bosnu i Hercegovinu i genocida nad Bošnjacima - osim rijetkih disonantnih glasova - može se reći da među istraživačima genocida postoji saglasnost da je zločin koji su počinile srpske snage u Bosni i Hercegovini genocid,[5] kao što postoji konsenzus da je genocid počinjen i u Ruandi.[6] Rezolucijom UN-a zločini Crvenih Kmera također su okarakterizirani kao genocid, te je osnovan i Međunarodni tribunal za Kambodžu.[7] Konferencija Međunarodne asocijacije istraživača genocida (IAGS), koja je održana u julu 2007. u Sarajevu, pokazala je

---

[3] Steven Burg; Paul Shoup, *The War in Bosnia and Herzegovina*, ME Sharpe: New York, 1999, str. 184.

[4] Thomas Cushman; Stjepan Mestrovic, *„This time we new: Western Responses to Genocide in Bosnia“,* New York University Press, New York, 1996., str. 5.

[5] Za izvanredan pregled naučne literature i uzrocima dominacije „univerzalističkog pristupa“ koji smatra da je u Bosni i Hercegovini izvršen genocid vidi: Sabrina P. Ramet, *Thinking about Yugoslavia: Scholarly Debates about the Yugoslav Breakup and the Wars in Bosnia and Kosovo,* Cambridge University Press, Cambridge, 2005.

[6] Genocidi u Bosni i Hercegovini i Ruandi poređeni su u brojnim studijama o genocidu. Vidi: William B.Wood „Geographic aspects of genocide: a comparison of Bosnia and Rwanda“, *Transactions of the Institute of British Geographers*, Vol. 26, Issue I, Royal Geographical Society: London, 2001.; Samantha Power „Stopping genocide and securing justice“, u *Social Rcscarch*, Winter, Vol. 69, Issue 4, The New School of Social Research: New York, 2002.

[7] „Judges Sworn in For Historic Khmer Rouge Genocide Tribunal“, Associated Press, New York, 3.7.2006.; Ek Madra, „Khmer Rouge Trials Agreed at Last“, Reuters: New York, 16.3.2007.

dramatičnu promjenu u stavovima svjetskih naučnika u vezi sa definicijom genocida. Većina prezentiranih eseja i diskusija bile su orijentirane ka postizanju inkluzivnije definicije genocida, u svrhu ranog prepoznavanja i efektivnije prevencije.[8]

S druge strane, na političkom nivou, osim genocida u Srebrenici koji je izvršen u julu 1995., genocidni proces od 1992. do 1995. u Bosni i Hercegovini još uvijek se negira, čemu povoda daje i dominantna sudska praksa.

Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju prvi put je pravosnažno potvrdio genocid u Srebrenici presudom protiv generala Vojske Republike Srpske (VRS) Radislava Krstića. Međutim, ta je presuda vremenski ograničena na juli 1995., a teritorijalno na Srebrenicu i mjesta izvršenja genocida.[9] Zločine počinjene u istočnoj Bosni tokom 1992. godine ICTY tretira kao zločine protiv čovječnosti,[10] osim što je optužnica u slučaju Milošević zločine u

[8] O IAGS konferenciji vidi: www.genocid.org (pristupljeno 17.7. 2007.)

[9] Vidi: predmet i presudu Radislav Krstić, „Srebrenica“ (IT-98-33). Prema presudi Žalbenog vijeća, Krstić je 19. aprila 2004. osuden na 35 godina zatvora za „Pomaganje i podržavanje u genocidu, ubistva (kršenje zakona i običaja ratovanja), istrebljenje i progon (zločini protiv čovječnosti).“ Predmet dostupan na ICTY web arhivu: http://www.un.org/icty/bhs/frames/cases.htm. (pristupljeno 28.2.2007.)

[10] Dragan Nikolić, predmet „Logor Sušica“ (IT-94-2), 4.02.2005. pravosnažno je osuđen na 20 gudina zatvora za zločine počinjene u logoru Vlasenica; Dragomir Kunarac, predmet“Foča“ (IT-96-23), 12. juna pravosnažno osuđen na 28 godina zatvora za mučenje i silovanje; Radomir Kovač, predmet „Foča“ (IT-96-23) za porobljavanje i silovanje pravosnažno osuđen 12.6.2002. na 20 godina zatvora; Zoran Vuković, predmet „Foča" (IT-96-23), za mučenje i silovanje, 12.6.2002. pravosnažno osuđen na 12 godina zatvora; Milorad Krnojelac, predmet „Foča“ (IT-97-25), 17.9.2003. pravosnažno osuđen na 15 godina zatvora; Mitar Vasiljević, predmet „Višegrad“ (IT-98-32), 25.02.2004. pravosnažno osuđen na 15 godina zatvora; Biljana Plavšić, predmet „Bosna i Hercegovina" (IT-00-39&40/1), 27.02.2003. pravosnažno osuđena na 11 godina zatvora (za zločine protiv čovječnosti u 37 opština u BiH - između ostalog i za zločine u opštinama Foča, Rogatica, Višegrad, Vlasenica i Zvornik); Miroslav Deronjić, predmet „Glogova“ (IT-02-61), 20.7.2005. pravosnažno osuđen na 10 godina zatvora; Dragan Zelenović, predmet „Foča“ (IT-96-23/2) optužen za mučenje i silovanje, potvrdno se izjasnio o krivici 17.01.2007, donošenje presude u toku. Milan Lukić i Sredoje Lukić, predmet „Višegrad“ (IT-98-32/1) optuženi za

istočnoj Bosni počinjene tokom 1992. okarakterizirala kao genocid. Uptužnice protiv Karadžića i Mladića zločine u istonoj Bosni od 1992. također karakteriziraju kao genocid. Tokom suđenja Slobodanu Miloševiću izneseni su brojni dokazi prema kojima je u Bosni i Hercegovini genocid započeo još u proljeće 1992. godine, što je potvrđeno i međupresudom u ovom slučaju od 16.6.2004. Naime, prema ovoj međupresudi, genocid je potvrđen u sedam bosanskohercegovačkih gradova: Brčkom, Prijedoru, Sanskom Mostu, Srebrenici, Bijeljini, Ključu i Bosanskom Novom.[11] Optužnice na ICTY protiv Karadžića i Mladića zločine u istočnoj Bosni od 1992. također karakteriziraju kao genocid. Na državnom nivou, u Sudu Bosne i Hercegovine također su vođeni i vode se postupci za zločine počinjene na području istočne Bosne, ali se i ti zločini kvalificiraju kao zločini protiv čovječnosti.[12]

---

zločine protiv čovječnosti i kršenje zakona i običaja ratovanja, postupak u toku; Momčilo Krajišnik, predmet „Bosna i Hercegovina" (IT-00-39) , osuđen po prvostepenoj presudi za zločine protiv čovječnosti za 37 opština u BiH, među njima i za opštine u istočnoj Bosni, prvostepenom presudom 27.9.2006. osuđen na 27 godina zatvora; Vojislav Šešelj, predmet "Hrvatska, BiH i Vojvodina" (IT-03-67), među opštinama u istočnoj Bosni u njegovoj optužnici za zločine protiv čovječnosti i kršenje zakona i običaja ratovanja naveden je i Zvornik; Franko Simatović i Jovica Stanišić, predmet IT-03-69, u optužnici su navedeni i zločini u Zvorniku. Radovan Karadžić i Ratko Mladić, predmet „BiH i Srebrenica", IT-95-5/18, optuženi su za genocid i zločine protiv čovječnosti na cijeloj teritoriji BiH.

[11] Vidi: Predmet Milošević, IT-02-54, "Odluka po prijedlogu za donošenje oslobađajuće presude" http://www.un.org/icty/bhs/frames/cases.htm, str. 114. (pristupljeno 28.3.2007.)

[12] Janković Gojko, predmet X-KR-05/61 osuđen za zločine protiv čovječnosti na području Foče u periodu 1992.-1993., prvostepenom presudom od 16.02.1997. osuđen je na 34 godine zatvora; Lelek Željko, predmet X-KR-05/202 optužen za zločine protiv čovječnosti počinjene u Višegradu 1992. Ljubina Radisav, predmet X-KR-05/124, 7.3.2007., osuđen na kaznu zatvora od 10 godina za zločine protiv čovječnosti počinjene na teritoriji Rogatice tokom 1992. godine; Paunović Dragoje, predmet X-KRŽ-05/16, 24.5.2006. osuđen je na kaznu od 20 godina za zločine protiv čovječnosti počinjene u Rogatici i širem području istočne Bosne tokom 1992. godine; Samardžić Neđo, predmet X-KRŽ-05/49, 13.12.2006. pravosnažnom presudom osuđen na 24 godine zatvora za zločine protiv čovječnosti počinjene na području Foče; Šimšić Boban, predmet X-KRŽ-05/04 optužen za zločine protiv čovječnosti na teritoriji

Presuda od 26. februara 2007., u predmetu pred Međunarodnim sudom pravde (ICJ) u Hagu, u procesu BiH protiv Srbije na osnovu Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju genocida, također potiče na dodatna istraživanja. Ova presuda - koja je kao genocid okvalificirala samo masovna ubistva u Srebrenici u julu 1995. godine, a ostale masovne zločine srpskih snaga u Bosni kao zločine protiv čovječnosti i ratne zločine - uspostavila je veoma visok, praktično nedostižan standard za dokazivanje genocida. Ovakav stav sudija ima krajnje negativne posljedice na kvalifikaciju masovnih zločina koji se u ovom trenutku u ime države izvršavaju u Darfuru i Gazi. Naime, dovođenje standarda za dokazivanje genocida na prihvatljiv nivo u svakom slučaju bi imalo mnogo ozbiljnije posljedice za mnoge države.[13]

Presude ICTY and ICJ-a nisu jedine presude međunarodnih sudova u kojima se može naći potvrda za pravnu kvalifikaciju zločina u Bosni i Hercegovini. Evropski sud za ljudska prava je u julu 2007. izrekao presudu prema kojoj je potvrdio da su u junu 1992. srpske snage u Doboju počinile genocid nad Bošnjacima. Naime, Jorgić je u Njemačkoj 1999. osuđen za genocid, da bi se nakon toga žalio Evropskom sudu za ljudska prava. Međutim, sudije u Strasbourgu su podržale presudu njemačkog suda.[14]

Višegrada tokom 1992. godine, postupak pred apelacionim vijećem je u toku; Stanković Radovan, predmet X-KR-05/07 prvostepenom presudom od 14.11.2006. osuđen na 16 godina za zločine protiv čovječnosti na području opštine Foča; Tanasković Nenad, predmet X-KR-05/165, optužen za zločine protiv čovječnosti u Višegradu 1992. Vuković Radmilo, predmet X-KR-06/217, optužen za zločine protiv čovječnosti na području Foče.

[13] Vidi: Case Concerning Application of the Convention on Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina versus Serbia and Montenegro), Judgement of 26 February 2007, dostupan na http://www.icj-cii.org/ . (pristupljeno 27.3.2007.)

[14] The European Court of Human Rights, Case of Jorgic v. Germany, Final Judgement, 12/10/2007. Dostupno na http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/viewhbkm.asp?sessionId=1448788&skin=hudocen&action=html&table=F69A27FD8FB86142BF01C1166 DEA398649&key=63590&highlight (pristupljeno 5. januara 2009.)

Usprkos velikom broju autorskih djela o ovoj temi, mali je broj studija koje bi pomogle da se, komparativnom metodom, pomoću teorija o genocidu, identificiraju uzroci genocida u Bosni i Hercegovini sa posebnim fokusom na tako masovno učešće srpskog stanovništva u ovom zločinu. Kao što smo vidjeli, situacije u kojima većinska populacija tolerira ili podržava genocid nad drugim narodom, nisu historijska novina.

Osnivanjem Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju (ICTY), krivica za genocid je individualizirana. Individualiziranje krivice je civilizacijska tekovina i u osnovi je pravosudnih institucija demokratskih država. Osim istraživanja pojedinačne krivice, istraživači su okrenuti i istraživanju političkih, vojnih i ideoloških uzroka genocida. Manji broj istraživača suočava se sa kolektivnom prirodom genocida od počinilaca, stojeći na stanovištu da je državni vrh taj koji osmišljava i provodi genocid. To je naravno korektno razumijevanje genocidnog procesa, međutim, rijetki istraživači se suočavaju i sa neprijatnom činjenicom da je za genocid potrebno odobrenje većine pripadnika naroda u čije ime se genocid provodi. Pitanja kao što su: Kako je moguće da toliki broj ljudi učestvuje u genocidu? Da li nam genocid ukazuje na mračnu stranu ljudske prirode? U kojim se uvjetima ta mračna strana može aktivirati?, ne postavljaju se dovoljno često. U pronalaženju odgovora na ova pitanja krije se i ključ za izradu svjetskih programa za prevenciju genocida, te će se u ovoj knjizi, pored ostalog, pokušati odgovoriti i na ova pitanja. Komparativna metoda koja je primijenjena s namjerom da se što bolje razumije pojam genocida, učinila je da tema ove knjige ne bude samo genocid u Bosni i Hercegovini, već općenito, neosporni kapacitet ljudskih bića da jedni drugima čine zlo.

S obzirom na to da sociološke teorije o genocidnom procesu nisu dovoljno poznate, prvo poglavlje ove knjige posvećeno je upravo prikazu svjetske relevantne literature. Raznolikost teorijskih koncepcija genocida, te osnovne nesuglasice među istraživačima i problemi u razvijanju funkcionalne definicije genocida, reflektovali su se kako na sudsku praksu, tako i na političku zloupotrebu ovoga pojma.

Drugo poglavlje knjige fokus ima na historijskoj genezi srpskih agresivnih planova prema Bosni i Hercegovini, uz osvrt na velikosrpske struje koje su bile glavnim uzrokom za raspad kraljevske, ali i komunističke Jugoslavije. Potom će se tematski obraditi velikosrpski strateški ciljevi u Bosni i Hercegovini, uz poseban osvrt na istočnu Bosnu. Sasvim opravdano, uvodi se i komparativna analiza velikosrpskih strateških ciljeva prema istočnoj Bosni u Drugom svjetskom ratu, sa istim strateškim ciljevima u agresiji na BiH 1992.-1995. godine.

Treće poglavlje u prvom dijelu analizira transformaciju JNA u Vojsku Srpske Republike BiH (kasnije Vojska Republike Srpske), te uporedno analizira političke procese koji su pratili ovu transformaciju, kao i načine mobilizacije srpskog stanovništva. Paralelno se prati i uspon na vlast Slobodana Miloševića i rast srpskih nacionalnih strasti. Posebno mjesto zauzima analiza strateškog srpskog cilja: „Uspostavljanje koridora Drine, odnosno eliminisanje reke Drine kao granice između srpskih država“, te analiza vojne i političke komandne strukture koja je od Beograda preko Pala povezivala kako vojne, tako i tzv. paravojne (odnosno specijalne vojne) i policijske jedinice u provođenju genocida u istočnoj Bosni. U ovom poglavlju također se obrazlaže i pojam „udruženog zločinačkog poduhvata“ i genocidne namjere prema Bošnjacima.

U četvrtom poglavlju, kroz studije slučaja analizirat će se način na koji je proveden genocid u istočnoj Bosni 1992.-1993., u gradovima Zvornik, Vlasenica, Bratunac, Rogatica, Foča, Višegrad, Srebrenica i okolnim selima. Iako su u svakom od pomenutih gradova i sela koja su ih okruživala genocidne radnje provedene na sličan način, u mikroanalizi svakog od gradova u istočnoj Bosni bit će naglašeni neki od specifičnih aspekata genocida uz komparaciju sa drugim primjerima genocida iz svjetske povijesti. Treće poglavlje na kraju se fokusira na situaciju u Srebrenici 1992.-1993, otvorenom koncentracionom kampu za preživjele izbjeglice, te na metode srpske politike kojom su primjenjivali metodu „usporenog genocida“.

I peto poglavlje posvećeno je „osmoj fazi genocida“[15], odnosno fazi negiranja, te analizira način na koji se genocid nad Bošnjacima reflektovao na šire slojeve srpskog stanovništva. Također će se istražiti i kako se negiranje genocida reflektuje na žrtve. U ovom dijelu rada bit će obrađeni različiti načini učešća u genocidu, od izvršilaca do posmatrača. Međutim, pažnja će biti posvećena i kategoriji „spasilaca“ - onima koji su uspjeli da se odupru genocidnoj ideologiji i da reagiraju kao moralna ljudska bića. Iako su dominantni primjeri negiranja genocida uzeti iz Bosne i Hercegovine, ponovno, komparativnom analizom obrađeni su i drugi slučajevi genocida iz svjetske povijesti.

[15] Vidi: Gregory Stanton, "Eight stages of genocide", *Genocide Watch*, 1998., http://www.genocidewatch.org/eightstages.html. (pristupljeno 29.3.2007.)

IV

GENOCID U ISTOČNOJ BOSNI 1992.-1993.

PRIPREME ZA GENOCID

U prvom dijelu ovog poglavlja analizirat ćemo način na koji je proveden genocid u istočnoj Bosni 1992.-1993., u gradovima Zvornik, Vlasenica, Bratunac, Rogatica, Foča, Višegrad, Srebrenica i okolnim selima. Iako su u svakom od pomenutih gradova i sela genocidne radnje provedene na sličan način, u mikroanalizi svakog od gradova u istočnoj Bosni naglasit ćemo neke od specifičnih aspekata genocida uz komparaciju sa drugim primjerima genocida iz svjetske povijesti. Na kraju ovog poglavlja fokusirat ćemo se na situaciju u Srebrenici 1992.-1993., otvoreni koncentracioni kamp za preživjele izbjeglice, te na metode srpske politike kojom su primjenjivali metodu „usporenog genocida".

Priprema medijske scene u istočnoj Bosni počela je još od 1991. godine. Atmosferi nesigurnosti doprinosili su bosanski Srbi koji su učestvovali u ratu u Hrvatskoj i sa sobom donosili ratnu atmosferu i netoleranciju prema svemu što nije srpsko.'[16] Prema riječima Ademovića, već od ljeta 1991. policija je teže ulazila u srpska sela'.[17] Lokalni radioprogrami preusmjereni su na radiostanice iz Srbije, uglavnom na radiostanice Loznica, Šabac i Bajina Bašta, ali i lokalne radiostanice počinju sa promoviranjem, ugroženih srpskih interesa'.

U program pripreme agresije i genocida u istočnoj Bosni također se može ubrojati i izuzimanje vojnih kartoteka iz sljedećih mjesta: Sokolac, Han-Pijesak, Šekovići, ali i iz općina gdje SDS nije imala većinu u vlasti: Zvornik, Bratunac, Višegrad, Rogatica, Vlasenica, Goražde, Srebrenica i Olovo. Bošnjaci i Hrvati su znali da je izuzimanje vojnih kartoteka priprema agresije, jer su vojne kartoteke bile baze podataka iz kojih se moglo doći do preciznih informacija o vojnoj sposobnosti svakog pojedinca na opštini.

[16] Iz intervjua sa Sidikom Ademovićem, Sarajevo, 15.10.2006.
[17] Isto.

„Specifično obučeni ljudi na raznim vrstama teškog naoružanja, kao i podoficirski i oficirski rezervni kadar za SDS i srpsku vojsku bili su ozbiljna prijetnja za moguće buduće organizovanje vojnih formacija iz reda nesrpskog naroda.“[18] Kako će pokazati prvi dani agresije, izuzete kartoteke poslužile su za pravljenje spiskova za logore ili za likvidaciju nesrpskog stanovništva.

Ujednačena metodologija agresije

Prvi korak agresije bila je blokada glavnih saobraćajnica od JNA, dok je srpska teritorijalna odbrana (TO) blokirala seoske puteve. Sljedeći korak bio je poziv nesrpskom stanovništvu na predaju oružja. Srpske vlasti su također pozivale ljude da dođu na određena mjesta i svojim potpisom izraze lojalnost srpskoj vlasti. To su uglavnom bili stadioni, sportske dvorane, osnovne i srednje škole, tvorničke hale, magacini itd. Na tim mjestima dešavali su se genocidni akti, masovna ubistva, mučenja i silovanja žena.

Tokom istraživanja genocida u Bosni i Hercegovini, Samantha Power je intervjuirala Jona Westerna, koji je 1992. radio kao analitičar u State Department's Bureau of Intelligence (Obavještajnom uredu State Departmenta).[19] Interpretacija događaja u Bosni i Hercegovini potvrđuje da je genocidni plan i sistem realizacije tog plana bio prepoznatljiv još od ranih dana agresije. Western kaže da je od aprila 1992. svakog dana morao letimično pregledati oko 1.000 dokumenata koji su stizali iz BiH, a koji su svjedočili o masovnim ratnim zločinima. Bili su to dokumenti različitih profila iz otvorenih izvora - izvještaji lokalnih i stranih novinara, humanitarnih radnika, kao i satelitski obavještajni podaci, klasificirani izvještaji obavještajaca na terenu i slično. Satelitske slike koji je dobijao imale su, prema njegovim riječima, površnu blagost. Western je u junu 1992. svakodnevno gledao

[18] Enver Hadžihasanović; Kadir Jusić; Munib Milišić, nav. dj.,. str. 64
[19] Samantha Power, nav.dj.

satelitske snimke koji su ga podsjećali na zvjezdano nebo, sa stotinama blistavih malih zvijezda. Međutim, znao je da to nisu zvijezde već stotine malih vatri oko kojih su se skupljale izbjeglice koje su Srbi protjerali iz svojih domova. Western i njegov kolega iz CIA-e već su 4. jula došli do nevjerovatnih podataka koji su potvrdili sistematski razrađenu mrežu srpskih koncentracionih logora širom Bosne i Hercegovine. Osim što su potvrdili mrežu logora, analizom su došli do veoma čvrstih zaključaka da je srpska taktika u Brčkom u sjevernoj Bosni bila ista kao i ona u Zvorniku u istočnoj Bosni i Prijedoru u zapadnoj Bosni. Naime, ova analiza je sugerirala da su genocidno čišćenje i vojni napadi bili planirani i koordinirani. Westernove zaključke bilježi Samantha Power.

„Bosanska srpska artiljerija bi započela napad na određeno selo. Srpske paramilitarne snage bi počele pješadijski napad, ubijajući naoružane ljude i hapseći nenaoružane ljude, a izbezumljene žene i djecu bi natjerali u bijeg. Kada bi se većina srpskih snaga pomjerila prema sljedećem selu, određeni broj paramilitarnih i regularnih snaga ostao bi da 'počisti teren“. U roku od nekoliko sati, oni bi popljačkali selo, ubili stoku i zapalili krovove kuća. Život nesrba na srpskoj teritoriji bio je zabranjen. Svakog dana oko 10.000 Bosanaca u strahu je bježalo iz svojih kuća.“[20] Nakon ove analize, Western kaže da su potezi srpske vojske bili predvidivi.

„Vidjeli smo napade kako dolaze posmatrajući naš kompjuterski terminal, skenirajući satelitske slike, ili ponekad tek gledajući televiziju. Znali smo šta će bosanski Srbi uraditi sljedeće i tu nije bilo ništa što bismo mogli da uradimo. Zamislite da možete reći: 'Ovo selo će umrijeti za dva dana' - a da pritom niste mogli ništa uraditi, već samo poslati izvještaj prema predviđenom lancu izvještavanja (prema vrhu).“[21]

Veliki je broj dokaza, akademskih, obavještajnih i novinarskih analiza sa istim zaključcima. Ponavljati da je genocid u Bosni i

[20] Isto, str. 266.
[21] Isto.

Hercegovini bio planiran, izveden koordinirano i sa jasnom namjerom kako na političkom i vojnom vrhu, tako i na najnižim nivoima, čini se ponavljati ono što je očigledno.[22] Međutim, priču Johna Westerna - koji je zbog negiranja genocida od američkog političkog vrha iz moralnih razloga dao ostavku - izabrali smo zbog toga što je temeljena na autentičnoj obavještajnoj analizi iz prvih dana rata koja je potvrdila postojanje genocidnog sistema, ali i zbog toga što potvrđuje da je američki politički vrh od samog početka agresije i genocida posjedovao podatke o zločinima, te da je hinjenje neznanja bilo samo izgovor za pasivnost međunarodne zajednice. Satelitski snimci koje je analizirao John Western bile su zapravo slike realizacije srpskih strateških ciljeva.[23]

U narednih sedam studija slučaja, u sedam bosanskohercegovačkih gradova i sela u njihovom okruženju, ilustrirat ćemo kako je proveden genocid u istočnoj Bosni tokom 1992. i 1993. godine. Metode genocida bile su identične u svakom od ovih gradova i sela, kako je to u gorenavedenom citatu koncizno opisao John Western. Gradovi su granatirani, od Bošnjaka je oduzimano oružje, civili su masovno ubijani, protjerani ili zatvoreni u koncentracione logore. Tokom 1992. i 1993. u istočnoj Bosni uništene su sve džamije, a srpska administracija, koja je spremno dočekala genocid, od Bošnjaka je oduzela svu imovinu. Srpska populacija je na različite načine učestvovala u genocidu nad Bošnjacima: neki su bili učesnici, dok su drugi bili pasivni posmatrači. Nekad je pokazivanje prstom na kuću komšije Bošnjaka bilo smrtna presuda. Nekad je smrtna presuda bila i okretanje glave i prešutno odobravanje. Međutim, iako su zbog agresivne propagande i dugotrajne indoktrinacije takvi slučajevi bili rijetki, u istočnoj Bosni bilo je i primjera komšijske solidarnosti, te ćemo u ovom poglavlju obraditi i takve primjere.

Za analizu genocida u studijama slučajeva u sedam istočnobosanskih gradova koristit ćemo teorijski okvir naveden na

[22] Za pregled domaćih i stranih autora koji su dokumentirali genocid u Bosni i Hercegovini vidi Prvo poglavlje ovog rada.
[23] Za detaljnu analizu strateških ciljeva vidi Treće poglavlje.

početku ove knjige, u kojem su naglašene zajedničke karakteristike historijskih primjera genocida. Među tim karakteristikama naglasili smo ulogu državne birokracije, potom polarizaciju stanovništva i dehumanizaciju nacionalne grupe koja u genocidnom planu predstavlja žrtvu. Također smo naglasili da je genocid proces za koji je potreban državni plan i podrazumijeva precizno definiranu hijerarhiju. Međutim, to je i proces za koji je neophodno mobilizirati sve slojeve stanovništva, te je genocid u tom smislu i 'socijalni proces“. Religija ima veoma značajnu ulogu u mobilizaciji masa. U ovom poglavlju analizirat ćemo i ulogu pravoslavne crkve u istočnoj Bosni 1992.-93. godine. Prema historijskim primjerima genocida, žrtva nije nužno bez mogućnosti da se brani, ali je država koja provodi genocid dominantna u vojnom smislu u odnosu na žrtvu. Genocid karakterizira odsustvo sankcija, ali se to odnosi i na međunarodnu zajednicu, koja je, kao pasivni posmatrač, često saučesnik u genocidu. Osim toga, svaki genocid ima i svoju ekonomsku pozadinu, osvajačke namjere i agresivne planove. Navedene karakteristike genocidnog procesa samo su okvir za analizu genocida u sedam istočnobosanskih gradova tokom 1992. i 1993. godine, jer ćemo naglasiti i neke druge karakteristike ovog procesa.

ZVORNIK: BIROKRACIJA, SPECIJALNE SNAGE I PRAVOSLAVNA CRKVA

Jedna od zajedničkih karakteristika svih zločina genocida u povijesti jeste da iza njih stoji država. Dakle, da ukratko ponovimo: „genocid je strukturno i sistematsko uništavanje nedužnih ljudi od birokratskog državnog aparata.“[24] Ulogu državne birokracije ističu svi ozbiljniji teoretičari genocida, jer genocid nije moguće provesti bez organizirane birokracije koja ima zajednički cilj, a to je uništenje cijelog ili dijela jednog naroda.

Također, posebnu ulogu u genocidu imaju i tzv. paravojne snage, zapravo specijalne snage koje služe za masovna ubistva i protjerivanja naroda žrtve. Paravojne formacije korištene su i u genocidima u Njemačkoj, Osmanskom carstvu, ali i u Ruandi. Kao što je Hitler koristio SA, SS i druge specijalne trupe, tako je i Milošević koristio specijalne snage da bi uplašio svoje političke oponente, a kasnije je iste snage koristio i u realizaciji genocida.[25] Organizatori genocida nad Armenima u Osmanskom carstvu učinili su i institucionalni napor da genocid izgleda kao nekontrolirano nasilje. Nakon što je 27. maja 1914. donesen „Privremeni zakon o deportaciji“, masovna ubistva činili su odredi plaćenika sastavljeni od bivših robijaša, koji su se zvali Čete. Međutim, ove robijaše je zvanično, u avgustu 1914., regrutirao Odbor za ujedinjenje i napredak, s očitim ciljem uništenja armenskog stanovništva tokom masovnih deportacija.[26]

[24] Irving Louis Horowitz, *Taking Lives: Genocide and State Power*, Transactions Publishers, New Brunswick, 1997., str. 21.
[25] Vidi Dick Geary, nav.dj.
[26] Bernard Brunetau,nav.dj., str. 42.; O uzrocima genocida nad Armenima također vidi: Benjamin A. Valentino, FINAL SOLUTIONS Mass Killing and Genocide in the 20th Century, Cornell University Press, Itacha-London, 2004., str. 152.-196.

U Ruandi, za genocid su bili zaduženi Interhamwe[27] specijalna policija, koju je za masovna ubistva autorizirala vlada Ruande.[28]

Među motivima pojedinačnih počinilaca genocida, ali i države koja stoji iza genocidnog plana, često se navodi i ekonomski motiv. Ovaj motiv možemo pronaći u genocidima počinjenim nad Jevrejima, Tutsijima i Armenima.[29] Pljačka žrtve genocida u tom procesu provodi se od nivoa pojedinačne krađe imovine do institucionalnog nivoa. Analizirajući genocid nad Jevrejima, Raul Hilberg detaljno je opisao totalitarni i zastrašujući birokratski proces, koji je, da bi bio ostvaren, morao obuhvatiti cjelokupnu organiziranu zajednicu. Prema riječima Hilberga, operacija istrebljenja Jevreja „se u svojoj cjelini doima, kada danas gledamo na to, kao mozaik sitnih fragmenata, od kojih je svaki bezbojan i vrlo banalan. Međutim, taj niz vrlo običnih aktivnosti, tih napomena, predstavki i telegrama, uklopljenih u svakodnevicu, rutinu i tradiciju, pretvorio se u proces masovnog uništenja“.[30]

Birokratski aparat koordinira i kontrolira isprepletenu mrežu aktivnosti koje imaju jedan zajednički cilj - istrebljenje naroda žrtve u potpunosti ili jednog njegovog dijela. U tom smislu, funkcioniranje ekonomije, vojnih i policijskih snaga, crkve, te svih ostalih civilnih i vojnih službi potpuno je usklađeno. Analizom događaja u gradu Zvorniku i okolini tokom ranog perioda posljednje agresije na Bosnu i Hercegovinu, uz kratki historijskih osvrt, potvrdit ćemo neke od upravo navedenih aspekata genocida. Stradanje Bošnjaka u ovom gradu bilo je masovno i imalo je različite oblike, od mučenja, silovanja, masovnih egzekucija, protjerivanja... Međutim, akcenat ove studije slučaja je na

[27] Interhamwe u prijevodu znači „oni koji se drže zajedno“.

[28] Citat kojim Jerry Robert Kajuga, šef ovih specijalnih snaga, objašnjava vezu Interhamwe i vlade Ruande dostupan je u: Leave None to Tell the Story: Genocide in Rwanda, Human Rights Watch, dostupan na htto://www.hrw.or!/re.orts/1999/rwanda. (pristupljeno 5.4.2007.)

[29] O ekonomskim i drugim motivima genocida pogledaj Ton Zwaan, nav.dj., str. 5.

[30] Raul Hilberg, *La destruction des Juifs d'Europe*, Paris, Fayard, 1988. Navedeno prema: Bernard Brunetau *Stoljeće genocida*, nav.dj., str. 79.

dekonstrukciji provedbe genocida od počinilaca, te je to razlog što brojni dokumenti i svjedočenja o stradanju žrtava neće biti navedeni.[31]

Sudbina graničnog grada

Zvornik je zbog svoje sudbine graničnog grada kroz povijest trpio prve nalete napadača na bosanskohercegovačku teritoriju. U osmanskom periodu, Zvornik je sa svojom tvrđavom bio najutvrđeniji grad u Bosni, sa 85 topova, što i za moderno vrijeme predstavlja jaku artiljeriju.[32] Nema zapisa u kojem su starom gvožđu završili zvornički topovi od osmanskog perioda do njemačke okupacije Jugoslavije u aprilu 1941. Postoji zapis o tome da se, povlačeći se pred Nijemcima iz Beograda, kralj sa vladom zadržao jedan dan u Zvorniku. Nakon toga, bivša jugoslavenska vojska srušila je željezni most na Drini.[33] Tokom rata Zvornik je, pod ustaškom vlašću, etnički očišćen od Jevreja i nekolicine Srba koji su odvedeni u logor na Banjici. Međutim, mali broj Bošnjaka je pristupio ustaškom pokretu, ali je također i mali broj Srba pristupio četničkom pokretu. Zabilježena su dva masakra većih razmjera, nad Srbima u Drinjači i nad Bošnjacima u Sopotniku. Prema poznatim podacima, zločin nad Srbima u Drinjači počinile su ustaše koje su došle iz Hrvatske, a zločin nad Bošnjacima u Sopotniku počinili su četnici iz Bratunca.[34] U ne tako davnom historijskom sjećanju zabilježeno je da su Srbi i Bošnjaci u Zvorniku, usprkos zločinima koje su činile ustaše i četnici tokom II svjetskog rata, zadržali

[31] O stradanju Bošnjaka u Zvorniku i drugim gradovima i selima istočne Bosne u periodu 1992.-93., vidi Muhidin Džanko, „Istočna Bosna - kontinuitet srpskih zločina“ u *Zbornik radova - Savjetovanje „Razaranje identiteta bosanskih muslimana“;* Dom štampe, Zenica, 1994.

[32] Vidi: Đoko Mazalić, „Zvornik (Zvonik) stari grad na Drini“; *Glasnik Zemaljskog muzeja XI*, Sarajevo, 1956., str. 269.; Mehmed Hudović, *Zvornik - slike i bilješke iz prošlosti*, Udruženje građana opštine Zvornik, Sarajevo, 2000., str. 22.

[33] Mehmed Hudović, nav.dj., str. 37.

[34] Isto, str. 38.

dobrosusjedske odnose.[35] Odnosi „dobrosusjedstva“ u Zvorniku u periodu između Drugog svjetskog rata i početka agresije u proljeće 1992. održavani su i uz pomoć mita o bratstvu i jedinstvu. Prema izjavama nekih svjedoka, i ovaj faktor je doprinio pasivnosti Bošnjaka koji su potpuno nespremni dočekali genocid, jer nisu vjerovali da veliki broj njihovih komšija ima aktivnu ulogu u pripremi njihovog istrebljenja.[36]

Susjedi Srbi i „paravojne formacije“

Prema popisu stanovništa 1991. godine, opština Zvornik imala je 81.111 stanovnika, od čega 59,4% Bošnjaka (Muslimana) i 38% Srba. U samom gradu živjelo je 14.660 stanovnika, od čega je bilo 61% Bošnjaka, 29,2% Srba, 0,5% Hrvata i 9,3% „ostalih“ (najvećim dijelom Romi).[37] Iako je u Zvorniku dominiralo bošnjačko stanovništvo, početak rata Bošnjaci su dočekali nenaoružani i iznenađeni kako topovima i vojnicima koji su napali sa druge strane Drine, tako i mržnjom svojih komšija koji genocid nad Bošnjacima Zvornika nisu gledali nijemo, već su u njemu i učestvovali.

Kako smo u prethodnim poglavljima više puta ponovili, učešće u genocidu može imati razne vidove. Veliki broj Srba aktivno je

[35] Potvrda da su zločine na području Zvornika u periodu 1941.-1943. počinile ustaške i četničke snage nalazi se dokumentu: ČETNIČKI I USTAŠKI ZLOČINI NA PODRUČJU BIRČA - IZVEŠTAJ OKRUŽNOG ORGANA ZEMALJSKE KOMISIJE ZA BIRAČ, ZVORNIK, 15. JUNI 1945. OKRUŽNI ORGAN ZEMKOM-a ZA BIRAČE, Broj: 14/45, 15. juna 1945. god. Zvornik. ZEMALJSKOJ KOMISIJI ZA UTVRĐIVANJE RATNIH ZLOČINA OKUPATORA I NJEGOVIH POMAGAČA PRI NARODNOJ VLADI BOSNE I HERCEGOVINE SARAJEVO. Ovaj dokument objavljen je u Smail Čekić, GENOCID NAD BOŠNJACIMA U DRLIGOM SVJETSKOM RATU, Udruženje muslimana za antigenocidne aktivnosti, 1996., str. 460.-462.

[36] Iz razgovora sa L.G. Sarajevo, 20.3.2007.

[37] Baza podataka koja sadrži podatke iz popisa stanovništva iz 1991. za Bosnu i Hercegovinu, Savezni zavod za statistiku, Sarajevo.

učestvovao u zločinu - neki su pružali logističku pomoć egzekutorima, dok je većina okretala glavu - a prema teoriji o genocidu i to je, iako pasivna, ipak specifična vrsta participacije u genocidu.[38] Prema izjavama svjedoka, zločine u Diviču, u opštini Divič, 27. aprila 1992. godine počinili su upravo tzv. „domaći četnici". Svjedoci navode poimenično njihove komšije Srbe koji su učestvovali u napadu, pljačkama, silovanju, premlaćivanju i ubistvima Bošnjaka i Bošnjakinja iz Diviča i okolnih sela u Zvorniku.[39]

Prema nekim interpretacijama, napad na Bijeljinu do kojeg je došlo prije međunarodnog priznanja Bosne i Hercegovine bio je upozorenje zagovornicima bosanskohercegovačke nezavisnosti. Stradanje civilnog stanovništva u Bijeljini, te aktivnosti JNA i specijalnih jedinica za cilj su imale uplašiti i odvratiti - ne samo vlasti, već i bosanskohercegovačko građanstvo - od ideje nezavisnosti Bosne i Hercegovine.[40] Napad na Zvornik uslijedio je nakon međunarodnog priznanja bosanskohercegovačkog suvereniteta.

Jedan od srpskih strateških ciljeva koji su usvojeni 12. maja 1992. godine jeste i „brisanje rijeke Drine kao granice između srpskih država".[41] Strateška važnost zabilježena je i u povijesti, tako da u izvještaju francuskog generalnog konzula u Travniku od 29. maja 1807. godine stoji: „... Zvornik je ključ Bosne, te ako ga Srbijanci otmu, onda više nisu sigurni ni Travnik i Sarajevo".[42] Procjene francuskog generalnog konzula iz Travnika od 1807. i nakon 185 godina pokazale su se tačnim. Srbijanska agresija na prostore duž međudržavne granice

---

[38] Vidi: Raul Hilberg, *Perpetrators, Victims and Bystanders*, 1993., Perenial, New York; V. J. Barnett, Bystanders, Westport, CT: Praeger, 2000.; E. Fogelman, *Conscience and Courage,* Random/Anchor, New York, 1994.

[39] Za detaljne opise mučenja i ubistva Bošnjaka od njihovih komšija Srba i specijalnih srpskih snaga vidi: Svjedočenja - izjave prognanika logoraša i silovanih žena sa teritorija opština Zvornik, Vlasenica, Srebrenica i Bratunac (ukupno 46 izjava). Originalne izjave sa vjerodostojnim potpisima nalaze se u „Komisiji za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima Tuzla", Arhiv Tuzlanskog kantona.

[40] Vahid Karavelić, nav.dj., str. 168.

[41] Vidi: Donia, *Transkripti*...

[42] Đoko Mazlić, nav.dj., str. 104

u istočnoj Bosni počinje u Zvorniku. Pripreme za napad izvršene su odmah nakon okupacije Janje, pregrupisavanjem snaga 12. korpusa JNA na liniju na desnoj obali rijeke Drine, nasuprot Zvornika. Napad na Zvornik bio je početak realizacije planova 'Tepih' i 'Drina'.[43] Snage agresora koje dolaze iz Srbije sa dobrovoljačkim specijalnim jedinicama izvode okupacione planove sa ciljem osvajanja sjevernog dijela Bosne i Hercegovine. Paralelno sa djelovanjima na sjevernom pravcu, napad na Zvornik bio je signal i za okupaciju gradova na lijevoj obali Drine - Bratunac, Srebrenicu, Višegrad, Foču, te gradove u dubini: Vlasenicu i Kalesiju. Cilj ovih dejstava bio je dovesti u poluokruženje veći dio teritorije sjeveroistočne Bosne.[44]

U opštini Zvornik nije postojao garnizon bivše JNA, ali su se u februaru i martu 1992. godine povodom referenduma o nezavisnosti u blizini grada stacionirale oklopne, artiljerijske i protivavionske jedinice JNA koje su se povukle iz napuštenog garnizona Jastebarsko u Hrvatskoj. Također su i na srbijanskoj obali Drine utvrđeni artiljerijski položaji kao protuavionsko oružje.[45] Općina Zvornik blokirana je tako što je oklopni bataljon 17. korpusa blokirao sve mostove na rijeci Drini.

Arkanova specijalna jedinica je, nakon užasnih zločina počinjenih u Bijeljini, prebačena u Mali Zvornik u Srbiji, na samoj granici sa Bosnom i Hercegovinom, gdje su bili spremni za napad na Zvornik koji je počeo u srijedu, 8. aprila 1992., što je početak otvorene srbijanske agresije na međunarodno priznatu državu Bosnu i Hercegovinu.[46] Arkanovu jedinicu pratile su i druge jedinice - „šešeljevci“, „Beli orlovi“, te „Srpska teritorijalna odbrana“.[47] Zajedno

[43] Detaljnije o planovima Tepih i Drina vidi treće poglavlje.
[44] Vahid Karavelić, nav.dj.
[45] Stefan Muller, „Izvršenje agresije i masovnog progona u Zvorniku, u *Genocid u Bosni i Hercegovini 1991.-1995*., Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i medunarodnog prava, Sarajevo 1995., str. 132.-136.
[46] Vidi: Vahid Karavelić, nav.dj.
[47] Stefan Muller, „Izvršenje agresije i masovnog progona u Zvorniku, u *Genocid u Bosni i Hercegovini 1991.-1995*., Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i medunarodnog prava, Sarajevo 1995., str. 132.-136.

sa pješadijom JNA, sve ove jedinice djelovale su prema jednom cilju, tako da ćemo ih u daljnjem tekstu zvati jedinicama „srpske vojske“.

Ove jedinice dobijale su artiljerijsku podršku iz Srbije. Za područje sjeveroistočne Bosne posebno su bile angažirane snage 17. i 12. korpusa, koje su za vrijeme napada na Zvornik grad držale pod blokadom, dok su arkanovci i ostale specijalne snage, zajedno sa Srpskom teritorijalnom odbranom, masovno ubijale civilno bošnjačko stanovništvo. Međutim, osim uništenja dijela bošnjačkog naroda, arkanovci i ostale specijalne srpske snage imale su i finansijski motiv. O Arkanovim aktivnostima u Bijeljini i Zvorniku u aprilu i maju 1992. godine, general Manojlo Milovanović, načelnik štaba Vojske Republike Srpske, kaže: „Karakteristika Srpske dobrovoljačke garde bila je da je svaki njen povratak iz Republike Srpske i Republike Srpske Krajine bio u kolonama koje je, pored transportera i tenkova, sačinjavao i veliki broj šlepera. Znači, radilo se o pljački“.[48] Navodeći ovaj argument, general Milovanović pokušava banalizirati ozbiljnost organiziranosti i koordiniranosti specijalnih jedinica srpskih snaga. Navodeći da je suština Arkanovog djelovanja u Bosni i Hercegovini bila pljačka, general Milovanović, čini se, smatra da je to ujedno negiranje planiranog i organiziranog djelovanja državnih i vojnih organa Srbije, kao i paradržavnih organa bosanskih Srba. Međutim, birokracija sa genocidnim ciljem obuhvatala je veliki broj životnih područja na opštini Zvornik: od sklanjanja srpskih, masovnog ubijanja i deportacije bošnjačkih civila do institucionalne pljačke bošnjačke imovine.

Birokratske pripreme i agresija

Veliki broj dokaza potvrđuje da su pripreme za agresiju bile dugo planirane, te da je u tim pripremama aktivno učestvovala većina

[48] Filip Švarm, „Jedinice“, dokumentarni film B92, transkripti intervjua korišteni u ovom filmu dostupni su na: http://www.b92.net/specijal/jedinica/ (pristupljeno 25.7.2007.)

srpskog stanovništva Zvornika. Na osnovu projekta provedenog u Institutu za ljudska prava Ludwig Boltzman u Beču, u okviru kojeg su vođeni detaljni intervjui sa 31 prognanikom iz Zvornika, istraživači su ustvrdili da su:

a) Srbi oružje dobivali organizirano preko JNA ili SDS-a, dok su se Bošnjaci mnogo manje naoružavali, a oružje su dobivali privatno;
b) Ponašanje srpskih stanovnika Zvornika ukazuje na to da su znali za pripremu agresije, jer su već od marta 1992. počeli krajem sedmice organizirano napuštati grad i vraćati se na posao u ponedjeljak; također, u trenutku napada na grad, žene i djeca srpske nacionalnosti nisu bili u gradu jer su ga već napustili.[49]

Na osnovu navednog očigledno je da su se birokratske pripreme za genocid očitovale u raznim segmentima: od organiziranog sklanjanja žena i djece srpske nacionalnosti prije napada na grad, do fizičkog i administrativnog odvajanja policije. Naime, dokumentacija u vezi sa odvajanjem srpske opštine Zvornik svjedoči o tome da je na sjednici održanoj 27. 12. 1991. godine donesena „Odluka o osnivanju Srpske opštine Zvornik“, koja je prema ovom dokumentu[50] donesena na osnovu člana 4. „Uputstva o organizovanju i djelovanju organa srpskog naroda u Bosni i Hercegovini u vanrednim okolnostima od 19. 12. 1991. godine. U skladu sa ovom odlukom, na sjednici održanoj 15. 3. 1992. proglašena je Srpska opština Zvornik.[51] Na istoj sjednici donesena je i odluka kojom se Srpska opština Zvornik udružuje u regije Majevica-Semberija i Birač.[52] Srpska opština Zvornik je veoma

[49] Detaljniji podaci o ovom projektu pogledati u: Stefan Muller, nav.dj., str. 132.-136
[50] ODLUKA O OSNIVANJU SRPSKE OPŠTINE ZVORNIK, 27.12.1991, Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava.
[51] ODLUKA O PROGLAŠENJU SRPSKE OPŠTINE ZVORNIK, 15.3.1992., Broj: 01-023-237/92, dokument izdao PREDSJEDNIK SKUPŠTINE SRPSKE OPŠTINE ZVORNIK, JOVO MIJATOVIĆ.
[52] ODLUKA O UDRUŽIVANJU SRPSKE OPŠTINE ZVORNIK U REGIJE MAJEVICA-SEMBERIJA I BIRAČ, Broj: 01-023-247/92“... dokument izdao PREDSJEDNIK SKUPŠTINE SRPSKE OPŠTINE ZVORNIK, Jovo Mijatović.

spremno već 6. aprila proglasila ratno stanje na području ove samoproglašene opštine.[53]

Napad na Zvornik počeo je 8. aprila, kako sa srbijanske strane, tako i sa bosanskog teritorija. Ovaj napad izveden je teškim oružjem jedinica JNA, dok su Arkanovi snajperisti sa visokih zgrada gađali stanovnike po gradu. Otpor su lahkim oružjem pružali branitelji Bošnjaci, koji su sa pozicije Debelog brda pokušavali odbraniti grad. Međutim, ovaj položaj je pao istog dana.[54]

Nakon zauzimanja Zvornika 9. aprila srpska vojska je počinila zločine po gradu i okolnim selima, tako što je stanovnike ubijala, protjerivala ili otjerala u logore. Stradala su naselja Divič, Donje Snagovo, Novo Selo, Dževanje, Kostjerevo, Drinjača i Sopotnik. Ovo je jedna od prvih akcija srpske vojske koja pokazuje šta je za bošnjačko stanovništvo značila realizacija srpskih strateških ciljeva. Srpska vojska je djelovanjem prema selu Sapna u okruženju ostavila naselja koja su bila gotovo 100 posto bošnjačka: Kozluk, Skočić Kulu i Šepak. Ova naselja su krajem aprila i u maju 1992. doživjela istu sudbinu kao i naselja koja su stradala početkom aprila.[55]

Stanovnici srpskih sela oko Zvornika također su bili spremni za agresiju. Seljaci Srbi iz srpskog sela Snagovo početkom maja 1992. razoružali su svoje komšije Bošnjake iz okolnih sela i selo Liplje pretvorili u koncentracioni logor. Zatočenici su mučeni, ubijani, žene silovane... U samo nekoliko kuća bilo je zatočeno oko 400 ljudi. Stanovnici iz Zvornika i okoline koji su uspjeli pobjeći organizirali su grupe otpora u području Cerske i u Kamenici. O logoru Liplje nisu ništa znali sve dok jedna od zatočenica nije uspjela pobjeći i obavijestiti ih o postojanju logora. Informacija da je logor Liplje čuvalo samo 12 stražara u jednoj smjeni bila je veoma korisna za akciju oslobađanja na koju su se branitelji odlučili. 'U akciji je učestovalo oko 300 ljudi sa

[53] ODLUKA O PROGLAŠENJU RATNOG STANJA NA PODRUČJU SRPSKE OPŠTINE ZVORNIK, br. 01-2/92. od 06.4.1992.
[54] Stefan Muller, nav.dj., str. 132.-136.
[55] Enver Hadžihasanović; Kadir Jusić; Munib Milišić, nav.dj., strana 73.

svega 36 pušaka', kaže Hazim Karić.[56] Bila je to uspješna akcija, a 1. juni 1992. godine ostao je datum za pamćenje. Logor Liplje je jedini logor u Bosni i Hercegovini koji su u oružanoj akciji oslobodili branitelji Bosne i Hercegovine.[57]

U sjedištu Ujedinjenih naroda informacije o masovnim pogubljenjima Bošnjaka stizale su u formi depeša, izvještaja, svjedočenja... Posebno detaljni i upozoravajući bili su izvještaji Tadeusza Mazowietckog, specijalnog izaslanika za ljudska prava. U jednom od ranih izvještaja navode se provjerene informacije o masovnim pogubljenjima, koje su kasnije postale predmetom istraga i procesa pred Haškim tribunalom. U ovom izvještaju navode se užasni detalji ubijanja civila od tzv. paravojnih formacija iz Srbije.[58] Arkanovci i ostale specijalne (tzv. paravojne) formacije imaju odlučujuću ulogu u genocidu nad Bošnjacima kako u Bijeljini, tako i u Zvorniku.

Imovina Bošnjaka koji su protjerani iz bogatih naselja oko Zvornika sistematski je pljačkana mjesecima nakon okupacije grada, što ukazuje na to da ekonomska strana genocida u osnovi ima pljačkaški karakter. Analiza dokumenata Opštine Zvornik svjedoči da je genocidni plan srpskih vlasti podrazumijevao i ekonomsko uništenje bošnjačke zajednice u tom regionu.

Brojne odluke srpskih kolaboracionističkih organa vlasti na nivou Opštine Zvornik koje donosi Krizni štab potvrđuju visoki nivo spremnosti za agresiju. Dokumentacija svjedoči o tome da je i cjelokupna ekonomija u opštini Zvornik bila podređena vojnim planovima. Tako je, recimo, u skladu sa odlukom o proglašenju ratnog

[56] Intervju: Hazim Karić, Tuzla, 28.5.2007.
[57] Intervju: Almasa Hadžić, Tuzla, 28.5.2007.
[58] United Nations, Report on the situation of human rights in the territory of the former Yugoslavia, submitted by Mr. Tadeusz Mazowiecki, Special Raporteur of the Commission on Human Rights, pursuant to Commission resolution 1992/S-1/1 of 14. August 1992., str. 9.

stanja, ograničeno i raspolaganje robnim rezervama.[59] U ovom dokumentu stoji da će saglasnost za raspolaganje robnim rezervama davati isključivo Krizni štab Srpske opštine Zvornik. Već 8. 4. 1992. uvodi se radna obaveza[60] koja svjedoči o tome da su svi srpski kapaciteti, i vojni i civilni, već u ranim fazama agresije i genocida bili izuzetno dobro koordinirani i usmjereni prema strateškim ciljevima. Istoga dana, dakle, 8. aprila 1992., donesena je odluka o uvođenju policijskog časa,[61] kao i Naredba o opštoj mobilizaciji.[62]

O tome da su vojne i civilne vlasti bile praktično objedinjene govori i činjenica da Privremena vlada Srpske opštine Zvornik 18. aprila 1992. donosi odluku o formiranju Specijalne jedinice teritorijalne odbrane.[63]

Dan kasnije, Privremena vlada SO Zvornik formira komandu TO Srpske opštine Zvornik.[64] Međutim, na sjednici održanoj 9. maja 1992. donosi se odluka kojom se odgađa formiranje specijalnih jedinica uz obrazloženje da će se čekati rješenje statusa „JNA i statusa zajedničkih jedinica regije SAO Birač i SAO Semberija i Majevica.[65] I ova odluka svjedoči o dobroj koordinaciji, te o hijerarhiji u komandnom

[59] ODLUKA O OGRANIČAVANJU RASPOLAGANJA ROBNIM REZERVAMA, Broj:01-3/92. Datum 07.4.1992., KRIZNI ŠTAB. Arhiv ICTY.
[60] ODLUKA O UVOĐENJU RADNE OBAVEZE NA PODRUČJU SRPSKE OPŠTINE ZVORNIK, Broj. 01-6/92. 08.4.1992., KRIZNI ŠTAB. Arhiv ICTY.
[61] ODLUKA O UVOĐENJU POLICIJSKOG ČASA NA PODRUČJU SRPSKE OPŠTINE ZVORNIK, 08.4.1992., KRIZNI ŠTAB. Arhiv ICTY.
[62] NAREDBA O OPŠTOJ MOBILIZACIJI, 08.4.19992., broj 02-1/92, SEMBERIJA I MAJEVICA - SRPSKA OPŠTINA ZVORNIK, KRIZNI ŠTAB. Arhiv ICTY.
[63] ODLUKA O FORMIRANJU SPECIJALNE JEDINICE TERITORIJALNE ODBRANE, 18. april 1992., dokument izdao: PREDSJEDNIK PRIVREMENE VLADE, Branko Grujić. Arhiv ICTY.
[64] ODLUKA O FORMIRANJU KOMANDE TO SRPSKE OPŠTINE ZVORNIK, broj: 01-13/92, 19. 4. 1992. dokument izdao PREDSJEDNIK PRIVREMENE VLADE, Branko Grujić. Arhiv ICTY.
[65] ZAKLJUČAK O ODLOŽNOM DEJSTVU ODLUKE O FORMIRANJU SPECIJALNIH JEDINICA TERITORIJALNE ODBRANE, SAO SEMBERIJA I MAJEVICA, SRPSKA OPŠTINA ZVORNIK, Privremena vlada, Broj: 01-023-14/92., dokument izdao PREDSJEDNIK PRIVREMENE VLADE, Branko Grujić. Arhiv ICTY.

lancu, gdje se ništa nije dešavalo slučajno. Očito je da formiranje specijalnih jedinica nije bilo u nadležnosti općinskog nivoa u Zvorniku, već „više komande“, koja je očigledno bila JNA.

Ista „vlada“ donosi dodatne diskriminatorske odluke prema Bošnjacima, koje su podsjećale na nirnberške rasne zakone protiv Jevreja u Njemačkoj. Prema nirnberškim rasnim zakonima iz 1935., napravljena je razlika između časnog statusa „građanina Reicha“ i nečasnog statusa „podanika države“.[66] Primjer diskriminatorske politike u Zvorniku ogleda se u aktu od 21. 4. 1992., kada je odlučeno da radnicima koji se nisu javili na posao do tog datuma prestaje radni odnos.[67] Ova odluka odnosi se na Bošnjake i podrazumijeva kršenje osnovnih ljudskih prava, u ovom konkretnom slučaju oduzimanje prava na rad. Već 15. 3. 1992. na sjednici Srpske opštine Zvornik zabranjuje se promet nepokretnostima za sve građane koji nisu srpske nacionalnosti.[68] Osim toga što se građani nesrbi ne mogu baviti prodajom, u članu 7. ove odluke kaže se: „Nepokretnosti na koje imaju pravo svojine pripadnici srpskog naroda na području opštine ne mogu se prodavati i prenositi pripadnicima drugih naroda“.[69] Daljnje diskriminatorske odluke su oduzimanje stanarskog prava Bošnjacima.[70] Osnivanje agencije za razmjenu nekretnina deset dana nakon ove

[66] Vidi: Bernard Brunetau, nav.dj., str. 78.

[67] ODLUKA O PRESTANKU RADNOG ODNOSA, SRPSKA OPŠTINA ZVORNIK, Broj: 01-20/92. Dokument izdao: PREDSJEDNIK PRIVREMENE VLADE, Branko Grujić. Arhiv ICTY.

[68] ODLUKA O ZABRANI PROMETA NEPOKRETNOSTI, Republika Srpskog Naroda Bosne i Hercegovine, SKUPŠTINA SRPSKE OPŠTINE ZVORNIK, Broj 01-023244/92., Zvornik 15.3.1992., dokument izdao, PREDSJEDNIK SKUPŠTINE SRPSKE OPŠTINE ZVORNIK, Jovo Mijatović. Arhiv ICTY

[69] Isto.

[70] ODLUKA OD 01.5. (broj nejasan) SRPSKA OPŠTINA ZVORNIK, dokument izdao PREDSJEDNIK PRIVREMENE VLADE, Branko Grujić. Arhiv ICTY. U ovoj odluci se ne spominju eksplicitno Bošnjaci, već se kaže da će se oduzeti imovina onim vlasnicima društvenih stanova i porodičnih stambenih zgrada koji do 15. maja ne počnu koristiti svoju imovinu. Naime, sasvim je jasno da se to odnosi na protjerane Bošnjake koji nisu u mogućnosti „koristiti svoju imovinu“. U ovoj odluci se također navodi da će se imovina koja se ne koristi dati na korištenje građanima koji za to ispunjavaju uslove.

odluke dodatni je pokušaj da se legitimizira pljačka nekretnina u vlasništvu Bošnjaka.[71] U iste svrhe poslužila je i odluka kojom se napušteni stambeni prostor stavlja u vlasništvo Privremene vlade Srpske opštine Zvornik.[72]

Ove odluke poslužile su Srpskoj opštini Zvornik da oduzme imovinu od izbjeglih Bošnjaka. Međutim, pošto je veliki broj Bošnjaka izbjegao, srpske vlasti uputile su proglas kojim su se Bošnjaci pozivali na povratak svojim kućama. Taj proglas se emitovao na Radio Zvorniku, Radio Loznici i TV Beograd. Veliki broj Bošnjaka koji su povjerovali da će povratkom i registracijom vlasništva uspjeti zaštititi svoju imovinu, vratio se u Zvornik. Međutim, nakon njihovog povratka uslijedile su kontrolirane masovne deportacije. Vrlo brzo je postalo jasno da je proglas bio samo klopka za odbjegle muškarce iz reda bošnjačkog naroda. Naime, navodnu registraciju vlasništva u opštini mogli su da obave samo muškarci. Prilikom registracije u opštini Bošnjaci su hapšeni, a prije prebacivanja u logor morali su se odreći svog vlasništva ili ga prenijeti na Srpsku opštinu Zvornik.[73] Pobrojani dokumenti koje je izdala Srpska opština Zvornik ovim činom realizirali su se u svom potpunom značenju.

Koliko je organizacija na Srpskoj opštini Zvornik dobro funkcionirala, te koliko je genocid bio kontroliran i organiziran, govori i dokument od 12. aprila kojim se uređuje način sahrane poginulih u Zvorniku i okolini. Prema ovoj naredbi, Bošnjaci su bili sahranjivani u groblje Kazambašča kod Zvornika, a u groblje Karakaj oni koji su

[71] ODLUKA O OSNIVANJU AGENCIJE ZA RAZMJENU NEKRETNINA, SAO SEMBERIJA I MAJEVICA, SRPSKA OPŠTINA ZVORNIK - Privremena vlada. Broj:01023-16/92., Zvornik, 11.5.1992., dokument izdao PREDSJEDNIK PRIVREMENE VLADE, Branko Grujić. Arhiv ICTY.

[72] ODLUKA O PREUZIMANJU NAPUŠTENOG SLOBODNOG STAMBENOG I POSLOVNOG PROSTORA NA PODRUČJU SRPSKE OPŠTINE ZVORNIK, Privremena vlada, Broj: 01-023-27/92., 16.5.1992. Arhiv ICTY.

[73] Stefan Muller, nav.dj., str. 137.-141.

pravoslavne nacionalnosti.[74] U ovom dokumentu se kaže: „Sahranjivanje leševa osim onih koje preuzme bliža rodbina vršiti bez mrtvačkih sanduka, ali prije zatrpavanja zemljom prekriti slojem slame, sijena, lišća i sl“.[75] Samo sedam dana kasnije, osnovana je Komisija za asanaciju bojišta na području opštine Zvornik. Osnivanje ove komisije svjedoči o masovnim ubistvima Bošnjaka. Jedan od članova ove komisije bio je i Slobodan Milosavljević, zastavnik I klase, kao predstavnik JNA.[76]

U arhivi dokumenata Srpske opštine Zvornik postoji i dokument koji potvrđuje umiješanost Srpske pravoslavne crkve u pljačku bošnjačke imovine. Naime, u oktobru 1992. godine, Srpska opština Zvornik dodijelila je srpskoj pravoslavnoj crkvenoj opštini Roćević obilate količine građevinskog materijala. U članu 3. ove odluke kaže se: „Građevinski materijal preuzeti sa stovarišta u Kozluku i Gornjem Šepku.“[77] Crkvenim zvaničnicima kojima je dodijeljen ovaj građevinski materijal bilo je sasvim jasno da je građevinski materijal sa stovarišta u Kozluku i Gornjem Šepku pripadao Bošnjacima koji su protjerani sa svojih imanja, ali im to nije smetalo.

Osim krađe bošnjačke imovine, pravoslavna crkva imala je vrlo aktivnu ulogu u pokrštavanju Bošnjaka u Zvorniku, ali i u ostalim gradovima istočne Bosne. O tome svjedoče i dokumenti o promjeni imena u kojima se jasno vidi da su Bošnjaci radi opstanka morali

[74] NAREDBA O ODREĐIVANJU MJESTA ZA SAHRANU LEŠEVA I NAČINU SAHRANE OSOBA POGINULIH U RATU U GRADU ZVORNIKU SA OKOLINOM..., 12.4.1992. Arhiv ICTY.
[75] Isto.
[76] NAREDBA O FORMIRANJU KOMISIJE ZA ASANACIJU BOJIŠTA, Broj 03-8/92, Zvornik, 19.4.1992., dokument izdao PREDSJEDNIK PRIVREMENE VLADE, Branko Grujić. Arhiv ICTY.
[77] ZAKLJUČAK O DODJELI GRAĐEVINSKOG MATERIJALA SRPSKOJ PRAVOSLAVNOJ CRKVENOJ OPŠTINI ROĐEVIĆ, Zvornik, 3.10.1992, broj 01-023-344/92. Dokument izdao PREDSJEDNIK IZVRŠNOG ODBORA, Radosav Perić. Arhiv ICTY.

mijenjati imena u srpska.[78] Da je praksa pokrštavanja imala sistemski karakter govori ista vrsta dokumenta koja se odnosi na pokrštavanje Bošnjaka u opštini Bratunac.[79]

Konačno, uloga Srpske pravoslavne crkve u genocidu nad Bošnjacima u Bosni i Hercegovini reflektovala se i godinama nakon rata, a primjeri se mogu naći širom Republike Srpske. Jedan od najeklatantnijih primjera jeste izgradnja crkve u dvorištu kuće Fate Orlović u Konjević Polju. Naime, zbog činjenice da je na njenom privatnom vlasništvu, dakle u dvorištu njene kuće, u vrijeme dok je bila prognana iz Konjević Polja sagrađena pravoslavna crkva, Fata Orlović protestuje već godinama. Pravoslavna crkva odbija srušiti bespravno izgrađenu crkvu, a zbog legitimnih zahtjeva da se ispoštuju njena osnovna ljudska prava, protiv Fate Orlović podnesena je krivična prijava Općinskom sudu u Srebrenici. Pravoslavna crkva se, i pored poziva javnosti, nije javno očitovala o procesu koji se vodio protiv Fate Orlović.[80] No i u Drugom svjetskom ratu, pored već poznate uloge crkve u podržavanju četništva u genocidu nad Bošnjacima,[81] srpsko pravoslavno sveštenstvo imalo je i aktivnu ulogu u ubistvima i progonu Jevreja. Metropolit Josifje zvanično, 30. januara 1942., zabranio razgovor Jevreja sa srpskim pravoslavljem i tako uništio mogućnost opstanka Jevreja u Srbiji.[82]

Tokom istraživanja o prirodi zločina u gradu Zvorniku, istraživači Instituta Ludwig Boltzmann došli su do zaključka da je (s

[78] SJB Šekovići. Dep. broj 13-4/09-46/95. Dana: 17.5.1995. CENTAR JAVNE BEZBJEDNOSTI ZVORNIK. U dokumentu se navode imena lica bošnjačke nacionalnosti kojima su imena promijenjena u srpska. Arhiv ICTY.

[79] SJB Bratunac, Depeša broj 20.; 20. marta 1995. Upućeno SJB Zvornik. Na listi je 16 imena Bošnjaka koji su promijenili imena u srpska. Arhiv ICTY.

[80] „Fata Orlović: „Pitat ću sudiju je li ga sramota“, intervju sa Fatom Orlović, Dnevni Avaz, 16.2. 2007., str. 3.

[81] O ulozi crkve u genocidu nad Bošnjacima vidi: Michael A. Sells, *Religion and Genocide in Bosnia*, University of California Press, Berkley; Los Angeles; London, 1998.

[82] Vidi Philip J. Cohen, nav.dj., str. 102. Za tekst Naredbe od 30. januara 1942. vidi: Metropolit Josif Skopski, „Naredba vojnog zapovjednika za Srbiju o zabrani prelaza Jevreja u drugu veru , Glasnik Srpske pravoslavne crkve, Beograd, 1.3.1942., str. 12.

obzirom na ranije stacioniranje i prikupljanje jedinica bivše JNA iz različitih korpusa koji su bili potčinjeni Prvoj vojnoj oblasti u Beogradu, a pod komandom iskusnih oficira Pavlovića i Pejića, te angažovanje tzv. paravojnih, odnosno specijalnih snaga iz Srbije) napad na Zvornik morao biti predviđen ranije usvojenim planom.[83]

Ova mikroanaliza birokratskog aparata Srpske opštine Zvornik također ilustrira neophodnost planiranja, ali i kompleksnost provođenja genocida kojeg nije moguće izvršiti bez angažmana cjelokupne zajednice naroda koji je angažiran kao počinilac genocida: u Zvorniku, kao i u brojnim drugim gradovima u različitim historijskim periodima i primjerima, u provođenju genocida angažman su imali kako opštinski činovnici, crkveni zvaničnici, vojnici tako i susjedi žrtava genocida.

Dokumente analizirane u ovom tekstu potpisao je Branko Grujić, koji je bio na funkcijama predsjednika kriznog štaba, opštine, privremene vlade i ratnog štaba u Zvorniku. Tužilaštvo za ratne zločine Republike Srbije podiglo je 12. avgusta 2005. godine optužnicu za ratni zločin protiv civilnog stanovništva iz Zvornika protiv Grujića i još šest odgovornih osoba. Prema ovoj optužnici, Branko Grujić i ostali optuženi su za prisilno preseljenje 1.822 civila iz sela Kozluk i Skočić, te za zločine u Domu kulture u Čelopeku, zločine na poljoprivrednom dobru Ekonomija i mjestu zvanom Ciglana. Iako su zločini počinjeni nad civilima u ovoj optužnici opisani do u detalje, optužnica je postavljena u kontekst „građanskog rata“ i očigledno je učinjen napor da se od odgovornosti zaštiti država Srbija. Međutim, odgovornost države Srbije za genocid nad Bošnjacima posebno je očigledna u ovom slučaju, u kojem je državna birokracija imala ključnu ulogu. Koliko je teško prikriti učešće državne birokracije govore i neprikladne formulacije u optužnici u kojoj se kaže da je Komesarijat za izbjeglice Republike Srbije posredovao u preseljenju jer su bili ubijeđeni da se radi o „dobrovoljnom preseljenju“, ali da su za vrijeme boravka u Paliću u blizini mađarske granice svi oštećeni „bili smešteni u jedan ograđeni prostor bez mogućnosti napuštanja, i po pribavljanju putnih isprava za nosioce članova domaćinstva, svi prebačeni u Republiku

[83] Stefan Muller, nav.dj., str. 135.

Mađarsku, a u napuštene kuće oštećenih sela Kozluka, okrivljeni uselili civilna lica srpske nacionalnosti izbjegla iz drugih mjesta Bosne i Hercegovine".[84] O prisilnoj deportaciji iz Kozluka i učešću Republike Srbije u tom procesu autentično je u slučaju Milošević svjedočio Fadil Banjanović Bracika 19. maja 2003. godine. Banjanović je opisao proces prisilnog preseljenja koji je započeo 26. jula 1992. godine, kada su u Kozluk upale specijalne snage iz Republike Srbije sa lokalnom policijom. U Banjanovićevom svjedočenju jasno je naglašena uloga Srbije i srpskih snaga u prisilnom preseljenju, ali i otimanju bošnjačke imovine.[85]

[84] Tekst ove optužnice pod naslovom Slučaj „Zvornik" vidi pod: http://www.hlc.org.yu/srpski/Nacionalnasuđenja (pristupljeno 17. 2. 2007).
[85] Transkript svjedočenja Fadila Banjanovića Bracike, slučaj Milošević, (IT-02-54), 19.5.2003. Arhiv ICTY.

VLASENICA: DJECA VOJNICI I KONCENTRACIONI LOGORI

Opština Vlasenica podijelila je sudbinu svih ostalih gradova u Bosni i Hercegovini koji su teritorijalno ulazili u planove Velike Srbije. Koordinirano naoružavanje srpskog stanovništva provodilo se prema istom principu kao i u ostalim gradovima i selima istočne Bosne. Vlasenica također nije izuzetak u korištenju svih kapaciteta teritorije i mobilizacije svih slojeva stanovništva za genocid nad Bošnjacima. Na primjeru Vlasenice ova mobilizacija je provedena u ekstremnoj mjeri tako što su u nekim srpskim selima oko Srebrenice mobilizirani i maloljetni dječaci. Upotreba 'djece vojnika' karakteristika je genocida u Africi. Djeca vojnici korišteni su u Ruandi, a posljednji izvještaji iz Sudana potvrđuju alarmantno korištenje djece u genocidne svrhe.[86]

S obzirom na to da je u Vlasenici postojao jedan od najvećih koncentracionih logora u istočnoj Bosni, fokusirat ćemo se na ove događaje, i to ne samo iz perspektive mučenih zarobljenika, nego i iz perspektive mučitelja. Naime, Dragan Nikolić Jenki procesuiran je po osnovu optužbi za zločin protiv čovječnosti za mučenje zatvorenika u logoru Sušica, u kojem je bio komandant. Zločinac Nikolić je prije rata bio običan čovjek, bez kriminalnog dosjea, bez nacionalističkih ispada i podjednako se družio i sa Bošnjacima i sa Hrvatima. Ono što mnoge istraživače genocida zanima jeste vječito pitanje: šta je to što čovjeka pokrene na činjenje tako monstruoznih djela protiv drugih? S obzirom na to da su na području Vlasenice počinjeni užasni zločini, prvo ćemo napraviti kratak presjek događaja i počinjenih zločina na ovom području.

[86] Za detaljne informacije o korištenju 'djece vojnika' u Africi vidi izvještaj „Child Soldiers“ na web stranici Amnesty International, htt.://web.amnesty.org/pages/child-soldiers-africanchild-eng. (pristupljeno 11.1.2007.)

Okupacija Vlasenice i apsurdna podjela

Opština Vlasenica nalazi se u istočnoj Bosni i Hercegovini, oko 50 kilometara zapadno od granice sa Srbijom i oko 120 kilometara sjeveroistočno od Sarajeva. Prema popisu iz 1991. godine, opština je imala 33.817 stanovnika, od čega su oko 55% bili Muslimani, 43% Srbi, a 2% su se izjasnili kao „ostali". Grad Vlasenica nalazi se na području istoimene opštine. Godine 1991. grad Vlasenica je imao oko 7.500 stanovnika, od čega oko 65% Muslimana i 35% Srba.[87] Još od početka rata u Sloveniji, Vlasenica je praktično postala okupaciona zona. Prema izjavama svjedoka, ali i prema raspoloživim dokumentima, još od jeseni 1991. u Vlasenici, u rejonu Milića bio je stacioniran brdski bataljon JNA.[88] Izet Redžić, koji je u periodu 1990.-1992. u Vlasenici bio predsjednik Izvršnog odbora Skupštine opštine, jedan je od ključnih očevidaca naoružavanja srpskog naroda i podizanja nacionalnih tenzija. Prema njegovim riječima, vojska u Milićima bila je ekskluzivno - a prema simbolima i transparentno - srpska vojska. „To je bila paramilitarna brigada sa oko 1.200 ljudi. Bili su bradati, mnogi od njih su imali četnička obilježja. Mi smo znali da okolo, u vlaseničkim brdima i šumama ima vojnih snaga i da vojska zauzima položaje, jer je također u jesen 1991. vlaseničkom Biraču zabranjeno da vrši ekploataciju šuma. Tenkovi su bili smješteni u Lukić polju, Jastebarskom, i danonoćno su putovali na relaciji Milići-Šekovići".[89]

U januaru 1992., Srbi iz Vlasenice i osam susjednih opština proglasili su ovo područje „Autonomnom oblasti Birač" u sastavu

[87] Vidi: Predmet Dragan Nikolić, „Logor Sušica" (IT-94-2). Arhiv ICTY.

[88] Vidi dokument AIIZ, inv. br. 2-2809, Izjava načelnika štaba 216. brdske brigade potpukovnika Asima Džambasovića u kojem se govori o mobilizaciji, kao i očiglednoj saradnji JNA sa vrhom SDS-a. Na kraju ovog izvještaja se kaže: „Pravac H. Pijesak-VlasenicaZvornik nije bilo potrebno izviđati jer tamo je već bilo dislocirano ljudstvo 3. bb (brdskog bataljona-prim.E.B.) u rejon s. Milići..."

[89] Intervju: Izet Redžić, Tuzla, 17.7.2006.

Savezne Republike Jugoslavije. Rukovodstvo SDA radilo je na spuštanju tenzija i zbog toga su udovoljili svim zahtjevima SDS-a, između ostalog i zahtjevu za podjelom opštine na srpsku i muslimansku. Sporazum o podjeli opštine Vlasenica potpisan je 11. 4. 1992. Sporazum je napisan na sedam gusto kucanih stranica, a koliko je apsurdan govori i detaljan opis teritorije koju obuhvata srpska opština Vlasenica: „Granica Srpske opštine Vlasenica prelazi sa mosta na Jadru u Kušlatu, ide na zapad do kote 67....( ).... ide prema istoku zatim ide prema jugu istočnom stranom Slavke Novakovića kuće, zatim skreće prema zapadu ispod Galiba Alihodžića kuće do kuće Mirona Ostojića....“[90]

Prema riječima Izeta Redžića, jednog od potpisnika ovog sporazuma: „Taj je zahtjev imao cilj isprovocirati narod da se dijeli. Htjeli su da dignu tenzije, a Alija Izetbegović mi je rekao da ne paničim, već da smirim situaciju, da ljudi ne bježe i da udovoljim svim srpskim zahtjevima“.[91] Međutim, popustljiva politika SDA i očita nespremnost Bošnjaka za rat nisu rukovodstvo SDS-a ubijedili da odustanu od ratne opcije. Ovo je, naime, jedan od primjera da teorija o tome da je srpska agresija samo odgovor na provokacije Bošnjaka i Hrvata, koju zagovaraju brojni srpski propagandisti, zaista nema utemeljenje u stvarnosti. Već početkom aprila počeli su oružani incidenti i pucanje na bošnjačka sela. Veoma napeta situacija bila je u Neđeljištima, Šadićima i Cikotskoj rijeci. Opštinska delegacija se odlučuje na obilazak terena. U toj delegaciji bili su Izet Redžić, Milenko Stanić, njegov zamjenik, te dvojica predstavnika MUP-a Vlasenice. U Neđeljištima su naišli na smotru četnika. Kako kaže Redžić: „Bili su naoružani puškomitraljezima, imali su SMB uniforme, a na kapama kokarde“.[92]

---

[90] PROTOKOL SPORAZUMA PREDSTAVNIKA SRPSKOG I MUSLIMANSKOG NARODA, KOJEG SU OVLASTILI PREDSTAVNICI PARLAMENTARNIH STRANAKA I SAVJETA ZA MEĐUNACIONALNU SARADNJU O TERITORIJALNOM RAZGRANIČENJU OPŠTINE VLASENICA I KONSTITUISANJU NOVIH OPŠTINA, VLASENICA, 11.4.1992.,. Arhiv ICTY.

[91] Intervju: Izet Redžić, Tuzla, 17.7.2006.

[92] Isto.

Na izlasku iz Lazarevića, Izet Redžić i njegova delegacija susreli su se sa prizorom u koji im je bilo teško povjerovati. „Na jednom mjestu okružilo nas je oko 40-50 dječaka, u uzrastu od 12-15 godina i svi su imali automatske cijevi. Bio sam šokiran, to je bio prizor kao iz filmova - nisam mogao vjerovati da je neko naoružao djecu. Pitao sam ih ko im je dao to oružje i što će im, a oni su odgovorili: 'Dala nam je JNA jer hoće muslimani da nas kolju.' Objašnjenje za naoružanu djecu bilo je jasno, njihovi očevi su bili na položajima u šumama, bili su već mobilisani, tako da su djecu ostavili u selu sa puškama“.[93]

Približno 21. aprila 1992., srpske snage preuzele su vlast u Vlasenici i proglasile je srpskim gradom. Prema priznanju Dragana Nikolića: „Vojnici JNA, uključujući i vojnike koji su bili iz Novosadskog korpusa iz Srbije, paravojne snage i vojnici mještani učestvovali su u preuzimanju vlasti u gradu. Tokom dana, policijska kola vozila su po Vlasenici i preko zvučnika davala ultimatum muslimanima da predaju svoje oružje. Muslimansko stanovništvo povinovalo se ultimatumu i nije pružilo otpor.[94]

I u Vlasenici, kao i u Zvorniku, Foči, Višegradu... te brojnim drugim gradovima pod okupacijom, državna birokracija je preduzimala diskriminatorne mjere prema Bošnjacima. Nakon preuzimanja vlasti, za muslimane i drugo nesrpsko stanovništvo uslovi u opštini su se pogoršali. Srpske vlasti otpustile su muslimane i druge nesrbe sa njihovih radnih mjesta i ograničile im podizanje novca iz banaka. Muslimanima i drugim nesrbima nije bilo dozvoljeno da putuju bez specijalnih propusnica. Muškarci muslimani često su hapšeni i dovođeni u policijsku stanicu na saslušanje. Ponekad su ta saslušanja pratila premlaćivanja i ubistva.[95]

[93] Isto.
[94] Vidi: Predmet Dragan Nikolić, (IT-94-22), Presuda. Arhiv ICTY.
[95] Isto, optužnica, priznanje i presuda.

Tragedija sela oko Vlasenice: geografija i genocid

Prvo nastradalo selo vlaseničke opštine bilo je selo Đile. Stanovnici sela Đile nisu vjerovali da će ih napasti njihovi susjedi Srbi iz sela Rupovo Brdo.[96] Jedan od razloga što je selo Đile prvo stradalo jeste njegov geostrateški položaj. Naime, putni pravac Milići-Đile-Podravanje-Zeleni Jadar-Skelani je put koji Vlasenicu povezuje sa Srebrenicom i dalje prema Srbiji. Osim toga, to je jedini put do rudnika boksita koji se nalazi u području Gunjaci.[97] U maju 1992. mještani bošnjačkih sela Nurići, Štedra, Štedrići, Bešići, Bašča, Vrsinje, Durići, Pijuci, Zaklopača, postali su žrtve srpske kampanje istrebljenja.

„Domaći četnici osmog maja 1992. opkoljavaju selo Pijuke i upadaju u selo Duriće, udaljeno oko sedam kilometara od Vlasenice. Na prevaru i podmuklo, dojučerašnje komšije okupljaju stanovnike sela Pijuci da se navodno dogovore kao komšije. Glavni egzekutor ovog zločina je Hajan Tešić iz Tikvarića, opština Vlasenica. Ispred prodavnice Huseina Musića okupljaju se Mustafa Musić, Muhamed Musić, Adem Musić, Rasim Fetahović, Musa Fetahović, Bajro Durić, Šaćir Vejzović, Himzo Vejzović, Hasib Vejzović, Esad Durić i Salko Patković. Uslijedilo je mučenje.“[98]

Opisi mučenja su strašni. Žene koje su preživjele svjedoče da su znale i imena i lica mučitelja.[99] Osam dana kasnije, kampanja istrebljenja došla je do sela Zaklopača, na samom ulazu u selo Miliće, na komunikaciji Vlasenica-Milići, koja je u agresivnim srpskim planovima bila od velike strateške važnosti. Selo je opkoljeno, dio

[96] Intervju: M.Z., Tuzla, 13.12.2006.
[97] Intervjui: Mehmed Kulo, Tuzla, 02.3.2007.; Munib Gabeljić, Sarajevo, 10.5.2007.
[98] Nermina Mahmutbegović, „Vlasenica“ u knjizi Zločinci i žrtve, REPUBLIKA BOSNA I HERCEGOVINA, DRŽAVNA KOMISIJA ZA PRIKUPLJANJE ČINJENICA O RATNIM ZLOČINIMA, OPŠTINSKA KOMISIJA ŽIVINICE, 1995., str. 54.
[99] Isto.

stanovništva uspio je pobjeći prema Jadru, a svi koji su ostali ubijeni su bez upozorenja. U selu Zaklopača živjelo je 437 Bošnjaka i 146 Srba. Prema izjavama preživjelih, u zločinima su učestvovali njima poznati Srbi iz Zaklopače i susjednih sela, zajedno sa rezervistima JNA koji su došli iz Zalukovika. Niko od stanovnika Zaklopače nije bio naoružan. Tog 16. maja, za manje od sat vremena ubijeno je 60 ljudi. Samo su rijetki preživjeli.

„Negdje oko 17.00 sati istog dana, čuli su se prvi pucnji. Bježali smo u pravcu našeg mejtefa, odnosno u pravcu obližnjeg brda. Na raskršću kod mejtefa nas trojica smo pošli u lijevu stranu, a ostali mještani su bježali na desnu stranu. Uspjeli smo se skloniti neposredno ispred kuće Zekanović Jovana, pretpostavljajući da četnici neće napadati na srpske kuće. Tu smo ostali negdje oko pola sata koliko je trajala pucnjava kroz naše selo. Po prestanku pucnjave četnici su se počeli skupljati, a zatim su uz sirene svojih vozila napustili naše selo i otišli u pravcu Milića“.[100]

Među ubijenima bio je veliki broj žena, djece i staraca. Svjedoci tvrde da su izbrojali 60 tijela žrtava.[101] Svjedočenja preživjelih Bošnjaka zvučala su strašno, gotovo nevjerovatno. Većina stranih novinara mnoge priče o počinjenim zločinima uzimala je sa rezervom. Međutim, ekshumacija civila u selu Zaklopača, pokazala je monstruoznost zločina.[102]

Sela Piskavice i Džamdžići meta su napada 18. maja. Scenarij je isti kao u svim selima i mjestima u istočnoj Bosni. Selo je opkoljeno, pale se kuće i odreda se ubija sve što se kreće. Strategija je poznatija kao „spaljena zemlja“. Ubice su ponovno poznatih lica i imena. Ubistvima i istrebljenju Bošnjaka iz sela oko Vlasenice prethodilo je razoružavanje ovih sela, koje je obavljeno dobrovoljno i bez incidenata.

---

[100] Isto, izjava građanina N.N. koju je dao 10. marta 1993. godine.

[101] Isto. Vidi također: svjedočenje Dragan Nikolić, predmet (IT-94-2), 9.10.2003., str. 38.-40. Arhiv ICTY.

[102] U vezi sa prvim uvid u masovnu grobnicu Zaklopača vidi dokument MUP Tuzla-Odjeljenje kriminalističke tehnike-Broj: 09-01/2-8-230-275/98, dana 01.7.1998. godine. Foto dokumentacija identificirane masovne grobnice. Arhiv MUP-a Tuzla.

Nakon što su pobili i protjerali mještane sela oko Vlasenice, srpske snage u selu Derventa formiraju Derventski bataljon koji će kasnijom transformacijom dobiti naziv Drugi bataljon milićke brigade. Osim pješadijskih jedinica, ovaj bataljon bio je naoružan tenkovima, transporterima i artiljerijom. Transporteri i tenkovi bili su stacionirani uglavnom u području Rupovog brda, odakle su imali dobar pregled i mogućnost da tenkovima i artiljerijom gađaju kuću po kuću u području Sućeske koje srpske snage nisu uspjele okupirati, jer su Bošnjaci u spontanom otporu uspjeli odbiti prvi val agresije.[103] Akcije razoružavanja Bošnjaka predvodila je vlasenička SJB sa Radomirom Bjelanovićem na čelu.[104] Dakle, sasvim je jasno da su akcije srpske vojske izvršene s ciljem istrebljenja civilnog stanovništva i da nikako nisu mogle imati vojno opravdanje. Preživjeli Bošnjaci se kriju po vlaseničkim brdima. Mnogi od njih bježe prema Cerskoj i pridružuju se oružanom otporu.

Logor Sušica

Mnogi Bošnjaci pobjegli su iz vlaseničkog kraja, a počevši od maja 1992. pa do septembra 1992., oni koji su ostali bili su ili prisilno protjerani ili uhapšeni. U septembru 1992. godine u Vlasenici više praktično nije bilo nijednog Bošnjaka ni pripadnika drugog nesrpskog stanovništva.[105] Srpske snage su uhapšene Bošnjake i druge nesrbe u početku držale ili u mjesnoj školi ili u mjesnom zatvoru u Vlasenici. Približno krajem maja ili početkom juna 1992., srpske snage su osnovale zatočenički logor u Sušici, glavni zatočenički objekat na području Vlasenice, i tamo slale uhapšene Bošnjake i druge nesrbe. Logorom Sušica upravljala je vojska i lokalna milicija. Logorski stražari bili su po pravilu vojnici iz tog kraja.

[103] Intervju: Mehmed Kulo, Tuzla, 02.3.2007; Munib Gabeljić, Sarajevo, 10.5.2007.
[104] Intervju: Šerif Ramić, Tuzla, 13.12.2006.
[105] Predmet Dragan Nikolić, (IT-94-2), Optužnica, 31. 10. 2003. Arhiv ICTY.

Logor Sušica nalazio se otprilike na kilometar od grada Vlasenice, u vojnom objektu koji je ranije korišten kao skladište vojne opreme. Prije prisilnog premještanja, nesrbi su obično morali da potpišu dokument s izjavom da to područje napuštaju dobrovoljno i da se odriču svoje imovine. Logor Sušica bio je dio sistemske kampanje istrebljenja bošnjačkog naroda sa tog područja. Dokumenti su opet nepobitni dokazi. U obrazloženju dokumenta koji je 31. 5. 1992. potpisao komandant, major Svetozar Andrić, stoji:

„Na osnovu Odluke vlade SAR Birač kojom je regulisano iseljavanje muslimanskog življa sa područja SAO Birač

NAREĐUJEM

1. Organizovati logor u Vlasenici i isti obezbediti u duhu međunarodnih pravila.

2. Zabranjujem samovoljno donošenje odluke o fizičkoj likvidaciji zarobljenika..."[106]

Dakle, na osnovu ovog dokumenta može se vidjeti da je postojala odluka o iseljavanju Bošnjaka, dok osnivanje logora govori o namjeri njihovog istrebljenja. Tačka dva u kojoj se zabranjuje samovoljna fizička likvidacija zarobljenika vrlo jasno naglašava da je likvidacija dozvoljena, ali da ju je potrebno izvesti u organiziranom i planskom maniru.

Logor Sušica sastojao se od dvije glavne zgrade: skladišta ili hangara, a postojala je i manja kuća koju su stražari i zapovjednik logora koristili za ispitivanje zatočenika. Prema informacijama koje su ustanovljene u predmetu Nikolić pred ICTY-jem, u periodu od kraja maja do oktobra 1992., u logoru Sušica zatočeno je čak 8.000 civila iz Vlasenice i okolnih sela. U prosjeku je u Sušici boravilo između 300 i 500 zatočenika. Većina zatočenih žena, prije nego što su prebačene u Kladanj ili Cersku, bile su podvrgavane silovanju. Prema riječima jedne

[106] Komanda brigade SV Birač dana 31.5.1992. godine, Šekovići, Obezbeđenje zarobljenika; u potpisu komandant Svetozar Andrić. Egzibit D731 u slučaju Orić (IT-03-68). Arhiv ICTY.

od zarobljenica iz sela Pijuci: „Naime, stalno se događalo da je Nikolić Dragan zvani „Jenki“ dolazio u sobe i prstom pokazujući na određene žene odnosno djevojke, naređivao istim da izađu, a potom ih je negdje odvodio i nakon sat, pa i duže vremena, vraćao nazad.(...) Među njima je bila jedna djevojčica od 13 godina“.[107]

Dragan Nikolić je priznao da je zatočenike podvrgavao atmosferi terora stvorenoj ubijanjem, premlaćivanjem, seksualnim zlostavljanjem i drugim fizičkim i psihičkim zlostavljanjem zatočenika, te nečovječnim životnim uslovima u kojima im je bila uskraćena odgovarajuća ishrana, voda, medicinska njega, uslovi za spavanje i nužnici.

Ovim priznanjem Nikolić je prihvatio odgovornost za zločin protiv čovječnosti i, prema sopstvenom priznanju, odgovornost za smrt devetorice Bošnjaka. Njegove žrtve bili su: Durmo Handžić, Asim Zildžić, Rašid Ferhatbegović, Muharem Kolarević, Dževad Sarić, Ismet Zekić, Ismet Dedić, Mevludin Hatunić i Galib Musić.

Sredinom juna 1992. Dragan Nikolić sa drugim stražarima ušao je u zloglasni hangar i tukao ih do smrti. Asim Zildžić tu noć nije preživio. Durmo Handžić jeste. Sljedeću noć, dok je ležao u samrtnim mukama, Dragan Nikolić je ponovo došao. Nije trebalo dugo da ga tuče, jer je Durmo Handžić već bio na samrti. Pokopala su ga četvorica logoraša: Rašid Ferhatbegović, Muharem Kolarević, Dževad Sarić i Ismet Zekić. U narednih deset dana likvidirani su i oni. Osim imena ubijenih, u optužnici se redaju i imena onih koje je Nikolić mučio: Fikret „Cice“ Arnaut, Sead Ambesković, Hajrudin Osmanović i Ređo Čakisić. Hajrudin Osmanović je jednog dana izveden iz hangara i nikada ga niko više nije vidio. Međutim, zbog nemogućnosti da se dokaže njegova smrt, on je u Nikolićevoj optužnici stavljen u kategoriju „mučenje“.

[107] Izjava građanke N.N. koju je dala 02.3.1993.godine. Originalna izjava sa vjerodostojnim potpisom pohranjena je u arhivu „Komisije za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima Tuzla“.

Ono što je posebno strašno u Nikolićevom priznanju jeste da je uživao mučeći zarobljene Bošnjake. Svjedokinja pod šifrom SU-032, izjavila je: „Optuženi je uživao dok je tukao žrtve. Znam lično, dok je tukao Fikreta Arnauta, da je uživao, da ga je čak tukao i po pet puta dnevno“.[108] Nikolić je Bošnjake tukao do nesvijesti, da bi ih potom polijevao vodom, pa opet tukao. Kad su ih zatočenici koje je tukao molili da ih ubiju, on je često odgovarao da je „jedan metak skup za muslimane“.[109]

Mnogi koji su poznavali Dragana Nikolića prije rata nisu mogli vjerovati da je sposoban za djela koja su navedena u optužnici protiv njega, a koja je i priznao u pogodbi sa ICTY-jem. Prije rata, kako smo već naveli, Nikolić je bio prosječan stanovnik Vlasenice. Nije bio nacionalistički orijentiran i više je, prema svjedočenju Vlaseničana, imao prijatelja među Bošnjacima nego Srbima.[110] Svaki od zločinaca koji su se pojavili pred ICTY prošao je kroz evaluaciju psihologa, međutim, ti psihološki profili su pod embargom i nisu dostupni javnosti. Jednog dana kad se skine oznaka tajnosti sa tih dokumenata, bit će to značajna građa za one istraživače genocida koji pokušavaju naći odgovor na pitanje: „Šta se desi običnim ljudima koji iz uloge dobroćudnog komšije u veoma kratkom roku uspješno prihvate uloge masovnih ubica“? Krajem juna 1992., veliki broj zatočenih muškaraca prebačen je iz ovog logora u veći zatočenički logor Batković blizu Bijeljine na sjeveroistoku Bosne i Hercegovine. Većina zatočenih žena i djece prebačena je ili u Kladanj ili u Cersku, na slobodnu teritoriju.

Logori u istočnoj Bosni, od kojih je logor Sušica bio jedan od najvećih, za razliku od logora u sjeverozapadnoj Bosni, bili su nedostupni. Razlozi su bili blizina Srbije, te problem sa protokom informacija. Sve informacije o Sušici koje su međunarodne organizacije dobile bila su svjedočenja preživjelih. Novinar američkog New York Timesa Roger Cohen uputio se u istočnu Bosnu 1994. godine u potrazi za srpskim svjedocima koji bi potvrdili svjedočenja bivših logoraša. Uz

[108] Vidi Presuda u slučaju Dragan Nikolić, (IT-94-2), paragraf 25. Arhiv ICTY.
[109] Isto.
[110] Intervju: Izet Redžić, Tuzla, 17.7.2006.

pomoć lokalnog vozača uspijeva doći do Pere Popovića koji je bio stražar u koncentracionom logoru Sušica. Pero Popović bio je veoma potresen svim strahotama u kojima je kao stražar bio neminovni učesnik. Pristao je da svoju priču ponovi i pred istražiteljima koji su radili za američku vladu. Njegovo svjedočenje bilo je najjači element optužnice protiv Dragana Nikolića koja je podignuta 7. februara 1994. godine. Cohen je u Vlasenici pokušavao razgovarati sa drugim stanovnicima o tome šta se desilo. Međutim, Pero Popović bio je iznimka. U Vlasenici je naišao na potpuno negiranje zločina među lokalnim srpskim stanovništvom.[111]

[111] Intevju: Roger Cohen, Dani, 12.6.2000. dostupan je i na engleskom u BOSNIA REPORT, OCTOBER-DECEMBER, 2000., New Series, 19/20.

BRATUNAC - NAREDBE IZ BEOGRADA I „BANALNOST ZLA“

Sudski slučaj Miroslava Deronjića u ICTY ilustrativan je za razumijevanje dugoročnog planiranja genocida nad Bošnjacima istočne Bosne koje je u srpskom vrhu artikulirano još od početka devedesetih, a čije je konačno izvršenje počelo u aprilu 1992. godine. Ovaj genocid kulminirao je u julu 1995. okupacijom Srebrenice, najgorim genocidnim aktom u srbijanskoj agresiji na Bosnu i Hercegovinu. Većinu ovih činjenica priznao je sam Miroslav Deronjić u svojoj pogodbi sa haškim tužilaštvom. Međutim, ovaj slučaj će nam također pomoći da razumijemo i međunarodnu dimenziju genocida. U tu svrhu ćemo analizirati ulogu Srbije u naoružavanju Srba u Bosni i Hercegovini, ali i ulogu ICTY-ja u istrazi ovih zločina i formulaciji optužnice protiv Deronjića koja je limitirana samo na masakr stanovništva u selu Glogova. Odluka haškog tužilaštva da Deronjića tereti samo za masakr u Glogovi, te da zanemari važnost njegove uloge u ukupnim događajima u Bratuncu od 1992.-95., pretrpjela je velike kritike međunarodnog nevladinog sektora, ali i udruženja žrtava iz Bosne i Hercegovine. Mi ćemo ovu odluku razmotriti u smislu međunarodnog doprinosa teoriji relativizacije zločina kojom se služi srpska propaganda, te u širem kontekstu prikrivanja uzroka i rezultata genocida u Bosni i Hercegovini.

Putem prikaza biografije optuženog, dogovorene činjenične osnove iz njegove presude, te na osnovu njegovih intervjua sa tužilaštvom, ali i uz arhivske dokumente, ratne izvještaje nevladinih organizacija, te uz interpretaciju intervjua sa očevicima zločina, evaluirat ćemo ulogu lokalnih intelektualaca za širenje radikalnog nacionalizma kao i mobilizaciju lokalnog stanovništva za genocid. Na slučaju Deronjić, ali i širom analizom događaja u opštini Bratunac 1992. i 1993. godine pokušat ćemo dokazati koordiniranost svih srpskih snaga u istrebljenju Bošnjaka. Naime, prema današnjoj srpskoj propagandi, za masovna ubistva Bošnjaka ključni krivci su paravojne

formacije koje nisu bile pod kontrolom vlasti. Na taj način se od genocidne namjere amnestira država Srbija, ali i Republika Srpska. Međutim, kako je genocid zločin za koji je potreban kolektivni konsenzus naroda u čije se ime čini, nije moguće da ga počine izolirane grupe nad kojima se ne vrši nikakva kontrola, koje nemaju jasno razvijen plan i cilj.

Intelektualci, nacionalni program i genocid

Biografija zločinca Miroslava Deronjića, koji je rođen 1954. u Magašićima u opštini Bratunac, u okviru je socijalističkih stereotipa. Bio je vrijedni student istorije jugoslavenske književnosti u Sarajevu, da bi nakon diplomiranja kratko radio kao pomoćnik urednika sarajevskog Oslobođenja i kao novinar na Radio Sarajevu.[112] Sredinom osamdesetih na dvije godine odlazi u Francusku, gdje je radio kao nastavnik na privremenom radu. Nakon povratka u Srebrenicu, posao prosvjetnog radnika obavlja do 1990. Sredinom osamdesetih se oženio i dobio dva sina. Nema naznaka da je do 1990. godine, kada je odlučio da se aktivno uključi u politiku preko SDS-a, imao ekstremnih nacionalističkih ispada. Dakle, njegov prijeratni kriminalni dosje potpuno je čist, a Deronjić je živio životom prosječnog intelektualca srednje klase u stabilnim porodičnim prilikama. S obzirom na to da je Deronjić diplomirani profesor jugoslavenske književnosti, koja je u nastavnim planovima i programima za osnovne i srednje škole bila najviše fokusirana na srpsku književnost, možemo zaključiti da mu je srpska kultura sadržajno bila bliska. Po tome kako se Deronjić još od samog početka priključio projektu stvaranja Velike Srbije, može se

[112] Deronjićeva biografija u narednim paragrafima zasniva se na osnovu intervjua sa njegovim sugrađaninom V. Š. koji je istraživao ulogu Deronjića u pripremi genocida nad Bošnjacima u okviru Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo. Intervju, V.Š., Tuzla, 20.10.2006. Biografski podaci provjereni su i kroz Deronjićevu optužnicu i tekst Presude. Vidi predmet Deronjić (IT-02-61) „Glogova“, Arhiv ICTY.

zaključiti da mu je srpska kultura - u čijoj osnovi je netrpeljivost prema „drugima“,[113] bila bliska i idejno. Brojni dokazi o netrpeljivosti srpske nacionalne kulture prema drugim nacijama i religijama mogli su se vidjeti u haškim sudnicama posljednjih godina. Na jednom video materijalu na kojem je zabilježena proslava osnivanja Bratunačke brigade, prisustvovao je i Miroslav Deronjić. Političke govore prekidali su guslari sa epskim stihovima.

„Ova zima za Turke je zadnja
Srpska puška ubojita svaka
Prepune su grobnice Turaka
Turci bježe, fesovi padaju,
bule nemaju kada da klanjaju.“[114]

Od septembra 1990. do kraja aprila 1992., Miroslav Deronjić je bio predsjednik bratunačkog opštinskog odbora Srpske demokratske stranke Bosne i Hercegovine.[115] Bio je predsjednik tri krizna štaba koja su postojala u opštini Bratunac, u periodu od kraja oktobra 1991. do juna 1992.,[116] Deronjić je postavljen za člana Ratnog povjereništva opštine Bratunac, a u ljeto 1993. postao je član Glavnog odbora SDS-a.[117]

---

[113] O agresivnoj osnovi srpske nacionalne kulture vidi II poglavlje.

[114] Transkript CD-a V000-3937, korišten kao egzibit u slučaju Orić (IT-0368) pod oznakom P-317. Arhiv ICTY.

[115] Optužnica Tužilaštvo protiv Miroslava Deronjića, (IT-02-61) „Glogova“, 29.9.2003. par. 1; Činjenična osnova, par. 29.9.2003. Arhiv ICTY.

[116] Prvi je bio Krizni štab srpskog naroda, koji je osnovan nakon sastanka od 18. oktobra 1991. i postojao je barem do 19. decembra 1991. Vidi: Optužnica, par. 1; Činjenična osnova, par. 3. Drugi je bio Krizni štab SDS-a, osnovan nakon sastanka od 19. decembra 1991., koji je radio do kraja aprila 1992., kada je osnovan Krizni štab opštine Bratunac. Treći Krizni štab, odnosno Krizni štab opštine Bratunac, oformljen je krajem aprila 1992., kada je preuzeo nadležnosti Izvršnog odbora opštine i organa Skupštine opštine, i postojao je sve dok nije transformisan u Ratno povjereništvo, koje je u junu 1992. osnovalo Predsjedništvo Srpske Republike Bosne i Hercegovine. Vidi: Presuda Pretresnog vijeća od 30.3.2004; Arhiv ICTY.

[117] Predmet Deronjić (IT-02-61), „Glogova“, Optužnica i Sporazum o priznanju krivice, 29.9.2003. Arhiv ICTY.

Od 11. jula 1995., na poziciji je komesara za civilna pitanja u opštini Srebrenica. Godine 1996. postaje potpredjednik SDS-a kojim je predsjedavao Karadžić, a na tom položaju bio je do 1997. Iz ove hronologije možemo primijetiti da Deronjićeva politička karijera nije bila ograničena samo na opštinu Bratunac, već je bila utemeljena u samom vrhu SDS-a. Čini se da je visoku pozicioniranost u SDS-u prije početka agresije Deronjić dugovao upravo strateškom položaju opštine Bratunac i njenoj važnosti za ostvarivanje srpskih strateških ciljeva. Poslijeratni „uspon" u SDS-u, partiji koju je Haški tribunal stavio u vrh organizacije koja je u BiH kovala i realizirala „zločinački poduhvat", može se objasniti samo kao nagrada za „ratne zasluge".

Strateški značaj područja Bratunca potvrđuje historija, ali i strateški ciljevi bosanskih Srba koje je utvrdio SDS. Naime, opština Bratunac bila je od iznimnog strateškog značaja za bosanske Srbe jer je predstavljala dio teritorije koja je povezivala srpsko stanovništvo Bosne i Hercegovine sa susjednom državom Srbijom. Čitajući srpske strateške ciljeve koji naglašavaju da im je jedan od ciljeva odvajanje od druge dvije nacionalne zajednice, bilo je jasno da se za nesrbe iz ove, kao i iz drugih opština iz cijele Bosne, priprema istrebljenje. Većinsku populaciju u Bratuncu činili su Muslimani. Prema popisu iz 1991. godine, opština Bratunac brojala je 33.619 stanovnika, od kojih su 21.535 bili Muslimani, 11.475 bosanski Srbi, 223 su se izjasnili kao Jugosloveni, bosanskih Hrvata bilo je 40, a 346 stanovnika je pripadalo drugim nacionalnostima.[118] Opština Bratunac smještena je uz uzak pojas srednjeg toka rijeke Drine. Sjevernu i istočnu granicu opštine sa Srbijom čini rijeka Drina, dok se na jugu i zapadu graniči sa opštinom Srebrenica, te manjim dijelom sa opštinama Vlasenica i Zvornik. Putna komunikacija Bratunac-Voljavica-Bjelovac-Skelani izlazi na most na Drini koji ovu regiju povezuje sa Srbijom.

[118] Predmet Deronjić (IT-02-61), Optužnica (par. 17), 29. 9. 2003. Arhiv ICTY.

Naoružavanje Srba u opštini Bratunac: usmena naredba od Beograda preko Sarajeva do Bratunca

Podizanje nacionalnih tenzija u ovom području ima dugu historiju. Postoje indikacije da je Služba bezbjednosti Srbije i petnaest godina prije rata imala planove da ovo područje destabilizira.[119] Prve korake ka pripremi za agresiju čini SDB Srbije još 24. 8. 1989. godine, kampanjom o navodnoj ugroženosti Srba u istočnoj Bosni, odnosno opštinama Srebrenici i Bratuncu.[120] Početkom devedesetih dizanje nacionalnih tenzija dobija na intenzitetu, a posebnu ulogu u ovom projektu imaju nacionalisti sa područja sela Kravice.[121] Ubijanje ljudi u opštini Bratunac najavljeno je znatno prije rata, tačnije 3. septembra 1991., kada su u zaseoku Kajići, selo Kravica, ubijena dvojica mladića, Bošnjaka, Džemo Jusić i Nedžad Hodžić. Iako se znalo ko su počinioci, SDS je spriječila da se zločinci predaju sudskim organima.[122]

Naoružavanje Bratunca bilo je u vrhu prioriteta SDS-a. U aprilu 1991., nakon sjednice Glavnog odbora SDS-a na kojoj je Radovan Karadžić praktično objavio rat uz obrazloženje da je Srbima preostala samo „Velika Srbija“, sastanak su održali i trojica SDS-ovaca zaduženih za istočnu Bosnu: Miroslav Deronjić, Goran Zekić i Rajko Dukić. Na tom sastanku Rajko Dukić je rekao da je političko rukovodstvo SDS-a u Bosni i Hercegovini donijelo odluku da se Srbi u BiH naoružaju. Dalje im je prenio da je lično Radovan Karadžić ubijedio Slobodana Miloševića, koji je u to vrijeme bio predsjednik SFRJ, da naoruža Srbe u Bosni i Hercegovini. Dukić je rekao Deronjiću i Zekiću da će oni biti zaduženi za područje Srebrenice i Bratunca.[123]

---

[119] Intervju: Sidik Ademović, Sarajevo, 15.10.2006.

[120] „Beogradska obavještajna agresija na BiH“, Dnevni Avaz, 26.-27. 3. 1999.

[121] Srpski nacionalistički prikaz događaja u istočnoj Bosni 1992. i 1993. vidi Boro Miljanović, Krvavi Božić u selu Kravica, Magenta, Beograd, 2000., str. 38.-40.

[122] Nijaz Mašić, Srebrenica: agresija, otpor, izdaja, genocid, Općina Srebrenica, Tuzla, 1999., str. 53.

[123] Slučaj Deronjić, (IT-02-61)“Glogova“, Presuda Pretresnog vijeća od 30. 3. 2004. Arhiv ICTY.

Početkom maja 1991., Miroslav Deronjić i Goran Zekić sastali su se s Mihaljem Kertesom[124] u Beogradu i tu je dogovorena prva isporuka oružja za Bratunac. Miroslav Deronjić je lično učestvovao u toj isporuci oružja. Kertes je na tom sastanku rekao da je političko i državno rukovodstvo SFRJ odlučilo da će područje 50 kilometara od rijeke Drine biti srpsko. U jesen ili krajem ljeta 1991., u Milićima je formiran centar za daljnju raspodjelu oružja. Na osnovu ovog dijela Deronjićevog priznanja, uloga Srbije u naoružavanju srpskog stanovništva u Bosni i Hercegovini kristalno je jasna. U slučaju Haško tužilaštvo protiv Slobodana Miloševića iznijeti su brojni dokazi kao potpora ovoj tezi. Naime, jedan od bliskih saradnika Slobodana Miloševića, svjedok koji je protiv Miloševića svjedočio pod šifrom B-129, potvrdio je jedinstvo i izvanrednu koordinaciju svih srpskih snaga u agresiji na Bosnu i Hercegovinu. Svjedok B-129 bio je je prisutan kada je Slobodan Milošević naglasio da Arkan mora biti pod kontrolom, te dodao: „Sad su nam potrebni takvi ljudi, ali niko ne sme da pomisli da je jači od države.“[125] Na području Bratunca, u selu Voljavica, tokom agresije su bile stacionirane Crvene beretke, jedinica za posebne namjene MUP-a Srbije.[126]

Deronjić je također priznao da je bio svjestan da nasilno premještanje stanovništva i stvaranje etnički čistih srpskih teritorija podrazumijeva upotrebu sile kao i ubijanje Bošnjaka.[127] Srpska vojska je 17. aprila 1992. godine preuzela kontrolu nad opštinom Bratunac. Uloženi su sistematski napori da se bosanski Muslimani u opštini razoružaju, što je i dovršeno krajem aprila 1992. godine.[128] U sklopu procesa koji je za cilj imao da se osigura da opština Bratunac postane

[124] Republički funkcioner, poslanik u Skupštini Srbije, radio na naoružavanju Srba u Bosni i Hercegovini. O ulozi Kertesa vidi također: Smail Čekić, Agresija na Bosnu i Hercegovinu. Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2004., str. 403. i 493.

[125] Vidi: „Odluka po prijedlogu za donošenje oslobađajuće presude“, Tužilac protiv Slobodana Miloševića, (IT-02-54), par. 306., str. 109. Arhiv ICTY.

[126] Intervju: Suad Smailović, Tuzla, 07.7.2006.

[127] Slučaj Deronjić, (IT-02-61), „Glogova“, Činjenična osnova (par. 13), 29.9.2003, Arhiv ICTY.

[128] Slučaj Deronjić, (IT-02-61), „Glogova“, Optužnica (par. 18-20), 29.9.2003.

srpska nacionalna teritorija, „dobrovoljci“ su uz saradnju vlasti iz SFRJ 14. ili 15. aprila 1992. prešli rijeku Drinu i ušli u selo Skelane u opštini Srebrenica. Svrha njihovog ulaska u Bosnu i Hercegovinu bila je da pomognu bosanskim Srbima da preuzmu vlast i prisilno uklone Muslimane s tog područja.[129] Arkanovi vojnici bili su prisutni u hotelu Fontana u Bratuncu kada su čelnici Bošnjaka iz Srebrenice i Bratunca dobili naredbu da ultimativno predaju naoružanje i legalnu vlast bosanskim Srbima. Rečeno im je da će ih u protivnom uništiti hiljade srpskih vojnika koji su se okupili s druge strane Drine, u Srbiji.[130] Nakon ovog sastanka, političku vlast u opštini Bratunac preuzeo je krizni štab kojim je predsjedavao Miroslav Deronjić. Deronjić je u svom priznanju izjavio da je pristao na dolazak „dobrovoljaca“ iz Srbije, kao i na njihovu ulogu u primjeni sile.[131]

Međutim, Arkanovi „dobrovoljci“ nisu bili jedini koji su prešli granicu na Drini uz nalog za izvršenje specijalnog zadatka koji su dobili od političkog i vojnog vrha Srbije. U periodu od 21. do 23. aprila 1992., u opštinu Bratunac došla je formacija sa komandantom Reljićem na čelu, kapetanom JNA. Ta je jedinica bila u sastavu jedne oklopno-mehanizovane brigade koja je bila stacionirana u Šekovićima. Reljić je u Bratuncu uveo vojnu vlast i o tome je obavijestio stanovništvo tako što je postavio plakate na kojima je pisalo da je on komandant Bratunca i da preuzima odgovornost za zbivanja u Bratuncu.[132] Deronjić je u

[129] Slučaj Deronjić, (IT-02-61), „Glogova“, Činjenična osnova (par. 13), 29.9.2003, Arhiv ICTY.

[130] Slučaj Deronjić, (IT-02-61), „Glogova“, Činjenična osnova (par. 15), 09.9.2003, Ove činjenice je iznio i Sidik Ademović, u intervjuu za ovaj rad, 15.10.2005. u Sarajevu. Sidik Ademović bio je zaposlen u SJB Srebrenica. Pozvan je da prisustvuje ultimativnim pregovorima u hotelu Fontana u Bratuncu. Sidik je u intervjuu istakao prijeteću atmosferu koja je vladala na tim pregovorima, kao i koordinaciju između specijalnih snaga iz Srbije, JNA i lokalnih srpskih snaga. „ Bilo je jasno da su pod zajedničkom komandom i da imaju iste ciljeve,“ rekao nam je Ademović.

[131] Slučaj Deronjić (IT-02-61), „Glogova“, Činjenična osnova, 29.9.2003., par.15. To je bio treći po redu krizni štab - Krizni štab Bratunac, kako je razjašnjeno u nastavku pretresa o kazni. Arhiv ICTY.

[132] Slučaj Deronjić (IT-02-61), „Glogova“ Presuda Pretresnog vijeća (par. 72 i 73) 30.3.2004. Arhiv ICTY.

svom priznanju, koje je u presudi prihvatilo sudsko vijeće ICTY-ja, potvrdio da su dolazak jedinice JNA pod komandom kapetana Reljića i „dobrovoljaca“ iz Srbije dogovorila najviša rukovodstva Republike Srpske i SFRJ.[133]

Srpske snage koje su se sastojale od JNA, Srpske Teritorijalne odbrane i policije, te specijalnih jedinica, „arkanovaca“ i „šešeljevaca“, 5. maja 1992. godine okružile su Bratunac.[134] Dio stanovništva je izbjegao u brda, a oko 8.000 Bošnjaka smješteni su u logoru na stadionu FK Bratstvo. „Atmosfera je bila mučna. Vojnici u uniformama JNA prolazili su sa torbama i od naroda oduzimali zlato i novac, kaže Rifat Begić, kojeg su kratko nakon dolaska na stadion odvojili od supruge, sina i majke. Zajedno sa još 800 Bošnjaka iz Bratunca bio je izložen užasnoj torturi. Begić kaže da, danas, kada priča šta je sve preživio, to zvuči potpuno nestvarno. Strašno je i neshvatljivo, ali se desilo.

„Palili su mi, recimo, cigaru na čelu nekoliko puta, željeznim šipkama tukli po glavi. Gledao sam kako ljudima urezuju krstove na čelo. Svjedok sam ubistva efendije Mustafe Mujkanovića. Njega su strašno mučili. Tjerali su ga da diže tri prsta, ali on to nije uradio. Potom su ga pitali da li zna da klanja. I kad je zanijetio i počeo klanjati, ubili su ga.“[135]

U školi Vuk Karadžić u Bratuncu Bošnjake nisu mučili samo pripadnici tzv. „paravojnih formacija“. „Mene su lično tamo odveli pripadnici JNA. Čuvari su imali plave uniforme i pripadali su srpskoj policiji. Čak sam u jednom trenutku, kad sam dobio dozvolu da izađem napolje po vodu sa još nekoliko zatočenika, vidio pripadnike civilne zaštite. Mislim da je njihov zadatak bio da uklone tijela mrtvih Bošnjaka,“ kaže Begić, koji je među onima koji su u salu škole Vuk Karadžić dolazili da muče Bošnjake prepoznao i veliki broj Srba iz

[133] Slučaj Deronjić, (IT-02-61) “Glogova“, Presuda Pretresnog vijeća, 30.3.2004., par. 72 i 73, Arhiv ICTY.
[134] Intervju: Mevzat Đozo, Sarajevo, 10.5.2007.
[135] Intervju: Rifat Begić, Sarajevo, 30.5.2007.

Bratunca.[136] Nakon tri dana mučenja, preživjeli Bošnjaci prebačeni su u logor na Pale gdje su ih tukli, samo u mnogo manjoj mjeri nego u Bratuncu. Konačno, 14. maja, preživjeli zatvorenici su oslobođeni kao dio razmjene na Vratnici i u Visokom.

U avgustu 1992., tragom užasnih priča izbjeglica iz Bratunca, holandska novinarska ekipa posjetila je Bratunac. O masakru nad Bošnjacima nisu saznali ništa od srpskih vlasti, ali su novinari samoinicijativno posjetili školu Vuk Karadžić u kojoj je ubijeno 300-400 ljudi. Krišom i u atmosferi velikog straha da ih srpske vlasti ne uhapse, obišli su školu Vuk Karadžić. U školi su vidjeli rupe od metaka, tek zamijenjen pod, a zidovi su bili svježe prefarbani. U blizini škole bio je kontejner pun ličnih karti sa bošnjačkim imenima. Također su u fabrici akumulatora u Potočarima našli neke pasoše.[137] „Pretpostavlja se da je oko 300 Bošnjaka ubijeno za ta tri dana, oko 150 u samoj sali i isti toliki broj ispred škole. Ima indicija da je određeni broj tijela spaljen, da bi se uklonili tragovi zločina“, kaže Begić.[138] U Bratuncu je 12. maja 2007. održana dženaza na kojoj su ukopana 93 tijela bratunačkih Bošnjaka. Za ostalima se još traga.

Glogova

U školi Vuk Karadžić mučeni su i ubijani preživjeli Bošnjaci iz Glogove, ali i ostalih sela koja su krajem aprila i početkom maja 1992. opustošile srpske snage kojima je komandovao Miroslav Deronjić. S obzirom na to da je Deronjić bio predsjednik kriznog štaba, on je vršio

[136] Isto. Begić, koji se vratio i živi u Bratuncu, i danas na bratunačkim ulicama sreće neka od poznatih lica bratunačkih Srba koji su mučili Bošnjake u školi Vuk Karadžić. Za pregled svjedočenja o torturama kojima su bili izloženi Bošnjaci u Bratuncu i okolini vidi: Sejo Omeragić, Satanski sinovi, Ljiljan, Sarajevo, 1994.

[137] Ovu ekipu sačinjavali su C. N., te dvojica holandskih novinara, Bart Rijs i fotoreporter Kadir Van Luisien. Intervju C.N., Sarajevo, 13.8.2006.; Intervju Rijs Bart, Amsterdam, 01.9.2006.; Intervju Kadir Van Luisien, Amsterdam, 01.9.2006.

[138] Intervju: Rifat Begić, Sarajevo, 30.5.2007.

de facto i de jure kontrolu nad TO i de facto kontrolu nad bratunačkim policijskim snagama. Ove lokalne snage, zajedno sa pripadnicima Novosadskog korpusa JNA, 25. aprila 1992. su stigle u Glogovu u oklopnim transporterima, vojnim kamionima i policijskim automobilima.[139] Ova grupa je tražila oružje po Glogovi i mještanima izdala ultimatum da oružje mora da se preda za dva dana. Dva dana kasnije, 27. aprila, stanovnici Glogove predali su oružje u akciji u kojoj su učestvovali Miroslav Deronjić, kapetan Reljić i Milutin Milošević, načelnik srpskog SUP-a, koji je stanovnicima Glogove obećao da neće biti napadnuti.[140] Atmosfera je i prije ultimatuma bila veoma napeta. Bošnjaci su živjeli u strahu, a Srbi iz susjedne Kravice otvoreno su se naoružavali. Prema izjavi jednog od stanovnika Glogove sa kojima smo razgovarali: „Srbi su otvoreno nosili automatsko oružje i hvalili se iskustvom ratovanja u Hrvatskoj.“[141]

Uprkos datim obećanjima, 6. ili 7. maja 1992., a u sklopu provođenja plana za napad na selo Glogovu, Miroslav Deronjić i kapetan Reljić otišli su u selo Magašići, odakle su imali pogled na cijelo selo Glogovu. Prema priznanju Deronjića, cilj im je bio da izvrše izviđanje Glogove kako bi pripremili napad na to selo.[142] Sastanku bratunačkog kriznog štaba o napadu na Glogovu prisustvovali su samo članovi kriznog štaba, kapetan Reljić, Raša Milošević, komandant

[139] Sa tom grupom bio je Najdan Mlađenović iz TO, kao i sljedeći bratunački policajci: Milutin Milošević, načelnik bratunačkih policijskih snaga (poznatih i pod nazivom Sekretarijat unutrašnjih poslova, dalje u tekstu: SUP), Miladin Jokić, Vidoje Radović, Dragan Ilić, Dragan Vasiljević, Sredoje Stević, Vuković i Tešić. Ove navode iz optužnice Deronjić je prihvatio u Sporazumu o priznanju krivice. Za precizne navode vidi: Slučaj Deronjić, (IT-0261)“Glogova“, Optužnica i Sporazum o priznanju krivice od 29.9.2003. Arhiv ICTY.

[140] Slučaj Deronjić, (IT-02-61) “Glogova“, Optužnica (par. 8), Sporazum o priznanju krivice (par. 19) od 29.9.2003. Arhiv ICTY.

[141] Iz razgovora sa S. G., stanovnikom Glogove koji je, pobjegavši kroz prozor, uspio preživjeti 9. maj 1992. Intervju sa S.G., Tuzla, 14.7.2006.

[142] Slučaj Deronjić, (IT-02-61)“Glogova“, Činjenična osnova (par.25), 29.9.2003. Arhiv ICTY.

odreda iz Kravice i još jedan čovjek koji je bio pripadnik Državne bezbjednosti Srbije.[143]

Na toj sjednici kriznog štaba Miroslav Deronjić je dao uvodnu riječ, najavivši, između ostalog, da će narednog dana biti provedena operacija napada na Glogovu. Objasnio je strateški značaj zauzimanja Glogove i rekao da se plan za stvaranje srpske nacionalne teritorije u opštini Bratunac ne može provesti ako se prvo ne zauzme selo Glogova i cjelokupno stanovništvo bosanskih muslimana ne premjesti iz Glogove na nesrpsku teritoriju u centralnoj Bosni. Izjavio je i da će se operacija trajnog uklanjanja bosanskih muslimana, ako operacija u Glogovi dobro prođe, narednih dana nastaviti u gradu Bratuncu i mjesnim zajednicama Voljavica i Suha. Nakon uvodne riječi Miroslava Deronjića i diskusije o planu za Glogovu, bratunački krizni štab je usvojio plan.[144]

Moguće je da se naglašavanje strateške važnosti pojedinačnih sela u istočnoj Bosni za ostvarivanje planova Velike Srbije učini kao preuveličavanje. Međutim, Glogova i Voljavica bile su ozbiljna prepreka u realizaciji srpskih monstruoznih planova. Naime, Glogova se nalazi u neposrednoj blizini Kravice, a Voljavica na putnoj komunikaciji Bratunac-Sase-Srebrenica i Bratunac-Fakovići-Skelani, što je bilo važno za izvoženje opljačkane robe iz Srebrenice i veze sa „srpskom opštinom Skelani“.[145]

U svom priznanju Miroslav Deronjić je izjavio da je bio svjestan, izdavši 8. maja 1992. naredbu za napad na Glogovu, da je to napad na nebranjeno i razoružano selo. Priznao je da je komandovao svim snagama osim snagama JNA sa kojima je, međutim, imao izvanrednu suradnju i koordinaciju. Prema njegovom iskazu, zamolio je kapetana Reljića da se aktivno uključi u napad, a ne samo da ga posmatra. Kapetan Reljić je obavijestio krizni štab da će i jedinica JNA

[143] Isto, par. 28.
[144] Slučaj Deronjić, (IT-02-61) “Glogova“, Činjenična osnova (par. 29), 29.9.2003. Arhiv ICTY.
[145] Informacije iz razgovora sa Nijazom Mašićem, Sarajevo, 01.7.2006.

učestvovati u toj operaciji, jedan od prisutnih zastupnika je rekao: „Da, vojska će učestvovati, g. Deronjiću“.[146]

Dakle, napad na Glogovu bio je združena operacija lokalnih srpskih snaga, specijalnih (tzv. paravojnih jedinica iz Srbije), kao i jedinice JNA pod komandom kapetana Reljića.

U ranim jutarnjim satima 9. maja 1992. godine pomenute snage opkolile su selo Glogova. Mještani Bošnjaci koji su prethodno razoružani, nisu pružili otpor. Zahvaljujući majci koja je čula da idu četnici i probudila ga, S.G. je pobjegao kroz prozor i, zaklonjen drvećem nedaleko od kuće, užasnut je posmatrao masakr stanovništva i razaranje njegovog sela.[147] Njegov opis događaja podudara se sa utvrđenom činjeničnom osnovom u slučaju Deronjić pred Haškim tribunalom. U svega nekoliko sati, srpske snage su tog 9. maja 1992. godine pogubile 64 Bošnjaka. Džamija je dignuta u zrak dinamitom, a kuće, polja i plastovi sijena su zapaljeni.[148]

Sastanak na Palama: aplauz za genocidni akt

Dana 10. ili 11 maja 1992., Miroslav Deronjić je pozvan da na Palama podnese izvještaj o događajima u Glogovi i opštini Bratunac. Tom sastanku na Palama, koji je održan u hotelu Panorama, prisustvovali su Radovan Karadžić, Velibor Ostojić i Ratko Mladić, uz još pedesetak učesnika, među kojima su bili predsjednici kriznih štabova iz raznih opština. Svrha sastanka bila je da predsjednici kriznih štabova iz svih opština pod srpskom okupacijom u Bosni i Hercegovini

[146] Slučaj Deronjić, (IT-02-61) “Glogova“, Presuda Pretresnog vijeća (par. 87), 30.3.2004. Arhiv ICTY.
[147] Intervju: S.G. Tuzla, 14.7.2006.
[148] Slučaj Deronjić, (IT-02-61) „Glogova“, Optužnica (par. 35) i Činjenična osnova (par. 41, 44) od 29.9.2003. U nastavku pretresa o kazni Deronjić je promijenio verziju, tvrdeći da su džamiju zapalili'dobrovoljci; u toku noći, nakon što je on napustio Glogovu. O tome detaljno vidi Presudu Pretresnog vijeća od 30. 3. 2004. Arhiv ICTY.

podnesu izvještaje o bezbjednosnoj i vojnoj situaciji na terenu. Na zidu iza njih nalazile su se mape na kojima je raznim bojama prikazan nacionalni sastav stanovništva dijelova Bosne i Hercegovine. Srpska područja su bila označena plavom bojom.[149]

Miroslav Deronjić je na mapi pokazao svoju opštinu. Izvijestio je da su, prema njegovom naređenju, izvršili napad na selo Glogovu, da je Glogova djelimično uništena i većim dijelom spaljena, te da su Bošnjaci prisilno uklonjeni iz sela. Kad je završio izvještaj, prisutni u sali za sastanke su mu aplaudirali, a Velibor Ostojić je prokomentarisao: „Sad možemo da obojimo Bratunac u plavo“. To je značilo da su zauzeli kontrolu nad Bratuncem i da su Srbi snaga koja drži Bratunac pod kontrolom.[150]

Sve do 3. juna 1992. godine u naselju Suha ostalo je 38 Bošnjaka. Bili su to samo žene, djeca i starci. Strijeljani su 3. juna. Njihova tijela ekshumirana su 11. 5. 2005. godine. Među ubijenim Bošnjacima bilo je i osmero djece. Najmlađe dijete imalo je dvije godine.[151] Ovaj masakr bio je u skladu sa SDS-ovim planom da 'Bratunac potpuno oboji u plavo'. Nakon masakra u Suhoj, u Bratuncu nije ostao nijedan živ Bošnjak.[152]

Uloga Miroslava Deronjića u SDS-u Bratunca, predsjedavanje kriznim štabovima, te naoružavanje lokalnog srpskog stanovništva uz direktne konsultacije sa Beogradom i vrhom SDS-a u Bosni i Hercegovini, potom veza sa JNA i tzv. paravojnim formacijama - studija su slučaja u malom na kojoj se vidi dobro funkcioniranje genocidnog srpskog sistema - od planiranja, organizacije i finansiranja, do komande i konačne implementacije ovog monstruoznog plana.

---

[149] Slučaj Deronjić, (IT-02-61) „Glogova“ Činjenična osnova (par. 46), 29.9.2003. Arhiv ICTY.

[150] Isto, para. 47.

[151] Informacije o ovoj ekshumaciji, kao fotografije sa ekshumacije dostupne su na http.//www.genocid.org (pristupljeno 27.5.2007.)

[152] Intervju: Rifat Begić, Sarajevo, 30.5.2007. Također, prema informacijama iz intervjua sa Edinom Karić koja je krajem maja i do sredine juna bila zarobljenica u logoru Sase, dio stanovnika Suhe bio je zarobljen u istom logoru. Intervju: Edina Karić, 21.9.2006.

Presuda i (ne)pravda

Ono što smo naveli do sada samo je dio uloge Miroslava Deronjića, osuđenog ratnog zločinca za genocid nad Bošnjacima. Iz njegove biografije očigledno je da je Deronjić imao aktivnu ulogu i u julu 1995. u Srebrenici, kao i dvije godine nakon završetka rata, kada je imao ulogu u prikrivanju genocida. Da podsjetimo, od 11. jula 1995. bio je na poziciji komesara za civilna pitanja u opštini Srebrenica,[153] a 1996. postaje potpredsjednik SDS-a kojim je predsjedavao Karadžić. Bio je na tom položaju dok 1997. godine nije podnio ostavku. Međutim, bez obzira na ovako ključnu ulogu Miroslava Deronjića, Haško tužilaštvo odlučilo je da optužnicu protiv njega ograniči samo na Glogovu. U pogodbi sa Tužilaštvom, u zamjenu za priznanje, Miroslav Deronjić je dobio svega deset godina zatvora. Burne reakcije udruženja žrtava koje su uslijedile nakon ove presude nisu bile iznenađujuće. No, iznenađenje je bio javni istup predsjedavajućeg sudskog vijeća, njemačkog sudije Wolfganga Schomburga, koji se nije zadržao samo na izdvojenom mišljenju, kako to nalaže uobičajena praksa Tribunala, već je i javno kritikovao Tužilaštvo zbog toga što pravi pogodbe koje nisu „u duhu Tribunala“.[154]

---

[153] Deronjić je optužen samo za zločin u selu Glogova koji je počinjen 9. maja 1992. Haško tužilaštvo je ignoriralo činjenicu da je 11. 7.1995., dakle u vrijeme izvršenja genocida u Srebrenici, Deronjić postavljen za civilnog komesara opštine Srebrenica te da je, s obzirom na to da je bio član GO SDS-a, istovremeno i član „udruženog zločinačkog poduhvata“ - te je stoga snosio odgovornost ne samo za genocid u Srebrenici, već i za realizaciju genocida na široj teritoriji istočne Bosne. U vezi sa ovim ozbiljnim propustom Tužilaštva pogledaj izdvojeno mišljenje njemačkog sudije Schomburga, inače predsjedavajućeg vijeća u slučaju Deronjić. Sudija Schomburg protestira zbog neprilične pogodbe koju je sa Deronjićem napravilo Haško tužilaštvo i zbog toga što je ograničenost optužnice zapravo suštinsko narušavanje osnovnih principa pravde. Vidi Protivno mišljenje sudije Wolfganga Schomburga u slučaju Tužilaštvo protiv Miroslava Deronjića. Presuda pretresnog vijeća II, 30.3.2004. Arhiv ICTY.

[154] Vidi: Ana Uzelac, „Judge angered at Deronjic prison term“ in IWPR TRIBUNAL UPDATE, No. 351, 05.4. 2004.

Sudija Schomburg posebno je akcentirao da Deronjić nije pokazao kajanje za počinjena djela. U svom izdvojenom mišljenju sudija Schomburg kaže: „Kazna nije proporcionalna počinjenim zločinima, te dodaje: „Optuženi zaslužuje ne manje od 20 godina zatvora“.[155] Suština jednog od pitanja koje je predsjedavajući sudija postavio Tužilaštvu bilo je: zbog čega je Deronjić optužen samo za masakar u selu Glogova, odnosno zbog čega je optužnica vremenski bazirana samo na jednom danu i geografski samo na jednom selu, kad je u tom periodu optuženi bio šef kriznog štaba i stoga odgovoran za zločine počinjene na širem području Bratunca? Predsjedavajućem sudiji također nije bilo jasno zbog čega Deronjić nije optužen kao saučesnik u „zajedničkom zločinačkom poduhvatu“ koji je doveo do užasnog masakra u Srebrenici 1995. Sudija Schomburg je izjavio: „Jasno je na osnovu prima facie dokaza da je bilo dovoljno razloga da ga se optuži za njegovo učešće u tom masakru samo na osnovu njegovog sopstvenog priznanja“.[156]

Reakcija Tužilaštva zvučala je veoma neuvjerljivo. Florence Hartman, glasnogovornica Haškog tužilaštva izjavila je: „Kad podignete optužnicu, morate ispuniti određene kriterije... i mi jednostavno nismo ispunili te kriterije u vezi sa pomenutim događajima“.[157] No, ovaj odgovor bilo je svjesno izbjegavanje istine. Naime, sudija Schomburg je jedan od najuglednijih sudija u Tribunalu koji je kvalificiran da ocjenjuje dokaze za optužnice koje ponudi Tužilaštvo.

Slučaj Deronjić tek je jedna od pogodbi koje je Haško tužilaštvo sklopilo sa brojnim ratnim zločincima. Naime, Savjet sigurnosti UN-a dao je rok Tribunalu da do kraja 2004. podigne posljednju optužnicu, a da do kraja 2008. završi sa svim suđenjima. Priznanja su pozitivno djelovala na budžet Tribunala tako što su smanjila troškove maratonskih

[155] Slučaj Deronjić (IT-02-61)“Glogova“, Presuda Pretresnog vijeća II, 20.02.2004. Izdvojeno mišljenje sudije Wolfgang Schomburga. Arhiv ICTY.
[156] Isto.
[157] Vidi: Ana Uzelac, nav.dj.

suđenja. Na listi prioritet Haškog tribunala, pravda za žrtve našla se ispod ekonomskog faktora.

Dakle, u okviru priznanja Miroslava Deronjića evaluirali smo ulogu lokalnih srpskih intelektualaca u srpskom nacionalnom projektu koji je podrazumijevao uništenje bošnjačkog naroda. Također, na ovom slučaju moguće je slijediti vezu između srpskog političkog i vojnog vrha u Beogradu sa Miloševićem na čelu i jednim mikropodručjem u Bosni i Hercegovini kao što je Bratunac. Bratunac je samo jedan od primjera, jer je ova veza između srpskog vrha, JNA, srpskih specijalnih snaga funkcionirala u svim okupiranim područjima BiH.

Također, na primjeru Miroslava Deronjića razmotrili smo i ulogu međunarodnog faktora. S obzirom na to da smo u ovom radu više puta spominjali negiranje genocida u Bosni kao dio zapadne politike koja ne obavezuje na intervenciju, u ovom slučaju smo se osvrnuli na ulogu Međunarodnog tribunala u Hagu u procesu relativizacije zločina. Haško tužilaštvo je srpska priznanja i male kazne za počinjene zločine pokušalo opravdati konceptom restorativne pravde. Međutim, pogodbe u Hagu, od kojih je Deronjićeva samo jedna u nizu, nisu u skladu sa konceptom restorativne pravde.

Cilj restorativne pravde jednostavno je definirati: postizanje pomirenja između počinioca i žrtve. U slučajevima ratnih zločina, a posebno genocida, cilj restorativne pravde ima široki društveni kontekst. Proces pomirenja je kompliciran jer masovni ratni zločini ostavljaju dugotrajne posljedice na društvo, tako što narušavaju povjerenje unutar pojedinaca i grupa u političkoj zajednici. Među teoretičarima restorativne pravde postoji konsenzus da u procesu restorativne pravde postoje tri neophodna koraka.

Prvi korak je da počinilac mora u potpunosti shvatiti posljedicu svojih djela. Dakle, nije dovoljno da počinilac samo formalno prizna krivicu. On se istinski mora osjećati krivim, jer je krivica odgovarajući moralni odgovor na počinjeni zločin.

Drugi uslov je da počinilac zločina mora preduzeti dobrovoljne korake da ispašta svoju krivicu - bilo da su to koraci ka reparaciji,

odnosno nadoknadi materijalne štete koju je prouzrokovao zločin, bilo da se radi o moralnoj nadoknadi štete, što podrazumijeva iskreno pokajanje i izvinjenje.

Konačno, zločinac mora preduzeti i treći korak, a to je praktično dobrovoljno pristajanje na određene tegobe koje će popraviti moralnu štetu koju je prouzrokovao. Neki ovaj treći korak zovu kaznom, međutim, kazna je nametnuta, a u slučaju restorativne pravde to znači da zločinac dobrovoljno pristaje na ispaštanje, kao neophodnu cijenu kojom plaća za svoja djela.[158]

ICTY je uspostavljen kao sud čiji je osnovni motiv traganje za istinom koja će ublažiti pojedinačne i društvene traume i ubrzati proces pomirenja, te na taj način djelovati kao prevencija budućeg konflikta. Međutim, na primjeru Deronjić možemo vidjeti da je ICTY tu svoju ulogu dobrano kompromitirao.[159]

[158] Tri koraka neophodna u procesu restorativne pravde detaljno je obrazložio Stephen P. Garvey u tekstu „Restorative Justice, Punishment and Atonement“ , Utah Law Review 303, University of Utah, Salt Lake City, 2003., str. 304.-317.

[159] Šire o konfliktu između haških pogodbi i koncepta restorativne pravde vidi: Edina Bećirević, „Pogodbe Haškog tužilaštva sa optuženim ratnim zločincima: restorativna pravda ili samo trgovina?“, Kriminalističke teme, br.1-2, Sarajevo, 2004.

ROGATICA: PONAVLJANJE POVIJESTI I ULOGA „SPASILACA“

Kao i u mnogim drugim gradovima Bosne i Hercegovine, scenarij koji je podrazumijevao uništenje Bošnjaka, njihove kulture i zatiranje njihovog nacionalnog identiteta bio je koordiniran i sistematičan. Jedan od argumenata u dokazivanju srpskog genocidnog plana jeste između ostalog i to da je svaki od napada na većinski muslimanske gradove i sela vođen na gotovo identičan način. Kao što smo već više puta naveli u ovom radu, sličnost u procesu provođenja genocidnog plana ne odnosi se samo na gradove i sela u Bosni i Hercegovini, već se može porediti i sa načinima izvođenja genocida u drugim državama, te različitim historijskim periodima. Rogatica ni prema čemu nije izuzetak. Genocid nad jednim narodom prati diskriminacija, zatim ubijanje prvo istaknutih članova društva, potom masovna ubistva, silovanje žena, osnivanje koncentracionih logora, uništavanje vjerskih spomenika i spomenika kulture, pljačkanje i oduzimanje imovine i slično.

Stoga, koji god element genocida da naglasimo u slučaju Rogatice, on neće biti specifičan u odnosu na ostale primjere genocida. Zločin genocida je veoma kompleksan državni projekat koji je potrebno dugo i pažljivo pripremati, ali je i za naučnu dekonstrukciju genocida neophodna detaljna analiza. U ovom radu, na primjeru genocida u Rogatici, naglasit ćemo samo nekoliko elemenata u tom procesu, a to su: posljedice nekažnjavanja genocida, surovost metoda istrebljenja i masovna ubistva, ulogu običnih ljudi pripadnika srpskog naroda u genocidnom procesu, sa posebnim akcentom na ulogu i mogućnosti „spasilaca“ u genocidnom procesu. Nekažnjavanje genocida uvijek ostavlja mogućnost da će se genocid ponoviti. Mnogi analitičari

genocida navode da je negiranje i nekažnjavanje genocida u brojnim historijskim primjerima vodilo ponavljanju genocida.[160]

Karakteristika genocida je i indoktrinacija običnih ljudi i njihovo učešće u genocidu na različite načine. Nedavna stvarnost nas je naučila da je za izvršenje genocida neophodno uključiti sve slojeve stanovništva. To, naravno, ne podrazumijeva da su svi pripadnici naroda u čije ime se genocid provodi uključeni u genocid. U svakom genocidnom procesu postoji i određena kategorija stanovništva koji se nazivaju „spasioci".[161] Rogatica nam pruža primjer da je većina srpskog stanovništva u različitim kapacitetima bila involvirana u genocid, ali primjer jednog srpskog sela u okolini Rogatice pokazuje to da se određeni broj pripadnika srpskog naroda uspio oduprijeti genocidnoj ideologiji.

Čelebi Pazar (u prijevodu Gospodski Pazar) naziv je Rogatice iz osmanlijskog doba. Još u XVI vijeku ovaj otmjeni gradić dobija vodovod, javno kupatilo sa toplom i hladnom vodom, čaršiju, musafirhane, karavan-saraje, mektebe i medresu. Od XVI vijeka izgrađeno je i nekoliko džamija: Tekijska, Sinan-vojvodina, Oruč-agina, Arnaudija, Husejin-begova džamija, Careva džamija, Čaršijska Sudžaudinova džamija i Serhadija. U brojnim pokušajima da se bošnjačko stanovništvo eksterminira sa ovih područja, stradavale su i rogatičke džamije. Tokom Drugog svjetskog rata Rogatica je praktično sravnjena sa zemljom. „Od javnih objekata ostale su zgrade narodne osnovne škole, dvije oštećene i oskrnavljene džamije, Čaršijska i Arnautovića, te dvije crkve: pravoslavna i katolička."[162]

U periodu 1992.-1993. godine, srpske snage su u Rogatici uništile gotovo sve muslimanske vjerske objekte. Munara na Arnautovića džamiji je srušena, a džamijska zgrada oštećena.[163] Na

[160] Za pregled literature o opasnosti ponavljanja genocida vidi prvo poglavlje.
[161] Za teorijska objašnjenja kategorije „spasilaca", vidi peto poglavlje.
[162] Faruk Kozić, „Rogatica - zločini i uništavanje kulturne baštine" u *Razaranje identiteta bosanskih muslimana,* Centar za istraživanje ratnih zločina i zločina genocida nad muslimanima, Zenica, 1993., str. 229.
[163] Isto, str. 229.

području rogatičke opštine, osim muslimanskih vjerskih objekata u centru grada, stradale su džamije, imamske kuće i ostali vjerski objekti u džematima: Rakitnica, Godomlja, Kramer-Selo, Žedovići, Kovanje, Sljedovići, Lubardići, Živaljevići, Batovo, Košutica, Brda, Vragolovi, Kukavice, Šljedovići.[164] Tokom Drugog svjetskog rata četnici su u okviru šireg procesa genocida nad muslimanima na području bivše Jugoslavije počinili genocid nad Bošnjacima Rogatice. Scenarij ubijanja bio je praktično isti kao 1992. godine. Kako je u svom istraživačkom radu zabilježio Agić, u Drugom svjetskom ratu Bošnjaci su stradali od svojih komšija. Borike iznad Rogatice bile su poznate po četničkoj tradiciji:

„Srbi, pravoslavci, prve komšije, najprije bi opkolili bošnjačko selo i stjerali mještane u jednu dvije kuće, zavisno od veličine sela i broja populacije. Muškarce bi, uz njihov „dobrovoljni" pristanak, odvodili na boričku ergelu radi, navodno, nekih važnih poslova. Tu bi se tim našim ljudima gubio trag. Samo rijetki su uspjeli pobjeći sa boričkog strelišta. U selu su ostajale žene sa djecom. Teško je opisati kako su ostrvljene komšije mučile naše nane, žene, djevojke i djecu: zlostavljanje, silovanje, ubijanje, pljačka. Kad bi to četnici završili, sav pravoslavni živalj iz susjednh sela, sve što je moglo hodati, nešto ponijeti i povesti, nagrnuo bi kao čopor hijena na to bošnjačko selo, opljačkao sve što se moglo ponijeti, otjerao stoku i pokupio živad... Onda bi selo planulo i za nekoliko sati nestalo s lica zemlje."[165]

Metodologiju zla u genocidu nad Bošnjacima dokumentirao je i Tucaković. Prema njegovom istraživanju, u uništavanju seoskog bošnjačkog stanovništva u području istočne Bosne primjenjivana je razrađena metodologija. Prvo su ih prijatelji Srbi nagovarali da predaju oružje, uz argument da će ih štititi četnici koji su kraljevska vojska.[166] Prema pisanju Tucakovića: „Tamo gdje je oružje predato, stizale su odmah kaznene ekspedicije sastavljene od koljača. Za njima su išle

[164] Muharem Omerdić, *Prilozi izučavanju genocida nad Bošnjacima (1992.-1995.),* El-kalem, Sarajevo, 1999.
[165] Nusret E. Agić, Živi štitovi, Hod, Sarajevo, 1995., str. 39.
[166] Šemso Tucaković, nav.dj., str. 38.

gomile pljačkaša koje su na leđima i konjima nosile sve što su zaticali. Hvatali su prvo muškarce govoreći im da ih vode na „saslušanje u komandu“. Ubijali su ih međutim kod prvog potoka ili skrovitog mjesta“.[167]

Kako na području cijele Bosne i Hercegovine, tako i na teritoriji Rogatice, još 1991. godine postajalo je jasno da će se 1942. godina ponoviti, te da je došlo vijeme raskrinkavanja mita „bratstva i jedinstva“. Koliko je opasno kad narod ne posjeduje historijsko sjećanje pokazuje primjer Bošnjaka koji su ponovno nespremno dočekali ulogu žrtve. S druge strane, slučaj srpskog naroda također pokazuje koliko je opasno kada se historijsko sjećanje iskrivljuje i kada se njime manipulira. Već 1992. godine, u Rogatici kao i u drugim gradovima istočne Bosne, SDS uspostavlja paralelne, paradržavne organe vlasti, ekskluzivno srpske. Osniva se „Srpska skupština opštine“,[168] a u junu 1991. Rogatica se uključuje u „Srpsku autonomnu oblast Romanija“. Još 16. maja 1991. u Rogatici su, zbog raspodjele funkcija u SJB, nikle prve barikade. U jesen 1991. godine, Rajko Kušić, sin poznatog zločinca iz Drugog svjetskog rata, promoviran je u vojvodu rogatičkog kraja. Borička visoravan, na kojoj su se još od 1991. godine vojno organizirali rogatički četnici, poslužila je za naoružavanje Srba tog kraja.

Uvertira u ubijanje Bošnjaka rogatičkog kraja bio je 30. mart 1992. godine, kada su Srbi tražili podjelu policije na srpsku i bošnjačku. Većina Srba iselili su civilno stanovništvo, žene i djecu, ostali su samo mobilizirani, vojno sposobni muškarci. Kako potvrđuje Zoran Bojević iz Rogatice: „Odveo sam ženu i dijete u martu u Bajinu Baštu iz bezbjednosnih razloga.[169]

---

[167] Isto.

[168] Rogatica je osnovala Srpsku skupštinu opštine 26.12.1991. „po Uputstvu Glavnog odbora SDS-a“. Izvještaj o radu Skupštine opštine, broj 01/1-012-54/93, 1.10.1993. Arhiv ICTY.

[169] Dokazni postupak odbrane u slučaju Paunović Dragoje, održan 28. 3. 2006. godine. Broj predmeta KT-RZ-9/05. Svjedočenje Zoran Bojević. Vidi: Almir Đozo, Izvještaj monitora, http //idc.org.ba/monitoring/Paunovic (pristupljeno 11.6.2007.)

Nakon što su srpske snage iz Rogatice iselile žene i djecu srpske nacionalnosti, 15. maja počelo je granatiranje grada. Prvo su granatirani dijelovi sa većinskim muslimanskim stanovništvom. Kada su srpske komšije ponovno počeli pozivati Bošnjake da se skupe u srednjoškolskom centru u Rogatici, uz objašnjenje da im samo tako mogu garantirati sigurnost, Bošnjaci su poslušali. Mislili su da ih komšije iz iskrene brige pozivaju da se sklone, jer im samo tako mogu garantirati život. Jasmina Delija je u srednjoškolski centar otišla među prvima, sa mužem i dvoje djece. Tamo je zatekla oko 50 ljudi, a naknadno ih je dovedeno još oko 300. Svi su bili bošnjačke nacionalnosti. Zajedno sa ostalim ženama i djecom, Jasmina i njena djeca razmijenjeni su 8. avgusta 1992. godine. Radno sposobni muškarci ostali su u logoru. Njen muž ubijen je zajedno sa ostalim muškarcima koji su ostali u logoru.[170] Nadža Isaković također je povjerovala da će u srednjoškolskom centru u Rogatici biti zaštićena. Preko megafona koji se nalazio na transporteru, srpsko rukovodstvo ih je pozivalo da se sklone u srednjoškolski centar jer će tamo biti sigurni. „Međutim, ispostavilo se da je to bio logor“, kaže Nadža Isaković.[171] Kako dalje tvrdi Nadža Isaković, zlostavljanja zarobljenika činili su rogatički Srbi, koji su bili maskirani. Nadža Isaković imala je sreću da nije bila među brojnim mladim ženama i djevojkama koje su srpski vojnici odvodili iz srednjoškolskog centra i silovali ih. Ali, dok se prisjećala svog zatočeništva, na njenom licu bili su vidljivi strah i susjećanje koje je trpjela kad god su odvodili druge zatvorenice.[172]

Dodatni razlog zbog kojeg su Bošnjaci praktično dobrovoljno došli u zatočeništvo u kolektivni smještaj srednjoškolskog centra nudi Agić: „Da bi sve to izgledalo što uvjerljivije, da bi Bošnjaci vidjeli da im Srbi žele dobro, da su iskreni u svojim izjavama, u kolektivni smještaj krenulo je i nekoliko Srba sa porodicama.“[173]

[170] Isto, Svjedočenje Jasmine Delija
[171] Isto, Svjedočenje Nađe Isaković.
[172] Isto.
[173] Nusret E. Agić, nav. dj., str. 60.

Zašto su Bošnjaci vjerovali svojim komšijama Srbima usprkos strašnom iskustvu iz Drugog svjetskog rata, u kojem su rogatički četici počinili masovne zločine nad Bošnjacima? Možda je to zbog toga što je od 1945. godine kolektivnom sjećanju Bošnjaka nametnut mit o bratstvu i jedinstvu koji nije bio kompatibilan sa sjećanjem da su prve komšije Srbi najčešće bili organizatori i izvršioci masovnih ubistava. S druge strane, Srbi su razvili mehanizam negiranja, kako historije iz Drugog svjetskog rata, tako i zločina koji su počinjeni u periodu 1992.-1995.

Mile Ujić bio je načelnik vojnog odsjeka u Rogatici 1992. godine. Prema sopstvenim riječima, išao je u posjetu prijateljima u srednjoškolski centar u Rogaticu, gdje su Bošnjaci, u njegovoj interpretaciji, smješteni radi sigurnosti. „Pitao sam ih da li ima nekih problema. Svi su rekli da nema problema, da je hrana dobra i da im fali samo cigara“, izjavio je na Sudu BiH, gdje je svjedočio u svojstvu svjedoka odbrane ratnog zločinca Dragoja Paunovića.[174] Ujić, međutim, potvrđuje da je već dan nakon njegove posjete srednjoškolskom centru čuo za ubistva civila. Kada je pokušao da otkrije više, načelnik policije mu je rekao da ne pita puno jer bi mogao loše proći.[175] Sudski procesi na površinu veoma često izvuku ono što svjedocima stoji u podsvijesti. Svjedok Goran Kozić o stradanju civila muslimana navodno je čuo mnogo kasnije na radiju Bosne i Hercegovine. On kaže: „O tom događaju se malo, gotovo nikako pričalo na našoj strani“.[176]

Ubijeni i preživjeli „živi štitovi“

[174] Dokazni postupak odbrane u slučaju Paunović Dragoje, održan 28. 3. 2006. godine. Broj predmeta KT-RZ-9/05, Svjedok Mile Ujić, Vidi: Almir Đozo, Izvještaj monitora, http: //idc.org.ba/monitoring/Paunovic (pristupljeno 11.6.2007.)
[175] Isto.
[176] Isto, Svjedok Goran Kozić.

Iz iskaza svjedoka srpske nacionalnosti u slučajevima procesuiranim pred Sudom BiH može se zaključiti da su stanovnicima Rogatice bila poznata ubistva Bošnjaka sa područja teritorije Rogatice. Međutim, o tome se nije govorilo. Jedan od načina ubistva Bošnjaka jeste metoda „živog štita". Naime, srpski vojnici su zarobljenike iz logora Rasadnik i srednjoškolskog centra odvodili kao žive štitove u pokušajima da poraze branitelje rogatičkih sela koji su se tokom jula i avgusta samoorganizirali i uspjeli osloboditi ranije okupirana bošnjačka sela Šljedoviće, Solakoviće i Starčiće.[177] Prema riječima Agića, četnički vojvoda Rajko Kušić tražio je da mu se u Koziće dovede tridesetak zarobljenih Bošnjaka, „a svojim komandirima naredio je da pripreme jedinice za 'odlučujući napad i potpuno uništenje šačice Alijinih bojovnika'. Zarobljeni Bošnjaci su u toj pripremi trebali biti 'živi štit' koji će ići ispred četničkog streljačkog stroja i neutralisati eventualna minska polja".[178]

Bošnjaci su vezani konopcem po dvojica-trojica zajedno i natjerani prema Tušinama, Jačenu i Brčigovu. Akcija srpskih snaga je propala nakon što su branitelji snažno zapucali sa odbrambenih položaja iz Brčigova, tako da se srpska pješadija morala povući. Ranjeno je nekoliko Bošnjaka. Zbog neuspjeha ove akcije, u kojoj su ranjeni i srpski vojnici, svi Bošnjaci iz „živog štita" su strijeljani.[179] Međutim, trojica Bošnjaka preživjeli su strijeljanje. U to vrijeme nisu se nadali da će jednog dana imati priliku svjedočiti o tome u Sudu Bosne i Hercegovine.

Ago Kapo, zvani Kapetan, iz sela Borovsko, bježeći pred srpskim napadima, u avgustu 1992. godine uhapšen je u selu Žljebovu kod Sokoca, te odvezen u logor Rasadnik.[180] Nekoliko dana zajedno sa ostalim zarobljenicima bio je na radnoj obavezi, čistio je grad i stanove srpskim vlastodršcima. Pet dana nakon radne obaveze manjim

[177] Nusret E. Agić, nav.dj., str. 91.
[178] Isto, str. 92.
[179] Isto, str. 91.
[180] Glavni pretres na Sudu BiH, u slučaju Paunović Dragoje, održan 06. 12. 2005. godine. Broj predmeta KT-RZ-9/05., Svjedočenje Kapo Ago. Vidi: Almir Đozo, Izvještaj monitora, http: //idc.org.ba/monitoring/Paunovic. (pristupljeno 11.06.2007.)

autobusom odvezli su ih u selo Duljevac. Tu su ih vezali u živi štit u kojem su proveli dva sata. Dragoje Paunović predvodio je grupu srpskih vojnika kojima je naredio da vezane Bošnjake strijeljaju. Ago Kapo nije mogao svojim ubicama gledati u lice, jer su 12 srpskih vojnika koji su izvršavali naređenja nosili čarape na glavi. Jesu li bili svjesni nečovječnosti tog čina, ili su možda znali da „savršen zločin“ ne postoji? Jedini koji je vjerovao da učestvuje u „savršenom zločini“ bio je Dragoje Paunović, zvani Špiro. Sedamnaest godina nakon strijeljanja nemoćnih i vezanih bošnjačkih „živih štitova“, zločinac Dragoje Paunović sjedio je na optuženičkoj stolici u Sudu BiH i slušao svjedoka Kapu koji je potvrdio da optuženi, za razliku od drugih vojnika, nije nosio kapu na glavi. Tog avgustovskog dana strijeljano je 27 nevinih Bošnjaka.[181]

Svjedok Armin Bazdara bio je u istom redu za strijeljanje kao i Ago Kapo.[182] Nakon što je pogođen u nadlakticu, uspio je uložiti maksimalnu snagu da bi ostao miran. Četnici nisu primijetili da je preživio. Ležao je bez glasa, dok je osluškivao jauke i pucnjavu. Srpski vojnici su pojedinačno ubijali one za koje su primijetili da su živi. U jednom trenutku čuo je kako glas sa motorole pita: 'Ko to puca', a glas koji je držao motorolu jasno je odgovorio 'Špiro puca'. Nakon izvjesnog vremena Armin je potrčao. Srpski vojnici pucali su za njim, ali ovaj put bezuspješno. Kad je iznemogao od gladi i gubitka krvi stigao na brežuljak iznad nekih vikendica, u magnovenju je vidio neke vojnike. S obzirom da nije više imao snage da trči, bio je spreman da se preda, ali... bili su to vojnici Armije Bosne i Hercegovine.[183]

Oni koji su preživjeli strijeljanja i gledali smrti u oči 26. maja 2006. godine, zajedno sa ostalim žrtvama srpskih zločina, imali su priliku osjetiti moralnu satisfakciju što je zločin osuđen. Tog dana donesena je presuda zbog ratnog zločina protiv čovječnosti iz člana 172.

---

[181] Isto.
[182] Glavni pretres na Sudu BiH, u slučaju Paunović Dragoje, održan 06. 12. 2005. .godine. Broj predmeta KT-RZ-9/05. Svjedočenje Armin Bazdara. Vidi: Almir Đozo, Izvještaj monitora, http: //idc.org.ba/monitoring/Paunovic (pristupljeno 11.6.2007.)
[183] Isto.

stav 1. tačka h) u vezi sa tačkom a) i k) Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine. Dragoje Paunović Špiro proglašen je krivim za strijeljanje 27 Bošnjaka na području opštine Rogatica i osuđen na kaznu dugotrajnog zatvora u trajanju od 20 godina.

„Spasioci" ili čuvari čovječnosti

Doktor Zoran Gavrić bio je jedan od Srba koji je sa svojim bošnjačkim sugrađanima dijelio ljudsku naivnost i nerazumijevanje opasnosti od srpskog nacionalizma. Dr. Gavrić, porijeklom iz Visokog, godinama je radio kao stomatolog u Domu zdravlja „Ragib Džindo" u Rogatici, a bio je poznat po svojoj druželjubivosti.[184] Jednog martovskog dana 1992. godine, dr. Gavrić i Ćamil Poljo, medicinski tehničar, vjerojatno ponukani napetom atmosferom koja je obuzela Rogaticu, potražili su utjehu u alkoholu. Dan kasnije, dr. Zoran Gavrić malo čega se sjećao. Znao je samo da su on i Ćamil Poljo svratili u kuću mjesnog učitelja na Borikama.[185]

Međutim, nakon što ga je njegov drug Mile Balčaković, seoski učitelj, pozvao telefonom da dođe po Ćamila, nije se dvoumio ni trena. Sa Borika se dr. Zoran Gavrić nikada nije vratio. Poznato je da je Ćamil Poljo ubijen te večeri na Borikama, a mrtvo tijelo dr. Zorana Gavrića prepoznato je nekoliko dana kasnije u bolnici na Sokocu. A o detaljima njegove smrti Rogatičani ni do danas nisu mnogo saznali, osim 'da je dr. Zoran stigao do Milove kuće i da su zajedno otišli u hotel Borike u kojem je bila baza Rajka Kušića i njegovih četnika. Tu se dr. Zoranu Gavriću gubi svaki trag'.[186] Uvjerenja dr. Gavrića zbog kojih nije poštivao pravila etničkog SDS ekskluziviteta i u prijateljstvu nije pravio razlike između Srba i Bošnjaka, dijelio je tek mali broj Rogatičana Srba.

[184] Nusret E. Agić, nav.dj., 34.
[185] Intervju: Nusret E. Agić, Sarajevo, 21.5.2007.
[186] Nusret E. Agić, nav.dj., str. 35.

Sahrani dr. Gavrića prisustvovalo je tek desetak Srba i više stotina Bošnjaka.[187]

Nažalost, u sjećanjima rogatičkih Bošnjaka priča o dr. Zoranu Gavriću jedna je od rijetkih koja je primjer čuvara principa humanosti u srpskom narodu. Međutim, Bošnjaci iz sela Mađer u okolini Rogatice imaju mnogo bolja iskustva. Komšije Srbi iz susjednog sela Rasput Njive početkom maja obavijestili su ih da bježe u šumu i da se sklone od „četnika". Potom su svoje susjede Bošnjake pričekali u maloj dolini, skriveni od pogleda. „Tu nas je čekala grupa mještana. Rekli su nam da tu moramo ostati do mraka i da ne možemo ulaziti u njihovo selo dok se vidi, jer se ne zna odakle ko posmatra i šta ko smjera. Tek kad padne mrak, oni će nas uvesti u svoje selo".[188] Noći su Bošnjaci provodili u srpskom selu, a s prvom zorom krili su se u šumi, gdje su im susjedi Srbi donosili hranu i prekrivače. Ali, pošto su „spasioci" u srpskom narodu bili manjina među Srbima u rogatičkom kraju, i oni su bili u opasnosti. Jednog jutra, jedan od komšija obavijestio je Bošnjake koji su se krili: 'Jutros su nam četnici rekli da više ne smijemo ovako intervenisati, da ih ne smijemo sprečavati u izvršavanju njihovih zadataka'.[189]

Prisjećajući se tih događaja, petnaest godina kasnije, Borivoje Lelek iz sela Rasput Njive ni sam ne zna zbog čega su stanovnici ovog sela u opasnost dovodili svoje živote da bi zaštitili komšije Bošnjake. Samo zna da bi ponovo, da se isto desi, stanovnici sela Rasput Njive isto postupili. Na naše pitanje da je selo Rasput Njive imalo partizansku tradiciju, Borivoje Lelek kaže: „Zapravo ne. Selo nije imalo ni partizansku ni četničku tradiciju. Selo Rasput Njive jednostavno nije imalo nikakvu vojničku tradiciju. Sa našim komšijama Bošnjacima uvijek smo se dobro slagali. Tako je i danas. Vratili su se oni, a vratili smo se i mi. Družimo se sa dubokim osjećajem međusobnog uvažavanja".[190] Primjeri doktora Zorana Gavrića, Borivoja Leleka i

[187] Isto, str. 36.
[188] Isto, str. 75.
[189] Isto, str. 77.
[190] Intervju: Borivoje Lelek, Rogatica, 29.5.2007.

seljana iz sela Rasput Njive svakako zaslužuju dalja istraživanja. U analizama genocida uglavnom se velika pažnja posvećuje počiniteljima zločina i motivima, a veoma je malo studija koje istražuju uzroke koji ljude motiviraju da budu spasioci i spriječe genocidna djela. Motivi spasilaca u programima prevencije genocida mogli bi imati veoma značajnu ulogu.

FOČA: SILOVANJE KAO DIO GENOCIDNE KAMPANJE

Komparativno posmatrajući povijest genocida kao najtežeg i najekstremnijeg zločina protiv čovječnosti, možemo primijetiti da u procesu uništenja jednog naroda birokratska država primjenjuje veoma širok spektar mjera. Silovanje pripadnica naroda - žrtve zajednička je karakteristika mnogih genocida u povijesti. Izuzetak je nacistička Njemačka, koja je nad jevrejskim narodom provela najekstremniju formu genocida u modernom svijetu, ali nije sistematski provodila silovanja nad jevrejskim ženama. Naime, prema paragrafu 2 Nirnberškog zakona iz 1935., „rasno miješanje" između Nijemaca i Jevreja bilo je zabranjeno. Na osnovu ovog zakona za silovanje Jevrejke u kocentracionom logoru u Hrvatskoj procesuiran je njemački stražar i osuđen na šest mjeseci zatvora za „oskrvnuće rase".[191] Masovna i sistematska silovanja najčešće su sastavni dio genocidne kampanje, a posljednji izvještaji iz Sudana ukazuju na to da se ova historijska praksa opet ponavlja.[192]

Postoje brojni dokazi da je silovanje armenskih žena imalo genocidni karakter. Četiri nastavnika njemačke škole iz mjesta Alep 8. oktobra 1915. uputili su protestno pismo ministarstvu vanjskih poslova u Berlinu. „Od 2.000 do 3.000 seljakinja iz Gornje Armenije koje su ovamo dovedene zdrave, ostalo je 40 do 50 kostura. Najljepše su postale žrtvama pohote svojih čuvara. One ružne izdahnule su pod

[191] Narcisa Lengel-Krizman, „A Contribution to the Study of Terror in the So-Called Independent State of Croatia: Concentration Camps for Women in 1941.-42.", Yad Vashem Studes 20 (1990.) str. 15. Navedeno prema: Myrna Goldenberg, „Sex, Rape and Surrvival: Jewish Woman and the Holocaust", www.theverylongview.com (pristupljeno 27.02. 2007.)

[192] Pogledaj: Human Rights Watch - Overview 2006., Sudan, http://hrw.org/englishwr2k7/docs/2007/01/11/sudan14715.htm (pristupljeno 27. 02. 2007.)

udarcima, od gladi i žeđi; čak i kad su na obali rijeke, nemaju pravo utažiti žeđ.“[193]

Genocidi u Bosni i Hercegovini i Ruandi počinjeni krajem XX stoljeća poslužili su za uspostavljanje međunarodnopravnih presedana. To se posebno odnosi na zločin silovanja. Naime, dok je na Tribunalu za Ruandu donesena presuda za silovanje kao zločin genocida, u slučaju Foča silovanje je procesuirano kao zločin protiv čovječnosti.

U slučaju Zoran Vuković, Radomir Kovač i Dragoljub Kunarac (slučaj Foča) prvi put u povijesti kombinacija seksualnog porobljavanja i silovanja osuđena je kao zločin protiv čovječnosti i kršenje zakona i običaja ratovanja.[194]

U Ruandi, u Prvostepenoj presudi u slučaju Akayesuu[195] silovanje je presuđeno kao forma genocida. Prema ovoj presudi, silovanje se može tretirati kao zločin genocida ako je počinjeno sa namjerom da se žena ubije, ili da se „oplodi drugačijim etničkim sjemenom“, ili sa namjerom da se traumatizira do te mjere da više ne želi da rađa.[196] Iako tužioci u ICTY nisu silovanje u Bosni i Hercegovini okarakterizirali kao zločin genocida, već kao zločin protiv čovječnosti, sistematska i organizirana priroda silovanja Bošnjakinja u Bosni i Hercegovini pokazuje da je to bio sastavni dio genocidne kampanje koja je provođena na cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine. Bakira Hasečić silovana je 1992. u Višegradu. Njeno traumatično sjećanje jezivo ilustruje šta znači genocidna namjera da se žena koja pripada narodu žrtvi oplodi „drugačijim etničkim sjemenom“.[197] „Dok su me silovali, urlali su: 'Nećeš više rađati male Turke, nego male četnike'“, kaže Bakira. Silovanje je bilo dio srpskog genocidnog programa i izvještaji sa raznih dijelova bosanskohercegovačke okupirane teritorije tokom agresije ukazuju na to da je provođeno na isti

[193] Bernard Brunetau, nav.dj., str. 43.
[194] Predmet „Foča“ (IT-96-23), Arhiv ICTY.
[195] Jean Paul Akayesuu (ICTR-96-4), Prvostepena presuda, str. 731-734. http://69.94.11.53/ENGLISH/cases/Akayesu/index.htm (pristupljeno 12.8.2006.)
[196] Isto.
[197] Isto.

način, bez obzira na geografsku udaljenost. No, s obzirom na to da se prva historijska presuda za silovanje kao zločin protiv čovječnosti odnosi na Foču, ova presuda će nam poslužiti kao studija slučaja kroz koju ćemo ilustrirati da je silovanje bilo dio sistematskih genocidnih zločina koji su počinjeni s ciljem uništenja bošnjačkog naroda. Prije nego što se fokusiramo na okolnosti okupacije i uslova u kojima je provedena kampanja silovanja Bošnjakinja u Foči, napravit ćemo kratku analizu silovanja kao oružja rata kroz svjetsku povijest.

Silovanje kao ratni zločin, zločin protiv čovječnosti i genocid - historijski osvrt

Činjenica je da zločin silovanja kao monstruozno oružje rata nije ekskluzivan izum osmanske, srpske ili vojske Hutua u Ruandi. Odnos prema ženi u ratu posljedica je globalne patrijarhalne kulture koja se u ekstremnim oblicima muške dominacije nad ženom reflektuje u ratnoj atmosferi zatrovanoj ekstremnom ideologijom. U mnogim nerazvijenim društvima žena je i danas u najboljem slučaju građanin drugog reda, jer se naslijeđa iz prošlosti veoma teško prevazilaze. Naime, još su u Hamurabijevom zakoniku[198] žene bile stavljene u kategoriju sa životinjama i imovinom. Zakoni starog Izraela nisu se mnogo razlikovali od vavilonskih zakona: žena je bila uvijek pod zaštitom ili svog oca (kao cijenjen djelić imovine, a pod pretpostavkom da joj je nevinost još bila netaknuta) ili pod zaštitom muža.[199] U staroj Grčkoj, silovanje je bilo „društveno prihvatljivo ponašanje u okviru pravila

[198] Hamurabi (729. do 686.) babilonski kralj, osnivač babilonskog carstva, Babilonije, Hamurabijev zakonik, zbornik zakona uklesan klinovim pismom na stupu crnog diorita, sada se nalazi u Louvreu.

[199] Susan Brownmiller, *Against OUR Will: Men, Women and Rape*, Simon and Schuster, New York,1975., str. 9.

ratovanja, za ratnike koji su „ženu smatrali legitimnim plijenom, korisnim za ženidbu, kao konkubine, robinje ili trofej ratnog kampa“.[200]

Alberico Gentili (1552.-1608.) jedan je od pravnika koji je napravio iskorak i preporučio da se silovanje u ratu zabrani. Diskusija o pravednom ponašanju u ratu razvila se pod utjecajem prosvjetiteljskih filozofa. Jean Jacques Rousseau (1712.-1778.) napisao je da ne postoji nijedno opravdanje za silovanje u ratu, te da bi silovanje trebalo kodificirati ratnim zakonima. Razni međunarodni sporazumi koji su prije Prvog svjetskog rata formalno usvojili principe i pravila ratovanja implicitno ili eksplicitno zabranili su i silovanje kao oružje rata. Među ovim sporazumima je i Leibers Code iz 1863. koji je beskompromisno tražio ozbiljno kažnjavanje za zločin silovanja. Haška konvencija iz 1899. zahtijeva zaštitu „porodične časti i prava“ u ratu. Iako u ovoj konvenciji silovanje nije eksplicitno spomenuto, sasvim je jasno iz svega do sada rečenog da je Haška konvencija pod zaštitom od zlostavljanja i zaštitom porodične časti zapravo podrazumijevala zaštitu žena od silovanja u ratu, te da se na osnovu ovoga moglo podrazumijevati da je silovanje ratni zločin. U Ženevskoj konvenciji iz 1929. naglašeno je da žena u ratu „s obzirom na svoj spol treba biti tretirana s uvažavanjem“.[201]

Uprkos ovoj kodifikaciji, Prvi svjetski rat osim masovnih gubitaka ljudskih života poznat je i po masovnim silovanjima. Silovanje žena u Belgiji od njemačkih vojnika bilo je toliko masovno da je to postalo metafora za belgijsko nacionalno poniženje. Ženevskom konvencijom iz 1929. proklamovano je da će „žene biti tretirane s puno obzira kao što to njihov spol zavređuje“[202] - čime se namjeravalo spriječiti silovanje, a dobio se samo „nezgrapni eufemizam“[203] koji nije spriječio da se praksa masovnog silovanja nastavi i u II svjetskom ratu. Među brojnim silovanjima počinjenim nad ženama, često se u literaturi

[200] Peter Karsten, *Law, soldiers and combat*, Greenwood Press, Westport, 1978.
[201] „International Justice Failing Rape Victims“, *IWPR Special Report*, No. 483. 05.01.2007.
[202] Isto.
[203] Isto.

spominje masovno silovanje desetina hiljada žena u Berlinu koje su silovali ruski vojnici tokom zadnje dvije sedmice rata.[204]

Suštinu značenja silovanja u ratu dočarava Susan Brownmiller: „Tijelo silovane žene postaje cermonijalno bojno polje, paradno polje za pobjedu. Taj čin na njenom tijelu je poruka koja se prenosi između muškaraca - živi dokaz pobjede jednog i poraza drugog“.[205]

Međutim, da bi silovanje bilo okarakterizirano kao zločin genocida, mora biti provedeno s ciljem uništenja naroda jednog njegovog dijela. Vojnici siluju uz naredbu odobrenje, a na zlodjela ih motivira mržnja i iracionalna „osveta“ koja se inicira na osnovu propagandnih mitova. Jedan od tih mitova ponudila je Biljana Plavšić koja je u vrijeme masovne kampanje silovanja Bošnjakinja dala sljedeću izjavu: „Silovanje je, nažalost, strategija ratovanja muslimana i dijela Hrvata prema Srbima. Za islam je to normalno jer toleriše poligamiju. Istorijski, kroz 500 godina turske okupacije sasvim je normalno bilo pravo bega age na prvu bračnu noć sa ženom iz populacije raje. Također, islamska religija određuje da se nacija djeteta određuje isključivo po ocu“.[206]

Pored ove izjave, u medijima je često ponavljan i njen citat da muslimani vode porijeklo od Srba, ali da je to genetski kvarni materijal koji je prešao na islam i sad se, naravno, iz generacije u generaciju taj gen kondenzuje. „Postaje sve gori i gori...“[207] Dakle, nije dovoljno za masovna silovanja Bošnjakinja kriviti samo zatrovane pojedince, srpske muškarce-vojnike i policajce koji su imali namjeru srpskim etničkim genom oploditi Bošnjakinje, već odgovornost treba tražiti na strani onih koji su taj projekat osmislili, naredili i organizirali. Naime, genocidna silovanja uvijek su proizvod državne politike, a u Bosni i Hercegovini izvršavana su u kompleksnoj i dobro osmišljenoj genocidnoj kampanji s ciljem da Bošnjacima kao narodu unište temeljne vrijednosti.

---

[204] Isto.
[205] Susan Brownmiller, nav.dj.
[206] Intervju Biljane Plavšić, „Svet“, Novi Sad 06.9.1993.
[207] Isto.

O sistematskom silovanju Bošnjakinja znalo se od samog početka rata. Sa prvim izbjeglicama iz okupiranih dijelova Bosne i Hercegovine, stigle su i užasne priče o mreži logora za žene u kojima su zatočenice bile izložene masovnom silovanju. Međutim, međunarodna zajednica je tek u januaru 1993. odlučila provjeriti ove navode. Naime, grupa medicinskih eksperata je u periodu od 12. do 23. januara boravila na području bivše Jugoslavije. U okviru ove misije intervjuiran je određeni broj žrtava i svjedoka silovanja, a tim eksperata došao je do zaključka da srpske snage vrše sistematsko silovanje nad Bošnjakinjama, te da srpsko političko i vojno rukovodstvo nije učinilo nikakve napore da spriječi te zločine.[208] Događaji u Foči pokazuju da srpsko rukovodstvo ne samo da nije spriječilo, već je naredilo i organiziralo silovanja Bošnjakinja. S obzirom na to da je silovanje bilo jedan od genocidnih metoda, ne možemo ga posmatrati izolirano od ukupne situacije u vrijeme okupacije. Stoga je neophodno izložiti kratku hronologiju srpske agresije u Foči koji ja počela u aprilu 1992., uz kratko, ali neophodno podsjećanje na genocid nad Bošnjacima u ovom gradu koji je počinjen u II svjetskom ratu.

Fočansko „ponavljanje povijesti"

Teoretičari genocida, kako je navedeno u uvodnom dijelu ovog rada, podsjećaju nas da u velikom broju slučajeva genocid ima tendenciju historijskog ponavljanja. U slučaju Foče, kao i u slučaju Vlasenice, podsjetit ćemo na genocid nad Bošnjacima u II svjetskom ratu. Uzorak napada na grad Foču i okolna sela, koji je počeo u aprilu 1992., bio je identičan kao i u II svjetskom ratu.

[208] United Nations, Report on the situation of human rights in the territory of the former Yugoslavia, submitted by Mr. Tadeusz Mazowiecki, Special Raporeteur of the Commission on Human Rights, pursuant to Commission resolution 1992/S-1/1 of 14 August 1992., str. 19. Arhiv ICTY.

Prema raspoloživoj dokumentaciji, četničke akcije u fočanskom kotoru 1942. godine za cilj su imale istrebljenje muslimana. Foču su četnici zauzeli 19. avgusta 1942. godine, a komandant ove akcije, Bačović, 20. avgusta depešom je izvijestio Dražu Mihajlovića. „Poslije političkog osiguranja od posledica, juče su naše trupe pod komandom majora Ostojića, posle kratke i oštre borbe, zauzele Foču. Naši gubici četiri mrtva, neprijateljski oko 1.000 od čega žena i djece 300“.[209] S obzirom na činjenicu da je u Foči živio veliki broj bogatih muslimanskih porodica, nakon masovnih ubistava, prema preživjelim Muslimanima uslijedile su pljačkaške i diskriminatorske mjere.

„Četnici su uzeli ključeve od svih trgovačkih radnji sa kojima Muslimani raspolažu, a kojih ima u Foči 90%, te su svu robu prenijeli u vojne kasarne, te u tim kasarnama vrše raspodjelu te robe četnicima, a kako oni kažu prave uniforme za četnike. Muslimanima su naredili da ne smiju izlaziti na ulicu. Oni Muslimani kojima je dozvoljeno da izađu napolje, ti imadu na sebi oznaku u vidu židovskih oznaka.“[210]

Arhivska dokumentacija o genocidu nad muslimanima u II svjetskom ratu puna je jezivih detalja o zločinima. Tačno pola vijeka kasnije, srpska ideologija, još monstruoznija u svojim namjerama, vraća se projektu genocida u Foči. Metod izvršenja genocida podsjeća na II svjetski rat.

Kao i u ostalim gradovima i selima u Bosni i Hercegovini, SDS je i u Foči raspirivala neprijateljsku međunacionalnu atmosferu. No genocidom nad muslimanima Foče u II svjetskom ratu u propagandne svrhe poslužila se i SDA. U proljeće 1990. godine ova partija organizirala je stranački miting u ime sjećanja na muslimanske žrtve iz

[209] AVII, Čak. 222, reg. br. 31.6. i Nikola Milovanović, Kontrarevolucionarni pokret Draže Mihajlovića, knjiga 2, sr.161. Beograd 19. Navedeno prema: Šemso Tucaković, nav.dj., str. 75.

[210] ČETNIČKI ZLOČINI U FOČANSKOM KRAJU-IZVJEŠTAJ KOMANDE VOJNE KRAJINE NDH, SARAJEVO, 12. JANUAR 1942., Objavljeno u V. Dedijer - A. Miletić, nav. dj., str. 100.-102.; Smail Čekić, *Genocid nad Bošnjacima u Drugom svjetskom ratu*, MAG-Udruženje Muslimana za antigenocidne aktivnosti, Sarajevo 1996., str. 73.-74.

II svjetskog rata. Na tom mitingu naivno je dato obećanje da „Drina neće nikada više teći krvava“.[211] Međutim, SDA nije mnogo učinila na odbrani bošnjačkog naroda.

Istrage koje je provelo Tužilaštvo ICTY-ja, ali i presude sudskih vijeća, nedvosmisleno su potvrdile da su Bošnjaci nespremni dočekali rat, te da je naoružavanje i vojna organizacija Bošnjaka u istočnoj Bosni ostala na nivou „pokušaja“ i „neorganiziranog otpora“.[212] S druge strane, veliki broj svjedoka je potvrdio da je naoružavanje Srba izvedeno planski i u potpunoj koordinaciji sa JNA i naredbodavcima iz Srbije. Fočanskim i Srbima iz okolnih sela oružje se dijelilo iz skladišta JNA u Livadama, koje je bilo pod kontrolom srpskih vlasti.

O ulozi JNA u agresiji na Bosnu i Hercegovinu svjedoči i zahtjev koji je 17. marta 1992. iz tzv. Srpske skupštine opštine Foča upućen u Beograd, na ličnost general-pukovnika Blagoja Adžića. U ovom dokumentu se zahtijeva stacioniranje garnizona JNA u Foči, te se navodi da su u tom smislu već izvršeni određeni dogovori sa komandom Bilećkog korpusa.[213]

Nekoliko mjeseci prije samog napada na Foču atmosfera je bila kritična. Bošnjaci su svjesni svih srpskih aktivnosti oko pripreme rata. Osniva se krizni štab za Foču, kao i štabovi po srpskim selima, SDS ilegalno formira institucije vlasti, izdvaja se srpska policija, a istaknuti kadrovi ove stranke Vojislav Maksimović, Velibor Ostojić i Petko Čančar rukovode ovim pripremama.

Okupacija Foče započela je 7. aprila. Prije nego što je počela koristiti artiljeriju sa okolnih brda, srpska vojska je u u Foči zapalila

---

[211] Preljub Tafro i Bećir Macić, *Genocid nad Bošnjacima na području općine Foča 1992.-1995.,* Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2004., str. 15.-18.

[212] Vidi ICTY predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T (Tužilac protiv Dragoljuba Kunarca, Radomira Kovača i Zorana Vukovića); Presuda od 22.02.2001. „Opšti kontekst“, str. 11.-25. Arhiv ICTY

[213] Srpska skupština opštine Foča, upućeno Generalštabu JNA, na ličnost general-pukovnika Blagoja Adžića, u Foči, 17.3.1992. Dokument potpisao predsjednik srpske skupštine Josif Miličić. Arhiv ICTY.

bošnjačke kuće. Bošnjaci pružaju neorganizirani i spontani otpor, a 8. aprila 1992. Srbi teškom artiljerijom napadaju preostale džepove otpora u Foči i oko Foče.[214] Način izvršenja genocida nad Bošnjacima Foče, identičan je načinu na koji je izvršen genocid u svim gradovima i selima istočne Bosne, ali i cijele Bosne i Hercegovine.

Kao u svim ostalim okupiranim gradovima u Bosni i Hercegovini, srpska birokracija provela je diskriminatorske mjere prema nesrpskom stanovništvu koje nije uspjelo pobjeći iz Foče. U tom periodu radnici Bošnjaci u mnogim preduzećima prestali su dobijati platu, a mnogi su i otpušteni. Među otpuštenim bili su i radnici fočanske bolnice.[215] Brojni svjedoci pred ICTY-jem izjavili su da im je bila ograničena sloboda kretanja, mogućnost okupljanja, ali i osnovna komunikacija.

Organizirana srpska vojska napravila je precizan plan kako da neorganizirane Bošnjake po selima oko Foče, od kojih su neki bili naoružani, pridobije da dobrovoljno predaju oružje. U sela su dolazili lokalni srpski izaslanici sa navodnim prijedlozima za mirno rješenje sukoba. U tim pregovorima isticali su miroljubivu ulogu JNA.[216]

Bez obzira što su bošnjačka sela u ruke srpske vojske padala praktično bez borbi, ili uz minimalan otpor, stanovnici Bošnjaci su okupljani na sabirna mjesta, odakle su razvrstavani u zatvore i logore,

---

[214] FWS-65, T. 659-661 i T. 684-685; FWS-52, T. 915; FWS-93, T. 1051-1055; FWS-78, T. 2088-2093; FWS-190, T. 3315-3316. Vidi također Ex-P 6 i 6/1 koji se odnose na tipove i upotrebu oružja korištenog prilikom zauzimanja Foče i obližnjih opština: Ex-P 6 je borbena zapovijed kojom se jedinicama daju zadaci za dalja dejstva, a upućena je zapovjednicima osnovnih jedinica i zapovjedništvu bataljona Trnovo, pri čemu se tom zapovijedi daju zadaci u vezi s upotrebom artiljerijskog oruđa. Ex-P 6/1 su slike naoružanja koje je stajalo na raspolaganju srpskim snagama. Vidi: presuda ICTY predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T (Tužilac protiv Dragoljuba Kunarca, Radomira Kovača i Zorana Vukovića); str. 13., fusnota 47.

[215] Isto, FWS-33, T. 485-486; FWS-152, T. 1885; A.S., T. 2057; FWS-96, T. 2498 i FWS-48, T. 2614. Vidi i prvostepenu Presudu u ovom slučaju od 22. 02. 2001., str. 11.

[216] Isto, FWS-52, T. 852-855; FWS-48, T. 2619; FWS-78, T. 2083; FWS-192, T. 30253026. FWS-50, T. 1234-1235.

gdje su brojni muškarci, žene i djeca likvidirani i mučeni na razne načine. Borbe, recimo, uopće nije bilo u selu Jeleč, koje je srpska vojske okupirala 4. maja 1992.[217] Prema izvještaju Specijalnog izaslanika UN-a za ljudska prava, već je u martu u selima oko Foče došlo do masovnih pogubljenja Bošnjaka. Posebno se spominje selo Jeleč u kojem su muškarci pogubljeni, a žene sa djecom protjerane u šumu. Četiri dana kasnije, vratile su se da sahrane muškarce.[218] U selima Trnovače i Trbušče, južno od Foče, također nije bilo nikakvog otpora. Srpska vojska je u ova sela ušla koncem juna 1992. godine.[219] Srpski vojnici su Bošnjake civile bez ijednog ispaljenog metka i bez ikakvog pokušaja otpora, pod prijetnjom oružjem, iz njihovih domova otjerali u razne zatvore i logore koji su bili pod ingerencijom objedinjenih srpskih vojno-civilnih vlasti.[220]

Svjedočenja i dokumentacija o izvršenju genocida u Foči pozivaju na detaljna naučna istraživanja i analize. U kompleks izvršenja genocida nad Bošnjacima svakako ulazi i uništavanje bošnjačkih kulturnih spomenika, te muslimanskih vjerskih objekata. Iako uništavanje kulture jednog naroda nije sankcionirano Konvencijom o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida iz 1948., sociološke teorije se slažu da je to svakako sastavni dio procesa genocida. Raphael Lemkin, koji je „genocidu“ dao ime, tokom izrade nacrta Konvencije zagovarao je i sankcioniranje „kulturocida“. Njegov argument bio je da zločinci, prije nego što počnu paliti tijela, pale knjige.[221] Za ovu vrstu

[217] Isto, FWS-78, T. 2099-2101.
[218] United Nations, Report on the situation of human rights in the territory of the former Yugoslavia, submitted by Mr. Tadeusz Mazowiecki, Special Raporeteur of the Co-mmission on Human Rights, pursuant to Commission resolution 1992/S-1/1 of 14 August 1992., str. 9. Arhiv ICTY.
[219] FWS-93, T. 1055-1066. Vidi presudu ICTY predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T (Tužilac protiv Dragoljuba Kunarca, Radomira Kovača i Zorana Vukovića). Arhiv ICTY.
[220] Isto, FWS-33, T. 471; FWS-93, T. 1058-1072; FWS-127, T. 1857-1861; FWS-152, T. 1885-1894; A.S., T. 1987.-1991; FWS-132, T. 2408-2410; FWS-175, T. 3573-3574; FWS-205, T. 3468-3469. Vidi presudu ICTY predmet br.IT-96-23-T i IT-96-23/1-T . Arhiv ICTY.
[221] Za detaljnije objašnjenje o Raphaelu Lemkinu vidi Prvo poglavlje.

sankcioniranja nije bilo političke volje, međutim, kulturocid jeste dio genocidnog procesa. O tome svjedoče porušene džamije i drugi objekti kulture bošnjačkog naroda. Samo na području Foče srušeno je 20 džamija, među njima i čuvena Aladža džamija izgrađena 1555. i najstarija džamija u Bosni i Hercegovini, Turhan Emin-begova džamija koja je sagrađena između 1482.-1486.[222]

Silovanje u koncentracionim logorima u Foči

Fočanski logori osnovani su početkom aprila 1992. godine. O tome koliko je bila ozbiljna organizacija ovih logora govori i dokument koji potvrđuje da je u periodu od aprila 1992. do oktobra 1994. samo u Kazneno-popravnom domu Foča na osnovu radne obaveze bilo angažirano 145 lica srpske nacionalnosti. Najveći broj lica bio je na poslovima „obezbjeđenja“, međutim, u opisu poslova pored nekih imena na spisku stoje i „kuvar“, „vaspitač“, „magaciner“, itd.“[223]

Zatočenici u KP Domu bili su sa širokog geografskog područja koje je pokrivalo Foču, Goražde, Čajniče, Ustikolinu, Tjentište, Miljevinu i Jeleč. U periodu od 1992.-1995. brojka zarobljenih ljudi je varirala. Zatvorenika je bilo između 350 i 500, ali je u ovom zatvoru ponekad bilo i do 750 ljudi.[224]

---

[222] O genocidu u Foči vidi: Hasan Balić, *Bosanska kataklizma-studija slučaja Foča*, Magistrat, Sarajevo, 2002.

[223] „Spisak osoblja angažovanog na radnoj obavezi u Kazneno-popravnom domu Srbinje u periodu april 1992. do konca oktobra 1994.“ REPUBLIKA SRPSKA, KAZNENO-POPRAVNI DOM SRBINJE, Broj: 01-328/98, datum 26.10.1998., u potpisu: UPRAVNIK, Zoran Sekulović, Spisak osoblja angažovanog na radnoj obavezi u Kazneno-popravnom domu Srbinje u periodu april 1992. do konca oktobra 1994. Egzibit u slučaju IT-96-23-T i IT-96-23/1-T (Tužilac protiv Dragoljuba Kunarca, Radomira Kovača i Zorana Vukovića). Arhiv ICTY.

[224] Vidi: Presuda ICTY, predmet br. IT-96-23-T i IT-96-23/1-T (Tužilac protiv Dragoljuba Kunarca, Radomira Kovača i Zorana Vukovića) FWS-65, T. 686-687. Arhiv ICTY.

Neki od zatvorenika izvođeni su na prisilni rad,[225] dok su drugi odvedeni i više nikada nisu viđeni.[226] Pored prisilnog rada, redovnog batinjanja, maltretiranja i „nestanaka“, zatočeništvo u KP Domu u cjelini je bilo izuzetno teško: uz minimalne higijenske uvjete, spavalo se na podu ili na madracima od spužve, sa rijetkim i vrlo siromašnim obrocima. Svjedok sa zaštićenim identitetom, FWS-65, pretresnom vijeću je rekao da je tokom tri mjeseca koja je proveo u KP Domu izgubio 40 kilograma.[227]

Foča je u gradu i okolini imala razvijenu mrežu logora u kojima su mučeni i ubijani Bošnjaci i silovane Bošnjakinje na području Foče: Buk Bijela, Srednjoškolski centar Foča, Srednja škola u Kalinoviku (34 km zapadno od Foče), Karamanova kuća (u Miljevini), „Lepa Brena“ (soliter u Foči), „Partizan“ (predratna sportska dvorana), kuća u Trnovačama (2,5 km južno od Foče), Ulica Osmana Đikića br. 16 (vojnički štab u kojem su žene dovođene na silovanje).[228]

U sudskom procesu protiv Dragomira Kunarca, Radomira Kovača i Zorana Vukovića, žene, žrtve silovanja iz Foče i okolnih sela, svjedočile su o monstruoznim serijskim silovanjima kojima su bile podvrgnute, kako prilikom zarobljavanja, tako i u zatočeničkim centrima koje smo naveli, ali i u brojnim kućama, stanovima, gimnastičkim dvoranama ili školama.[229]

U haškim transkriptima, kao i u transkriptima državnog suda u Bosni i Hercegovini, zabilježena su traumatična sjećanja žena koja svjedoče o mračnoj strani ljudske prirode, ali i o hrabrosti žena, djevojaka i djevojčica da u ime pravde oživljavaju mučnu prošlost.

FWS-62, svjedokinja sa zaštićenim identitetom, opisala je kako je jedne noći žena koja je spavala uz nju silovana pred očima drugih

[225] Isto, FWS-65, T. 683 i T. 687-689; FWS-78, T. 2116-2117.
[226] Isto, FWS-52, T. 883; FWS-95.
[227] Isto, T. 686. T. 2192-2193.
[228] Isto.
[229] Isto, FWS-50, T. 1241-1244; FWS-75, T. 1386-1390; FWS-87, T. 1670-1671; FWS48, T. 2637-2640.

zatočenika i njenog desetogodišnjeg sina.[230] Kroz iste užase prolazile su i žene u ostalim logorima u kojima su bile porobljene žene iz Foče i okolnih mjesta.[231]

Naredbe o silovanju

Prema svjedočenju brojnih svjedoka iz Foče, sve što se dešavalo, odvijalo se uz saglasnost i prema nalogu srpskih vlasti. Nažalost, ne postoji dokument koji potvrđuje da je postojala specifična naredba o silovanju, međutim, prema izjavama svjedoka, sistematski zločini su čak i nadgledani. Bošnjakinje su u Foči, kao i na ostalim okupiranim teritorijama Bosne i Hercegovine, silovane s ciljem da budu, kako je to silovatelj rekao Bakiri Hasečić, „budu oplođene srpskim sjemenom". Prema svjedočenju FWS-192, šef policije i predsjednik SDS-a (Srpska demokratska stranka) u Kalinoviku došli su u inspekciju škole u kojoj su silovane žene.[232] Isto tako, autobusi sa muslimanskim ženama na putu od Buk Bijele do Srednjoškolskog centra u Foči stali su na nekoliko minuta ispred SUP-a, lokalne policijske stanice. Neki od vojnika koji su bili u autobusima izašli su i ušli u policijsku stanicu ili su ispred autobusa razgovarali sa šefom policije u Foči, Draganom Gagovićem.[233] Osim toga, nekoliko je svjedoka vidjelo Dragana Gagovića u „Partizanu" ili u blizini dvorane.[234] Kada su pokušavale zatražiti zaštitu policije, prema ženama se postupalo grubo i njihove su pritužbe zanemarivane.

---

[230] Isto, T. 993-995. T. 1407.
[231] Isto, FWS-185, T. 2858; FWS-186, T. 2925-2926; FWS-192, T. 3032; FWS-191, T. 3130.
[232] Isto, T. 3080.
[233] Isto, FWS-48, T. 2641-2642.
[234] Isto, FWS-62, T. 998-999; FWS-51, T. 1160 i T. 1218; FWS-50, T. 1280-1281; FWS-87, T. 1690-1691; FWS-95, T. 2249; FWS-96, T. 2536; FWS-48, T. 2683 i 2692; FWS105, T. 4244.

Svjedočenja Bošnjakinja pred ICTY-jem govore o sistematskom silovanju kao dijelu državnog projekta genocida nad Bošnjacima koji nije mogao biti proveden bez učešća ili prešutnog prihvatanja većine pripadnika srpskog naroda. Međutim, prema njihovim svjedočenjima, određeni broj srpskih vojnika ipak je pokušavao zadržati ljudski dignitet i oduprijeti se naredbama. Za razliku od stražara u zloglasnom logoru „Partizan" koji nisu pokušavali spriječiti vojnike da ulaze i siluju zatvorenice, neki od stražara u Srednjoškolskom centru u Foči pokušavali su spriječiti vojnike da počine ovaj zločin. Svjedokinja FWS-95 prisustvovala je sceni kada je jedan stražar u logoru Srednjoškolski centar u Foči bezuspješno pokušao spriječiti vojnike da uđu u dvoranu. Vojnici su mu kazali da imaju dokument koji je potpisao Dragan Gagović, koji im je dozvoljavao da uđu u zgradu i izvedu žene. U dokumentu je stajalo da je vojnicima potreban seksualni odnos kako bi im se popravio borbeni duh.[235] Svjedokinja pod šifrom FWS-48 je izjavila da su joj neki vojnici rekli da im je bilo naređeno da siluju svoje žrtve.[236]

Ovi bezuspješni pojedinačni pokušaji nekolicine srpskih stražara da spriječe zločin dodatno govore u prilog tezi da je silovanje bilo dio kampanje koja je bila kreirana za koju je izdato naređenje sa viših instanci.

Također, silovanje je na isti način izvršavano u svim okupiranim dijelovima Bosne i Hercegovine: Višegradu, Zvorniku, Brčkom... Roy Gutman piše: „Prema navodima mladih žena, silovatelji su sa žrtvama raspravljali o silovanju kao o zadaći koju moraju obaviti. Žene kažu da su mnogi od muškaraca povećavali „odlučnost" uzimanjem bijelih tableta, koje su ih, čini se, stimulirale".[237] Tvrdnja muškaraca da su postupali prema naređenjima bila je potvrđena kad je stigla nova skupina paravojnih snaga, odanih Vojislavu Šešelju. Žene kažu da su zapovjednici iz one prethodne skupine pokušali zaštititi žene iz Brezova

[235] Isto, T. 2217-2219; FWS-105, T. 4244.
[236] Isto, T.2700.
[237] Roy Gutman, *Svjedok genocida*, Durieux, Zagreb 1994., str. 101.-102.

polja od Šešeljevih sljedbenika tako što su im rekli da su one već silovane.[238]

Također, analiza načina masovnih silovanja koja su vršena u istočnoj Bosni i u drugim dijelovima Bosne Hercegovine pokazuje da se radi o zajedničkim karakteristikama. Prvo su silovane obrazovane žene i žene iz bogatijih porodica, a članovi porodice zatvoreni u istom logoru tjerani su na incest. Kampanja silovanja izvodila se istovremeno u različitim dijelovima Bosne i Hercegovine, i bila je dio agresije okupacije. Mnoga silovanja dešavala su se u zvaničnim koncentracionim logorima.[239] Profesorica prava Catherine MacKinnon nema sumnji da su silovanja koja su nad Bošnjakinjama i Hrvaticama vršile srpske snage bila dio genocidne kampanje:

„To je silovanje do smrti, kao dio masakra, silovanje da se ubije i da se žrtva natjera da poželi da je mrtva. To silovanje je instrument nasilnog protjerivanja, s ciljem da žrtve natjeraju da napuste svoje domove i da nikad ne požele da se vrate. To silovanje se izvodi da bi se vidjelo i da bi se o njemu čulo: silovanje kao spektakl. To silovanje se izvodi s ciljem da se podijeli zajednica, raspadne društvo, uništi narod. To je genocidno silovanje“.[240]

Da je silovanje Bošnjakinja u Foči bilo organizirano u političkom i vojnom vrhu bosanskih Srba, pokazuje i priznanje o krivici Dragana Zelenovića koji je optužen za silovanje. Zelenović je 17. januara 2007. godine priznao krivicu za silovanje Bošnjakinja u Buk Bijeloj u Foči, uključujući i silovanje petnaestetogodišnje djevojčice. Zelenović je također priznao silovanja velikog broja žena u fočanskoj gimnaziji, sportskoj dvorani „Partizan“, te u Karamanovoj kući. Zelenović je priznao da je učestvovao u mučenju, premlaćivanju i izgladnjivanju zatočenica.[241] Puni tekst Zelenovićevog priznanja nije

[238] Isto.
[239] JLM Commission's Final Report, I.G.1. Arhiv ICTY.
[240] Katherine A.MacKinnon, „Rape, Genocide, and Woman's Human Rights“, *Harward Women's Law Journal* 17, 1994., str. 8.-9.
[241] Predmet Zelenović (IT-96-23/2), Sažetak potvrdnog izjašnjavanja o krivici. Arhiv ICTY.

dostupan javnosti, međutim, Zelenović je tokom ispitivanja od strane sudskog vijeća morao objasniti i zbog čega se dugo od međunarodne pravde krio u Rusiji. Odgovorio je: „Oni su mi organizirali put u Rusiju i nabavili pasoš“.[242] Iako sudije nisu zahtijevale da Zelenović precizno odgovori ko su oni, ostalo je da se sluti da li su vlasti u Republici Srpskoj bile umiješane u njegov bijeg. Tekst njegovog punog priznanja, koji se još uvijek usaglašava, možda će donijeti ovaj odgovor. Bila bi to još jedna zvanična potvrda da vlasti u Republici Srpskoj nisu bile umiješane samo u organiziranje masovnog silovanja Bošnjakinja, već da su i u miru nastavile negirati taj zločin i štititi silovatelje.

Međutim, Bošnjakinje su iz najmonstruoznije kampanje izašle sa željom da svjedoče o pretrpljenom bolu. Jedan od razloga što silovanje do ICTY-ja nije bilo kodificirano međunarodnim pravom jeste i to što mnoge žrtve silovanja odbijaju biti svjedoci, a često i priznati da su bile žrtve, tako da zločin silovanja ostaje tamna brojka ne samo u ratu, već i u miru. Može se, dakle, reći da za sudski presedan procesuiranja silovanja kao međunarodnog ratnog zločina pravna praksa u najvećoj mjeri može zahvaliti žrtvama koje su odbile da prihvate iracionalnu krivicu koju im je nametalo tradicionalno patrijarhalno nasljeđe.

[242] Isto, vidi transkript sa suđenja od 17.01.2007., Arhiv ICTY.

VIŠEGRAD: GENOCID KAO SOCIJALNI PROJEKAT

U svakoj od studija slučaja u ovom poglavlju pokazali smo da je srpsko stanovništvo u istočnoj Bosni na različite načine bilo mobilizirano za srpski genocidni projekat. Poznato je da stanovnici birokratske države u čije ime se provodi genocid učestvuju u genocidu, to ne samo na primjeru bosanskih Srba u genocidu nad Bošnjacima u toku agresije 1992.-1995. Veoma slične su bile i reakcije Nijemaca, Austrijanaca, Litvanaca, Poljaka i drugih naroda u čije ime su nacistička država i kolaboracinističke vlade širom Evrope počinile genocid nad Jevrejima, Romima i drugim narodima u II svjetskom ratu. Na sličan način su se, dakle, ponašali i Hrvati u genocidu nad Srbima 1942.-1945. godine.[243] Dakle, mnogi narodi nisu bili imuni na genocidnu indoktrinaciju koja je njihovo kolektivno biće otupjela do te mjere da su šuke prihvatali, učestvovali u genocidu.[244] Malo je, međutim, tako bolno ilustrativnih primjera najbrutalnijih genocidnih metoda i masovnih ubistava kao što je Višegrad. U Bratuncu su se, kao što smo vidjeli, masovna ubistva vršila u školi Vuk Karadžić. Masakri su se dešavali u jednom danu i u brzim vojnim akcijama, kao što su Suha i Glogova. Lokalni stanovnici su učestvovali u srpskim vojnim snagama u svim gradovima i selima istočne Bosne. Međutim, genocid u Višegradu provođen je danima, ubistva su se dešavala pred očima stanovništva, srpskih žena, staraca i djece, na Drinskoj ćupriji koja se vidi sa gotovo svakog prozora u Višegradu. Bošnjaci su ubijani na višegradskim ulicama, u mahalama, ne samo noću, već i tokom dana. Osim što su pripadnici srpske vojske ubijali i klali na mostu, palili su i žive ljude u kućama. Do kojeg nivoa su višegradski Srbi trebali podržavati ovaj genocidni projekat u njemu učestvovati da bi genocid u

[243] Za pregled literature o genocidu kao socijalnom projektu u komparativnoj perspektivi vidi I poglavlje.

[244] Za sociopsihološke uzroke zbog kojih stanovništvo prihvata da se u njegovo ime čini genocid učestvuje u genocidu vidi V poglavlje.

Višegradu bio „uspješno“ proveden? Da bismo odgovorili na ovo pitanje, napravit ćemo prvo kratku analizu događaja u Višegradu, uz pomoć haških optužnica i presuda, ali i svjedoka, kako sa bošnjačke tako i sa srpske strane.

Dakle, na primjeru genocida provedenog u gradu Višegradu, analizirat ćemo do koje je mjere srpska populacija bila mobilizirana za genocid. Započet ćemo sa geostrateškim položajem Višegrada, što će nam pokazati važnost Višegrada za velikosrpske planove. Potom ćemo napraviti kratku hronologiju događaja koji su prethodili agresiji i genocidu, te uz pomoć presuda, optužnica svjedočenja, dokumentirat ćemo masovno stradanje Bošnjaka u Višegradu. Da bismo razumjeli nivo genocidnog stava bosanskih Srba u Višegradu prema Bošnjacima, analizirat ćemo i ponašanje ljekara i medicinskog osoblja u višegradskim medicinskim ustanovama u proljeće-ljeto 1992. godine. Medicinska profesija treba da podrazumijeva najveći stepen humanosti prema drugim ljudskim bićima. Režimi u kojima su i ljekari indoktrinirani idejom da pripadnici druge nacije ne zaslužuju ljekarsku pomoć i pravo na život, čvrst su dokaz da je genocid planiran dugo, pažljivo i iz jednog centra, tako da je propagandna kampanja genocidnom idejom obuhvatila i one čiji profesionalni osnov jeste da svi ljudi imaju pravo na život. Poznati su ekstremni primjeri nacističkih ljekara koji su nad zatvorenicima u koncentracionim logorima provodili medicinske eksperimente i učestvovali u masovnom ubijanju.[245] U ovoj studiji slučaja istražujemo i ponašanje višegradskih ljekara u genocidu nad Bošnjacima.

Geostrategija i povijest

Višegradska opština smještena je na jugoistočnom rubu Bosne i Hercegovine i granično je područje sa Srbijom. Još od Prvog srpskog

[245] Vidi: Robert Jay Lifton, „The Nazi Doctors“ u Donald L. Niewyk, *The Holocaust*. Houghton Mifflin Company, Boston-New York, 1997.

ustanka 1804. godine, Višegrad je bio na meti srpskih ustanika i nije bilo nijednog sukoba koji stanovnici ovog područja nisu osjetili. Najveće stradanje Bošnjaka-muslimana dogodilo se za vrijeme Drugog svjetskog rata. U tom periodu stradalo je oko 5.000 stanovnika šireg višegradskog područja. Samo u oktobru 1943. godine četnici Draže Mihajlovića su na Drinskoj ćupriji ubili oko 1.500 Bošnjaka.[246] Pored ubijanja ljudi na mostu, četnici su imali još jedan monstruozni metod, a to je da cijele porodice žive pale u kućama. Kako piše Tucaković:

„I u višegradskom srezu, koji je već pred kraj ljeta 1941. godine došao pod udar četničke 'nacionalne politike', teror je posebno intenziviran naredne jeseni i zime. U bošnjačkim selima, u dolinama Lima, Rzava i Drine, za pojedine pravoslavne praznike, organizovane su 'lomače' za Bošnjake. Ljudi su hvatani u zbjegovima i njihovim domovima, sakupljani su u kuće i štale. Unutra je ubacivana slama i potpaljivana vatra. Stotine žena, djece i staraca umirali su u najgroznijim mukama“.[247] Tucaković, koji je za ovu knjigu izvršio pregled brojnih dokumenata i izjava svjedoka, piše da su prije pokolja u selima Bare Omačine četnici silovali djevojke i mlade žene, te da su u tome posebno prednjačili četnici mještani iz sela Mrosovo i Vjetrenika. Posebno se u zločinima isticao četnik Dušan Golubović iz sela Šandana, koji je kod Lima presreo 50 izbjeglica iz Sandžaka, natjerao ih u rijeku i „sve se potopilo“.[248]

Međutim, stradanja Bošnjaka iz Višegrada tokom II svjetskog rata praktično su ostala nezabilježena. Jugoslavenska država radila je na potpunom potiranju kolektivnog sjećanja. Zahvaljujući svjedočenjima višegradskih Srba, četnici su preimenovani u „ustanike“, tako da je značajan broj četnika iz Višegrada nakon II svjetskog rata ostvario pravo na penzije i invalidnine zbog toga što su navodno bili učesnici

[246] O potresnim autentičnim svjedočenjima stradanja Bošnjaka kroz povijest u Višegradu vidi: Mustafa Sućeska, *Krvava ćuprija na Drini*, DES, Sarajevo, 2001.; Autentične dokumente o genocidu nad Bošnjacima u Višegradu tokom Drugog svjetskog rata vidi: Smail Čekić, *Genocid nad Bošnjacima u Drugom svjetskom ratu*, MAG - Udruženje Muslimana za antigenocidne aktivnosti, 1996.
[247] Šemso Tucaković, nav.dj., str. 48.
[248] Isto.

Narodnooslobodilačkog rata.“[249] U nekažnjavanju zločina počinjenim nad Bošnjacima Višegrada trebamo tražiti jedan od razloga što je srpska vojska ponovila praktično isti scenarij genocida i u proljeće-ljeto 1992. godine.

Svojim geostrateškim položajem Višegrad je trajno obilježen kao veoma važno mjesto u velikosrpskim planovima u okviru kojih je potrebno posmatrati i genocid nad Bošnjacima. Osim toga, Višegrad je u posljednjem ratu bio veoma važan zbog brane na Drini. U Višegradu se nije samo proizvodila električna energija, nego se kontrolirao nivo rijeke Drine te sprečavalo plavljenje područja nizvodno od brane. I na kraju, Višegrad je na samoj granici sa Republikom Srbijom, i nalazi se na magistralnom putu koji povezuje Beograd i Titovo Užice u Srbiji s Goraždem i Sarajevom u Bosni i Hercegovini. Za Užički korpus JNA ovaj put je predstavljao vitalnu vezu s bazom u Uzamnici, kao i sa drugim lokacijama od strateškog značaja u sukobu.[250]

Naoružavanje Srba i uloga JNA

U opštini Višegrad 1991. živjelo je ukupno 21.000 ljudi, dok je sam grad imao 9.000 stanovnika. Većina stanovnika bili su Bošnjaci (63%), dok je 33% stanovništva bilo srpske nacionalnosti.[251] Prve nacionalne tenzije započele su raspodjelom mjesta u opštinskoj skupštini. Srpski političari smatrali su da nisu dovoljno zastupljeni u

[249] Mustafa Sućeska, nav.dj., str. 10.

[250] Vidi predmet: Tužilac Međunarodnog suda protiv Milana Lukića i Sredoja Lukića, „Višegrad“ (IT-98-31/1) Druga izmijenjena optužnica (par. 24) od 01.0 2. 2006., Arhiv ICTY.

[251] Izjava o slaganju strana i pitanja koja nisu sporna, P 36.1, (3)(d), (e) i (f). Vidi i P 41.1, Changes in the Ethnic Composition in the Municipality of Višegrad, 1991. and 1997. /Promjene u nacionalnom sastavu stanovništva opštine Višegrad, 1991. i 1997./, 17. avgust 2001. Navedeno prema Presudi Pretresnog vijeća od 29. 11. 2002. u predmetu Mitar Vasiljević (IT-98-32-T) „Višegrad“. Arhiv ICTY.

vlasti zbog toga što je 27 od 50 mjesta dobila SDA, a 13 mjesta SDS.[252] Kao i u drugim mjestima širom Bosne i Hercegovine, vojna obuka i naoružavanje srpskog naroda počelo je u tajnosti mnogo prije početka otvorene agresije.[253]

Početkom 1992. godine Bošnjaci su razoružani je od njih zatraženo da predaju oružje. U Višegradu je situacija dodatno zaoštrena od 4. aprila 1992., kada su srpski političari uporno počeli tražiti da se policija podijeli po nacionalnosti. Ubrzo nakon toga, srpske snage su podigle barikade oko Višegrada, a barikade su podigli i slabo naoružani stanovnici bošnjačkih sela. Uskoro je uslijedila minobacačka vatra po bošnjačkim naseljima. U strahu za živote, veliki broj civila izbjegao je iz svojih sela.[254]

Početkom aprila 1992. Murat Šabanović, u očajanju zbog događaja u Višegradu, pokušava ucijeniti srpske snage zaposjevši riječnu branu na Drini. Užički korpus ovaj incident koristi da 14. aprila okupira Višegrad preuzima kontrolu nad branom. Snage Užičkog korpusa koje su okupirale grad sastojale su se od vojnika JNA, rezervista, snaga Užičke teritorijalne odbrane i Bijelih orlova. Sa sobom su donijeli velike količine teškog naoružanja JNA. Nakon toga, korpus je poslao poruku savjetujući stanovništvu da se vrati u Višegrad, te da im JNA garantira sigurnost.

Međutim, u prvim danima kada je kontrolu nad gradom preuzeo Užički korpus, dio Bošnjaka ipak nije bio svjestan posljedica te okupacije. Dok je veliki broj Bošnjaka pobjegao upravo u strahu od Užičkog korpusa, na jedan dio bošnjačkog stanovništva prisustvo korpusa imalo je smirujući efekat. Ovome je doprinijelo licemjerstvo

[252] Isto, Mehmed Tvrtković (P 143, str. 584584); Snežana Nešković (T 3504-3605,3610-3612); VG-14 (T 417); Omer Branković (P 143, str. 548791).

[253] Isto, VG-22 (T 136-138, 173); Omer Branković (P 143, str. 548791-3); Fikret Cocalić (P 143, str. 547043); Mehmed Tvrtković (P 143, str. 584586); Muharem Samardžić (P 143, str. 584977); Dragan Simić (T 2521); VGD-24 (T 4681-4682).

[254] Ovaj i naredna tri paragrafa napisani sažetak su događaja opisanih u Presudi Pretresnog vijeća od 29. 11. 2002. u predmetu Mitar Vasiljević (IT-98-32-T) „Višegrad". Arhiv ICTY.

oficira JNA koji su lokalne vođe Bošnjaka poveli u zajedničku kampanju da putem sredstava informiranja ohrabre ljude da se vrate svojim domovima. Veliki broj Bošnjaka je zapravo poslušao ove instrukcije. Krajem aprila 1992. brojni Bošnjaci su se iz zbjegova vratili kućama. Igra pretvaranja JNA išla je toliko daleko da je armija inicirala i pregovore između Bošnjaka i Srba, u navodnom pokušaju da razriješi međunacionalnu napetost.

Nakon što su umirili Bošnjake, srpske snage su pod pokroviteljstvom JNA mogle krenuti u finalnu akciju čišćenja bošnjačkih sela. Na fudbalski stadion u Višegradu dovedeno je na hiljade civila iz sela i prigradskih naselja Višegrada. Ljudi su tamo podvrgnuti pretresu, tražilo se oružje. Obratio im se zapovjednik JNA-a koji im je rekao da oni koji žive na lijevoj obali Drine mogu da se vrate u svoja sela koja su očišćena od „reakcionarnih snaga", dok stanovnici desne obale Drine nisu pušteni da se vrate. Zbog toga je mnogo ljudi sa desne obale Drine odlučilo da se skriva su pobjegli.[255] Između 18. i 25. maja, Užički korpus je napustio Višegrad ostavljajući ga pod kontrolom Bijelih orlova, četničkih bandi i Šešeljevih snaga. JNA se zvanično povlači iz Višegrada 19. maja 1992. Formalno povlačenje JNA iz Bosne i Hercegovine bilo je reakcija na Rezoluciju 752 Savjeta sigurnosti UN-a od 15. maja 1992., kojom se zahtijeva da JNA prestane sa uplitanjem u BiH.[256]

Specijalne jedinice, koje je srpska propaganda nazvala paravojnim jedinicama kako bi se usvojilo mišljenje da nad njima ne postoji kontrola, ostale su, ali je još veći broj specijalnih jedinica stigao odmah nakon što se JNA povukla iz grada.[257] U koordinaciji sa

[255] Isto, VG-84 (T 1649-1653); VG-38 (T 1341-1342, 1399); VG-22 (T 163); VG-32 (T 231); VG-79 (T 315-317, 320-321); VG-116 (T 582); VG-115 (T 1012); VG-14 (T 423); VG-77 (T 690). VG-22 je u svom iskazu izjavio da je slučajno čuo razgovor dvojice vojnika JNA-a o čišćenju koje se vrši u višegradskom području i vidio kako na mapi opštine Višegrad pokazuju desnu obalu rijeke (T 148-150).

[256] Rezolucija 757 Savjeta sigurnosti, U.N. Doc. S/RES/757 (1993). Arhiv ICTY.

[257] VG-22 (T 159, 196); VG-32 (T 216-223); Fehrid Spahić (T 356); VG-14 (T 420-421); VG-80 (T 725); VG-21 (T 911-915); VG-59 (T 656); Živorad Savić (T 2891); Zoran Durić (T 4609-4610). Presuda Pretresnog vijeća od 29. 11. 2002. u predmetu

lokalnim srpskim snagama, specijalne jedinice su intenzivirale genocidnu kampanju ubijanja bošnjačkih civila.[258] Najozloglašenija srpska jedinica bila je ona koju je vodio Milan Lukić[259]. Bošnjaci koji su ostali u Višegradu i oni koji su se vratili svojim kućama zatekli su se u klopci - razoružani i prepušteni na milost i nemilost udruženih srpskih snaga koje su djelovale prema naređenju i u skladu sa planom srpskih vlasti koje su ispunjavale cilj uspostavljanja „etnički čiste" srpske teritorije.[260] U junu 1992. ubijanje je intenzivirano. Jedan od zločina koji su dokumentovani putem optužnica, suđenja i presuda u ICTY-ju je događaj od 7. juna 1992. kada su Milan Lukić, Mitar Vasiljević i još dvojica muškaraca na obalu Drine odveli sedmoricu muslimana koji su ondje strijeljani. Smrtno su stradala petorica.[261]

Tijela na brani

Mitar Vasiljević (IT-98-32-T) „Višegrad". Arhiv ICTY. Vidi i P 49, Završni izvještaj stručne komisije UN-a osnovane u skladu sa Rezolucijom 780 (1992.) Savjeta sigurnosti, Aneks III A - Specijalne snage, par. 246-250, 540-556. Arhiv ICTY.

[258] Isto, VG-14 (T 420-421); VG-38 (T 1399), Optuženi (T 2007-2008).

[259] Vidi Drugu proširenu optužnicu protiv Milana Lukića od 27. 2. 2006. Dostupna na http://www.un.org/icty/inclictment/english/luk-2ai060227.htm (pristupljeno 30.6. 2007.)

[260] Mitar Vasiljević, koji je u ICTY osuđen za ratne zločine u svom iskazu izjavio da su Milan Lukić i njegova grupa nosili jednake uniforme kao policija i da su djelovali zajedno s njom (vidi T 1977-1978, 1985-1986, 1994-1996). VG-22 (T 159, T 162); VG-84 (T 1647-1649); VG-32 (T 231); Simeun Vasić (P 143, str. 645516); Mehmed Tvrtković (143, str. 584584); VGD-23 (T 2661-2664); VG-14 (T 427, 469); Mirsad Tokača (T 852-853); Živorad Savić (T 2891); VG-117 (T 4530-4535); VG-38 (1357). Vidi i P 15, gdje je optuženi posvjedo čio da je „stranka naoružavala narod". Presuda Pretresnog vijeća od 29. 11. 2002. u predmetu Mitar Vasiljević (IT-98-32-T) „Višegrad". Arhiv ICTY.

[261] Vidi razgovor s optuženim Mitrom Vasiljevićem, P 15, str. 53-84, IT-98-32-T Presuda Pretresnog vijeća od 29. 11. 2002. u predmetu Mitar Vasiljević (IT-98-32-T) „Višegrad". Arhiv ICTY.

Ni optužnice ni presude u ICTY-ju koje su fokusirane uglavnom na pojedinačne zločine navedene u optužnicama ne opisuju dovoljno autentično opštu atmosferu ubijanja i smrti koja je vladala u Višegradu u proljeće i ljeto 1992. godine. U izvještajima UN-a informacije o pogubljenjima u Višegradu stizale su na vrijeme. Nažalost, međunarodna zajednica, odlučila je da ne poduzima ništa. Bošnjakinja iz Višegrada navodi da je sredinom aprila 1992. godine 36 sati stajala pored svog prozora i posmatrala kako srpske snage na mostu ubijaju ljude. Žrtve su gurane s mosta, a potom ubijane u vodi, ili su ubijane na mostu, pa potom bacane u Drinu. Grupe ljudi dovođene su u automobilima, nakon što su jedni ubijeni, dovoženi su drugi, u razmacima od 60 do 90 minuta.[262] Mnogi od ubijenih bili su jednostavno bačeni u Drinu, tako da je nađeno mnogo leševa koji su plutali rijekom.[263]

„Masovna ubistva su vršena u cijelom gradu, u mahalama, kućama, ali najčešće na ćupriji Mehmed-paše Sokolovića i Novom mostu (nizvodno od stare ćuprije, u Garču). Samo 19. juna 1992. godine na Novom mostu ubijeno je i bačeno u Drinu 147 Bošnjaka Muslimana. Na staroj višegradskoj ćupriji se većinom vršilo klanje, kao u ljeto 1943. godine. Ubijanja Bošnjaka na mostovima bila su danonoćna i brojna. Rijeka Drina je gutala Muslimane, ali je njihova tijela, kao dokaze izbacivala u selu Slap kod Žepe. Bošnjaci, pretežno oni koji su izbjegli sa područja višegradske župe su kupili tijela i dostojanstveno ih sahranjivali. Nažalost, mnogi nisu identifikovani pa su zakopani kao

[262] United Nations, Report on the situation of human rights in the territory of the former Yugoslavia, submitted by Mr. Tadeusz Mazowiecki, Special Raporeteur of the Commission on Human Rights, pursuant to Commission resolution 1992/S-1/1 of 14 August 1992. Datum izvještaja 10. 02.1993., str. 9. Arhiv ICTY.

[263] VG-79 (T 328); Mevsud Poljo (T 617-646); VG-21 (T 920-930); Amor Mašović (T 947, 997-998); VG-81 (T 1224, 1233); Živorad Savić (T 2892-2894); Mehmed Tabaković (str. 143., str. 912758-60); Simeun Vasić (P 143, str. 645514-16). Presuda Pretresnog vijeća od 29. 11. 2002. u predmetu Mitar Vasiljević (IT-98-32-T) „Višegrad“. Arhiv ICTY.

NN. Ipak, identificirano je negdje oko 200 Višegrađana Muslimana, a oko 300 ih je sahranjeno.“[264]

Ferida D. bila je jedna od Bošnjakinja koja je posmatrala Milana Lukića sa svog balkona kako iz kamiona izbacuje ljude: „To smo gledali i danju i noću, ubijali su ljude, žene i djecu“.[265] Prema istraživanju Eda Vulliamyja, Milan Josipović, inspektor policijske stanice u Višegradu, primio je krajem juna 1992. krajnje neobičan zahtjev iz menadžmenta hidroelektrane Bajina Bašta u susjednoj Srbiji. „Direktor hidroelektrane je zvao i pitao da odgovorni mogu usporiti bacanje tijela niz rijeku. Mrtva tijela su se skupljala na brani tolikom brzinom da direktor Bajine Bašte nije mogao skupiti dovoljno radnika da ih uklone“.[266]

Jezivo je čitati originalna svjedočenja Bošnjaka i slušati preživjele svjedoke. Višegradski Srbi u pravilu šute. Sedmi novembar 2009., za jednog od njih bio je prekretnica da prekine zavjeru šutnje. Dok smo sjedili u bašti restorana na obali Drine, nesigurnim rukama palio je cigaretu i pokazivao u pravcu Mosta Mehmed-paše Sokolovića. „Ovaj most, to je najveća grobnica. Jedna žena što gata, iz Smedereva, rekla mi je da ne idem nikad preko ovog mosta. Ako baš moram, da zapalim svijeću.“ Otpio je gutljaj kafe i nastavio. „Mogao si na ovoj Drini da vidiš po 200 leševa, jer nijedan ubijeni neće rode... ne tone, on pluta na vodi dok se ne raspadne. Kad je Lukić ubijao, svaki dan se u određeno vrijeme puštalo jezero da voda odnese leševe. Jednom sam u avgustu otišao dole do jezera. Jezero je bilo puno leševa.“[267]

---

[264] Mustafa Sućeska, nav.dj., str. 314.

[265] Navedeno prema Ed Vulliamy, „Bloody Trail of Butchery at the Bridge“, The Guar-dian 11.3.1996. str. 9.

[266] Isto.

[267] Bosanskog Srbina N.N. intervjuirala sam 7.11. 2008., u Višegradu, zajedno sa Rachel Irwin, novinarkom IWPR-a. Naše istraživanje objavljeno je u specijalnom izvještaju IWPR-a pod naslovom „Višegrad poriče jezivu prošlost“, IWPR Holandija, decembar, 2008. Dostupno na www. iwpr.net (pristupljeno 24.01. 2009.)

Paljenje živih ljudi

Dana 14. juna 1992. lokalni Srbi iz specijalne jedinice pod vodstvom Milana Lukića zatvorili su u jednu muslimansku kuću u Pionirskoj ulici u Višegradu više od 60 muslimanskih civila svih dobi koji su bježali iz Koritnika i Sasa. Kuću su zatim zapalili. U one koji su pokušali da pobjegnu kroz jedan od prozora pucalo se, te su svi osim šest osoba živi izgorjeli.[268] U Višegradu je u tom periodu ubijanje Bošnjaka provođeno sistematski i planski.[269] Genocidni akt sa istom metodom ponovio se 27. juna 1992., kada su zapaljena 72 civila, najviše žene, djeca i starije osobe. Bilo je to na Bikavcu, u kući Mehe Aljića. Za ovaj stravičan zločin pored ostalih odgovorni su Milan Lukić, Sredoje Lukić i Mitar Vasiljević.[270]

Ubijanje ljudi vrhunac je doseglo u junu i julu 1992. godine. Šezdeset dva posto od ukupnog broja nestalih u opštini Višegrad 1992. godine nestalo je tokom ta dva mjeseca. Većina, ako ne i svi, bili su civili.[271] Obrazac i dinamika ubijanja ljudi u Višegradu isti je kao i u susjednim opštinama koje danas pripadaju Republici Srpskoj.[272] Veliki broj Bošnjaka koji još nisu bili izbjegli bili su sistematski protjerivani na organizovani način. Da bi ih odvezli, organizovani su konvoji autobusa koji su često imali policijsku pratnju. Postupak premještanja

---

[268] Predmet Vasiljević (IT-98-32-T). Vidi incident za koji se tereti Vasiljević u par. 16-20 Optužnice (tačke 10-13). Još dvije preživjele žrtve uspjele su da pobjegnu prije nego su grupu zatvorili u kuću (VG-78 i VG-101). Presuda Pretresnog vijeća od 29. 11. 2002. u predmetu Mitar Vasiljević (IT-98-32-T) „Višegrad". Arhiv ICTY.

[269] Isto, vidi: npr. Fehrid Spahić (T 357-360, 394-396). Što se tiče načina na koji su mnogi od tih civila lišavani života, vidi: John Clark (T 1528-1550). Vidi i P 60.

[270] Mustafa Sućeska, nav.dj., str. 315.

[271] Amor Mašović (T 996); John Clark (T 1548). Presuda Pretresnog vijeća od 29. 11. 2002. u predmetu Mitar Vasiljević (IT-98-32-T) „Višegrad". Arhiv ICTY.

[272] Vidi: Ewa Tabeau (T 771-775); P 41.1, Change in the Ethnic Composition in the Municipality of Višegrad, 1991. and 1997. /Promjene u nacionalnom sastavu stanovništva opštine Višegrad, 1991. 1997./, 17.7.2001., str. 19.; P 41.1; Presuda Pretresnog vijeća od 29. 11. 2002. u predmetu Mitar Vasiljevič (IT-98-32-T), „Višegrad". Arhiv ICTY

tih ljudi često je uključivao oduzimanje ličnih dokumenta i dragocjenosti. Neki od tih ljudi su razmijenjeni, a ostali bili pobijeni. Mještani Sjeverina, 15 muškaraca i jedna žena, 22. oktobra 1992. izvedeni su iz autobusa za Priboj u selu Mioče u blizini Rudog. Odvedeni su u hotel Vilinu Vlas gdje su brutalno zlostavljani. Nakon toga su ih pripadni vojske RS-a odveli na obalu Drine gdje su ih strijeljali.[273]

U Višegradu i okolini srušene su zapaljene sve džamije.[274] Bošnjaci su mučeni u koncentracionim logorima, među kojima je poznat motel u banji „Vilina vlas". U ovom motelu, koji se nalazi sedam kilometara od grada, silovane su brojne Bošnjakinje. Pored toga, Bošnjaci i Bošnjakinje su mučeni i ubijani i u logorima: Osnovna škola „Hasan Veletovac", Osnovna škola „Petar Kočić", Kasarna „Uzamnica", Hotel „Bikavac", Vatrogasni dom u Višegradu, Srednjoškolski centar, Hidrocentrala, te Tvornica namještaja „Varda". Bošnjaci su mučeni i do smrti premlaćivani i u bivšoj policijskoj stanici u Višegradu, te u kući Mehe Aljića na Bikavcu.[275] Taj proces je urodio time da je potkraj 1992. godine u Višegradu ostalo veoma malo građana nesrpske nacionalnosti. Danas su stanovnici Višegrada većinom srpske nacionalnosti.[276] Tako drastične promjene u nacionalnom sastavu sistematski su se događale širom teritorije današnje Republike Srpske,

[273] Vrhovni sud Srbije je u aprilu 2006. potvrdio da su za ovaj zločin krivi Milan Lukić, Oliver Krsmanović, Dragutin Dragićević i Đorđe Šević.

[274] Isto, Izjava o slaganju strana i pitanja koja nisu sporna, P 36.1, (3)(p). Vidi i VG-32 (T 229, 255). Vidi i P 1, A Report on the Devastation of Cultural, Historical and Natural He-ritage of the Republic/Federation of Bosnia i Herzegovina /Izyještaj o uništavanju kulturne, istorijske i prirodne baštine Republike/Federacije Bosne i Hercegovine/, 5. april 1992. - 5. septembar 1995., str. 12., 102.

[275] Navedeno prema: Muharem Omerdić, *Prilozi izučavanju genocida nad Bošnjacima* (1992.-1995.). El-Kalem, Sarajevo, 1995., str. 289.

[276] Izjava o slaganju strana i pitanja koja nisu sporna, P 36.1, (3)(g). Vidi, P 41.1, Change in the Ethnic Composition in the Municipality of Višegrad, 1991 and 1997 / Promjene u nacionalnom sastavu stanovništva opštine Višegrad, 1991. i 1997.1, 17. avgust 2001. Presuda Pretresnog vijeća od 29. 11. 2002. u predmetu Mitar Vasiljević (IT-98-32-T), „Višegrad". Arhiv ICTY.

no s aspekta međusobnog omjera stanovništava, promjene koje su se dogodile u Višegradu su na drugom mjestu, odmah iza Srebrenice.[277]

Genocidna ideologija i višegradski ljekari

O mržnji višegradskih Srba prema Bošnjacima govore brojni dokumenti, svjedoci, masakri. Ipak, dubinu kolektivne genocidne indoktrinacije višegradskih Srba, čini se, najdublje pokazuje ponašanje višegradskih ljekara. Ozlijeđenim bolesnim građanima nesrpske nacionalnosti uskraćivali su pristup liječenju. Jedan od takvih primjera dokazan je i na suđenju ratnom zločincu Mitru Vasiljeviću.

Nakon što je preživjela paljenje kuće na Bikavcu, mlada Bošnjakinja sa teškim opekotinama, trpeći velike bolove, ušla je u policijsku stanicu u Višegradu i molila da je ubiju. I dok je stariji policajac digao pištolj da je ubije, mlađi policajac, osamnaestogodišnjak, potresen prizorom, odveo je djevojku u susjednu kuću. Ostavio ju je tu sa četiri starije Srpkinje i uputio se po pomoć u Dom zdravlja. Doveo je dr. Radomira Vasiljevića. On joj je odbio pružiti pomoć, a jedini medicinski savjet koji je dobila od njega bio je da pođe preko planina i linija fronta, te na „drugoj strani“ potraži bolnicu spremnu da je prihvati na liječenje.[278] Ovu priču o dr. Radomiru Vasiljeviću, koji se na ICTY-ju pojavio u ulozi svjedoka odbrane zločinca Mitra Vasiljevića, ispričao je haški tužilac. Prije nego što je počeo postavljati pitanja dr. Vasiljeviću, tužilac je primijetio da je suosjećanje koje je pokazao mladi policajac bilo „krajnje neobično i rijetko u Višegradu tih dana“.[279] U kontraispitivanju, dr. Vasiljević, iako

[277] Ewa Tabeau (T 770-771); vidi i P 41.1, str. 14-15. Presuda Pretresnog vijeća od 29. 11. 2002. u predmetu Mitar Vasiljević (IT-98-32-T) „Višegrad“. Arhiv ICTY.

[278] Bošnjakinja kojoj je dr. Vasiljević odbio pružiti pomoć preživjela je što se može zaključiti iz daljeg toka svjedočenja.

[279] Svjedočenje Radomira Vasiljevića (T 3166) u predmetu Mitar Vasiljević (IT-98-32-T) „Višegrad“, 26. 11. 2001. Arhiv ICTY (transcript dostupan na http://www.un.orgi icty/transe 32/011126ED. htm, pristupljeno 30. 5. 2007.).

je pokušao pronaći opravdanje za svoje ponašanje, praktično je potvrdio da je odbio Bošnjakinji sa strašnim opekotinama pružiti potrebnu pomoć. Radi ilustracije citirat ćemo dio dijaloga sa suda.

„Pitanje tužioca: Pretpostavljam da ste, kao svi doktori širom svijeta, morali položiti Hipokratovu zakletvu. Da ste je položili?

Odgovor dr. Vasiljević: Da.

Pitanje tužioca: Da ta zakletva podrazumijeva da ste obavezni bolesne liječiti i ublažiti im bolove?

Odgovor dr. Vasiljević: Da.

Pitanje tužioca: Doktore, možete nam onda pomoći da razumijemo, kako ste mogli - kao profesionalni doktor u kojeg su svi Višegrađani, i Bošnjaci i Srbi, gledali kao u nekog ko će im pomoći - kako ste se mogli okrenuti i otići od te žene, znajući u kakvim je bolovima, znajući da je nećete povesti u Dom zdravlja, znajući da ona nije u stanju otići u drugu bolnicu i znajući da se nećete nikad više vratiti da joj pružite pomoć?

Odgovor dr. Vasiljević: Već sam vam rekao da je nisam smio povesti u Dom zdravlja jer joj nisam mogao garantirati bezbjednost.[280]

I dr. Radomir Vasiljević i Živorad Savić, vozač ambulantnih kola, posvjedočili su u slučaju Vasiljević da je za njih moglo biti opasno da muslimanima pruže ljekarsku pomoć.[281]

Međutim, odbijanje medicinskih radnika da pruže pomoć višegradskim Bošnjacima bilo je uobičajeno za to proljeće i ljeto u Višegradu 1992. godine. Bakira Hasečić nam je navela nekoliko primjera višegradskih ljekara koji ne samo da su odbili da pruže ljekarsku pomoć Bošnjacima, već su pokazivali i otvorenu nacionalnu mržnju:

---

[280] Isto.

[281] Radomir Vasiljević (T 3164-3179); Živorad Savić (T 2907-2911). Presuda Pretresnog vijeća od 29. 11. 2002. u predmetu Mitar Vasiljević (IT-98-32-T) „Višegrad". Arhiv ICTY.

„Jednog dana došla nam je žena koja je preživjela spaljivanje u Pionirskoj ulici. Nazvala sam Dom zdravlja i javila mi se doktorica D. K. Objasni-a sam joj o čemu se radi i tražila sam od nje da nam pošalje hitnu pomoć. Ovako mi je odgovorila: 'Nemamo auta za vas balije'".[282]

Doktorica D.K. je vrlo rado pristala da odgovori na naša pitanja.[283] Negirala je sve navode, uz objašnjenje da je radila u Hitnoj pomoći te da su „jedini pacijenti koji su joj dolazili u ratu bili Srbi."[284] Kada smo je upitali da li je znala za zločine koji su počinjeni nad bošnjačkim civilima u proljeće-ljeto 1992. godine, D. K. je odgovorila: „Zaista ništa od toga nisam znala. Ja nikad nisam čula za zločine nad Bošnjacima. Vjerujte, tek sam poslije rata nešto čula."[285] Na naše insistiranje da je ipak morala nešto čuti s obzirom na masovnost zločina u Višegradu, doktorica D. K. je bila ustrajna. Nije znala.

Most Mehmed-paše Sokolovića bio je obojen bošnjačkom krvlju. Drina također. U Višegradu i oko Višegrada gorjele su kuće. I živi ljudi u njima. Nismo povjerovali doktorici D.K. da ništa nije znala - imajući na umu razmjere genocida, to jednostavno nije moguće. O genocidu nad Bošnjacima morali su znati svi Srbi, jer se, kao što smo vidjeli, ništa nije dešavalo iza zavjese. Iz masovnih grobnica na teritoriji opštine Višegrad i okolini ek-humirane su stotine muslimanskih civila svih dobi i oba spola.[286] Veliki je broj onih koji nisu pronađeni. Prema nezvaničnim podacima, u Višegradu i okolini ubijeno je oko 3.000 Bošnjaka.

Godinu i po dana nakon intervjua sa doktoricom D.K. jedini višegradski Srbin koji je bio spreman priznati da su masovna ubistva u

[282] Intervju: Bakira Hasečić, Sarajevo,17.4. 2007.
[283] Doktorica D. K. pristala je na intervju pod uvjetom da joj ne navodimo puno ime i prezime (primjedba E. B.).
[284] Intervju: D. K., Višegrad, 21.4.2007.
[285] Isto.
[286] Amor Mašović (T 937-997); John Clark (T 1528-1550). Vidi i P 54, 54.1-7, P 60 i P 140. Amor Mašović je izjavio da se među stotinama pojedinaca koji su nađeni u masovnim grobnicama i zatim identifikovani našla samo jedna osoba srpske nacionalnosti, dok su sve ostale bili muslimani (T 969). Presuda Pretresnog vijeća od 29. 11. 2002. u predmetu Mitar Vasiljević (IT-98-32-T) „Višegrad". Arhiv ICTY.

Višegradu bila istovremeno i predstave za javnost, komentira razloge zbog kojih njegovi sugrađani ni danas ne žele govoriti o tome. „Svi su znali. Nisu mogli da ne znaju. Bošnjaci su ubijani masovno, danju, noću... pred svima nama. Srbi koji nisu ubijali šute, jer svi su imali neku korist od toga. Neki su dobili poslove, neki popljačkali... Ni sa jednim o tome ne mogu da pričam. Oni na to drugačije gledaju.“[287]

U martu 1996. godine, Ed Vulliamy, višestruko nagrađivani novinar britanskog Guardiana, uputio se u Višegrad u potrazi za znakovima kajanja Srba zbog počinjenog zločina nad Bošnjacima. Nije ih našao. Posjetio je i biblioteku „Ivo Andrić“ u Višegradu, gdje se upoznao sa bibliotekarkom Stojkom Mijatović, koja mu je domaćinski na poklon ponudila jednu od knjiga nobelovca Andrića. 'Toliko smo knjiga uzeli iz muslimanskih kuća da ne znamo šta da radimo s njima: rekla je pružajući mu knjigu, primijetila je da je na knjizi napisana posveta sa muslimanskim imenom. Povukla je knjigu nazad i ljubazno ponudila britanskom novinaru: „Želite da prekrižim ovo muslimansko ime?“. „Ne, hvala“, odgovorio je Vulliamy.[288]

Ni danas, kada se otkopavaju masovne grobnice Bošnjaka, kod višegradskih Srba nema vidljivog kajanja. Višegrad je grad u kojem nema povratka Bošnjaka nakon potpisivanja Daytonskog mirovnog sporazuma. Bošnjaci koji su preživjeli genocid sjećaju se samo mržnje svojih susjeda Srba koji su u najboljem slučaju okretali glavu od njih. Mnogi Srbi su, pak, uzeli oružje i nasrnuli na svoje susjede. Za to se još uvijek nisu pokajali. „U sam grad Višegrad vratila su se tačno tri Bošnjaka, jedan bračni par i jedna starija žena. Ljudi se ne vraćaju kako zbog strašnih trauma koje su preživjeli, tako i zbog toga što se Srbi u Višegradu nisu pokajali za to što su uradili. I danas kad odem, provociraju me i maltretiraju“, kaže nam Bakira Hasečić.[289]

Čini se da je srpska nacionalna propaganda, koju smo posebno analizirali u drugom poglavlju, u Višegradu na srpskom stanovništvu

[287] Intervju sa N.N., Višegrad, 7.11. 2008.
[288] Navedeno prema Edu Vulliamy, „Bloody Trail of Butchery at the Bridge“, The Guardian, 11.3. 1996., str. 9.
[289] Intervju: Bakira Hasečić, Sarajevo, 17.4.2007.

bila potpuno realizirana kako u II svjetskom ratu, tako i tokom agresije 1992.-1995. Prema analizi dokumenata, izvještaja i na osnovu izjava svjedoka, Srbi i Srpkinje su na različite načine učestvovali u genocidu nad Bošnjacima. Bili su to obični radnici, seljaci, ljekari, učiteljice, bibliotekarke... Svjedočenja Bošnjaka, stranih humanitarnih radnika i novinara, haških istražitelja, kao samih građana srpke nacionalnosti, opisuju proces genocida nad Bošnjacima u proljeće-ljeto 1992. godine. Komparativna analiza tih izjava kao i dokumentacija u koju smo imali uvid navode nas na zaključak da je Višegrad 1992. godine bio zajednički projekat srpske vojske i većine Srba u ovom gradu. Štaviše, s obzirom na činjenicu da ni 17 godina nakon tih tragičnih događaja građani srpske nacionalnosti nisu učinili ništa da ponište rezultate genocida, te na činjenicu da u Višegradu više nema Bošnjaka, možemo zaključiti da genocid kao proces, u Višegradu još uvijek traje.

SREBRENICA: „USPORENI GENOCID”

Namjerno i plansko izgladnjivanje pripadnika jedne etničke grupe često se koristilo sa genocidnom namjerom. Izgladnjivanje često podrazumijeva i opsadu, te osim gladi nametanje općih, nehumanih uvjeta života. U povijesti ćemo, nažalost, prepoznati veliki broj takvih primjera. Opsade gradova i iscrpljivanje neprijatelja nekada su bile uobičajene metode ratovanja, međutim, prema svojoj monstruoznosti u nedavnoj srpsko-crnogorskoj agresiji svakako se izdvaja opsada i izgladnjivanje Srebrenice. Veliki broj dokumenata Vojske RS, te video i audio zapisa svjedoče o tome da je opsada Srebrenice za cilj imala potpuno istrebljenje civilnog stanovništva tog grada. Osim od gladi, stanovnici Srebrenice umirali su i od zaraznih bolesti, granata, snajperskih metaka i minskih polja. Razgovori koje smo obavili sa stanovnicima koji su živjeli u Srebrenici tokom 1992. i 1993. godine, te brojni dokumenti, video i audio zapisi daju nam slobodu da zaključimo da Srebrenica nije bila samo grad pod opsadom, već i veliki koncentracioni logor. Nametanje takvih uvjeta života prepoznato je i prema Konvenciji o genocidu. Naime, kako stoji u članu II pod tačkom c), genocidom se smatra i 'namjerno podvrgavanje grupe životnim uslovima koji treba da dovedu do njenog potpunog ili djelomičnog istrebljenja'. Iako su još od aprila 1992. godine stanovnici istočne Bosne koji su protjerani iz svojih domova bili svjesni da su osuđeni na istrebljenje, ipak su odlučili da se bore protiv takve sudbine. Stoga ćemo se u ovom dijelu rada fokusirati na genocidne namjere srpskih snaga, izgladnjivanje kao metodu genocida, psihologiju žrtve i mogućnosti borbe protiv genocidnih namjera.

Izgladnjivanje kao metoda genocida prepoznaje se u više povijesnih slučajeva. Slučaj gladi u Ukrajini koju je sovjetska vlast nametnula 1932. i 1933. godine jedan je od povijesnih primjera u kojem se izgladnjivanje primjenjivalo kao genocidna metoda. Naime, sovjetskoj politici izgladnjivanja prethodio je nacionalni preporod

Ukrajinaca. Veliki broj autora koji su se detaljno bavili ovim slučajem tvrdi da su područja Ukrajine sa većinskom ruskom etničkom grupom ostala pošteđena od nametnute gladi.[290] Svjedočenje dvanaestogodišnje Ukrajinke ilustrira kako se u Ukrajini genocidna metoda izgladnjivanja manifestirala na djeci.

„Bili su moj otac, moja majka i moja baka: u dva tjedna sve troje su umrli. Ostala sam sama u kući. Bilo mi je dvanaest godina, što sam mogla učiniti? Nigdje se nije moglo naći ništa za jelo. Izlazila sam rano ujutro i sve do večeri lutala po voćnjacima tražeći nešto da obrstim, ma kakvu travu pirevinu; nije bilo lako naći jer nisam bila jedina koja je prekapala. Žvakala sam i lipovo lišće, jer je bilo gorko, ali mi je i to bilo dovoljno; naišla bih katkad i na divlju lobodu, pa sam i nju jela. Ukratko, hranila sam se kao koza."

Jedna od genocidnih metoda nad Armenima u Osmanskom carstvu bila je i glad nametnuta deportiranim armenijskim izbjeglicama. Prisilne deportacije prikrivale su genocidnu namjeru. Kolone gladnih Armena su pod oružanom pratnjom protjerane iz Anadolije tokom 1915. Odredi osmanskih plaćenika genocid su provodili tako što su veoma često, uvijek po nalogu, mijenjali smjer kretanja. To je kolone s glavnih cesta odvodilo na planinske staze, zbog čega su izbjeglice morale odbaciti svu suvišnu prtljagu da bi se mogle kretati. Logično, morali su odbaciti i sve zalihe hrane.[291] „Kada su usvojene mjere da se cijela populacija transportuje u pustinju, nije napravljen i plan o načinu ishrane. Zapravo, učinjeno je suprotno od toga, i očigledno je da je vlada imala plan da narod umre od gladi", bilježi Hovannisian.[292] U kombinaciji sa ostalim metodama, namjensko i planirano izgladnjivanje

[290] Vidi: James E. Mace, „Famine and Nationalism in Soviet Ukraine", *Problems of Communism Vol 33*, 1984., str. 37.-55.
[291] Bernard Bruneteau, nav.dj., str. 43.
[292] Richard G. Hovannisian, „The Historical Dimensions of Armenian Question" u Richard G. Hovannisian (ed), *Armenian Genocide in Perspective*, Transaction Publishers, New Brunswick, 1986, str. 51. Veoma detaljno obrazloženje uzroka zbog kojih je prema Armenima najviše korištena genocidna metoda izgladnjivanja vidi: Robert Melson, *Revolution and Genocide: on the Origins of the Armenian genocide and Holocaust*. University of Chicago Press, Chicago-London, 1992.

provedeno je i u Kambodži u periodu 1975.-1979. U koncentracionim logorima zatvorenici su dobijali oko 200 grama riže, a stražari su zatvorenicima često govorili: 'Vi koji imate naviku jesti do sita, sad je na vama red da malo gladujete'.[293] Demograf Marek Swillinski procjenjuje da je 36 posto žrtava u Kambodži ubijeno upravo metodom izgladnjivanja.[294] Fotografije kostura jevrejskih zatvorenika u koncentracionim logorima za vrijeme II svjetskog rata također su svjedočanstvo da je metoda izgladnjivanja bila jedna od ključnih metoda genocida nad Jevrejima. Televizijske slike iz srpskih koncentracionih logora koje su objavljene u ljeto 1992. godine bile su prvi očigledan dokaz svijetu da i srpske snage primjenjuju izgladnjivanje kao genocidnu metodu.

Svaki genocid prate i koncentracioni logori i oni su se bez izuzetka koristili u svim historijskim primjerima genocida. Termin 'koncentracioni logor' uveden je da bi se opisali kampovi koje je koristila španska vojska tokom kubanske pobune 1868.-78., ali se koristio i za britanske kampove koji su izgrađeni tokom Burskog rata 1899.-1902., za Afrikance u koloniji Cape.[295] Koncentracioni logori podrazumijevaju masovno zatvaranje civilnog stanovništva i teroriziranje tog stanovništva raznim metodama. Uglavnom su koncentracioni logori otvarani s namjerom da se veliki dio zatočenika i ubije, kao što je bio slučaj sa sovjetskim gulazima. Tokom II svjetskog rata, nacističke vlasti su koncentracione logore iskoristile za istrebljenje Jevreja i Roma, ali i za genocid i masovna ubistva i drugih naroda. Tokom II svjetskog rata koncentracione logore imali su i Japanci. U većini koncentracionih logora primjenjivane su slične genocidne metode, a smrt zatvorenika najčešće je prouzrokovana dugotrajnim mučenjem i izgladnjivanjem. Nacistički logori za vrijeme II svjetskog rata razlikuju se od ostalih po monstruoznosti uzrokovane takozvanom

[293] Bernard Bruneteau, nav.dj., str. 106.
[294] Craig Etcheson, *After the Killing Fields: Lessons from Cambodian Genocide*, Praeger, Greenwood, 2005.
[295] Columbia Encyclopedia, Columbia University Press, definicija koncentracionog logora dostupna na http://www.answers.com/topic/ concentration-camp#top (pristupljeno 02.3.2007.).

'industrijalizacijom smrti' i uvođenjem gasnih komora koje su ubrzale ubijanje.[296] Među najpoznatijim nacističkim logorima su Treblinka, Aušvic, Dahau...

Na području istočne Bosne općenito postojao je veliki broj koncentracionih logora. U prethodnom tekstu već smo ilustrirali metode korištene u tim koncentracionim logorima i patnje žrtava (studija slučaja Bratunac, Foča i Vlasenica). Međutim, s obzirom na dužinu opsade i nametnutu metodu izgladnjivanja, Srebrenica je i sama bila veliki koncentracioni logor. Stoga ćemo se posebno zadržati na načinu preživljavanja građana Srebrenice tokom 1992. i 1993. godine.

Mnogi kao argument potvrde genocida koriste bespomoćnost žrtve da se odupre genocidnim namjerama. Pojednostavljeno rečeno, popularno razumijevanje genocida veoma često podrazumijeva da žrtva genocida ne pruža otpor. Helen Fein, koja se u svojim radovima često kritički osvrće na pasivni stav međunarodne zajednice, navodi kako se otpor žrtve veoma često poistovjećuje sa genocidnim akcijama agresora. Argument Feinove jeste da se otpor žrtve često koristio kao argument da ne treba intervenirati zbog toga što se „zločini čine na svim stranama".[297] Ona dalje kritizira razmišljanje prema kojem genocid zahtijeva nevinu žrtvu i krivog počinioca koji za cilj imaju uništenje svih pripadnika grupe, usprkos činjenici da se oni ne opiru niti predstavljaju bilo kakvu prijetnju državi. U tom smislu, Jevreji se navode kao prototip nevine žrtve, žrtve koja se nije branila. Poslušnost jevrejskih žrtava i danas je predmet unutarjevrejskih rasprava, ali i naučnih istraživanja kojima se analizira psihologija žrtve. Najčešće

[296] Industrijalizacija ljudske smrti u nacističkim koncentracionim logorima dokumentirana je kroz rekonstrukciju operacije „Reinhard", u kojoj je tokom 1942.-43. u Poljskoj ubijeno više od milion i po Jevreja. Rekonstrukciju ove operacije kao i užase kroz koje su prolazile žrtve u tri logora, Belzec, Sobibor i Treblinka, kroz dostupne dokumente obradio je Yitzak Arad u knjizi: *Belzec, Sobibor, Treblinka: The Operation Reihard Death Camps*, Indiana University Press, 1987.

[297] Helen Fein citira Warrena Christophera, američkog državnog sekretara, koji je kao argument protiv američke vojne intervencije koristio frazu „zločini se čine na svim stranama". Navedeno prema Helen Fein, „Civil Wars and Genocide: Paths and Circles" u *Human Rights Review*, April-June 2000., str. 51.

pitanje jeste - zbog čega je svega nekoliko stražara u koncentracionim logorima uspješno kontroliralo ljude koji su bili sigurni u smrt? Iako su bili svjesni da ne mogu izbjeći da ne budu ubijeni, brojni Jevreji ipak nisu pružali otpor poslušno su odlazili u smrt. Naravno, bilo je izuzetaka u kojima su se zatvorenici odlučivali na bježanje iz logora.

Međutim, najpoznatija jevrejska pobuna jeste ona u Varšavskom getu. Jevrejsku pasivnost u getu teoretičari uglavnom objašnjavaju tezom da su Jevreji smatrali da je pasivnost najbolji izbor: „Aplicirana na geto, Hilbergova teza se čini tačnom. Naime, dok god su Jevreji smatrali da bi mogli preživjeti nacističku vladavinu, imali su motiv da primijene uobičajeni pasivni stav koji im je u prošlosti omogućavao preživljavanje u zajednici, te su zbog toga smatrali da je bolje ne započinjati oružani otpor“.[298]

Iako su Jevreji uglavnom prihvatali sudbinu žrtve, pobuna u Varšavskom getu ipak nije bila jedina. Yehuda Bauer u istraživanju jevrejskog otpora navodi dugu listu pobuna, oružanih akcija, ali navodi i sedamnaest mjesta u Poljskoj iz kojih su Jevreji organizirano pobjegli u šume da bi pružili gerilski otpor. Bauer navodi i šest koncentracionih logora u kojima je dolazilo do otvorenih pobuna protiv nacističkih stražara, uključujući i pobunu u gasnoj komori u Aušvicu krajem 1944. godine.[299] Dakle, ni u slučaju Jevreja nije moguća generalizacija o potpunoj pasivnosti žrtve. Oružani otpor pružali su i Armeni, i Tutsi, kao i Bošnjaci. Naime, ni potpuna predaja ni bespomoćnost žrtve - ništa dodatno ne doprinosi određivanju genocidne namjere. Stoga je potpuna bespomoćnost žrtve pogrešan argument u smislu potvrde genocida. Za genocid je potrebna vojna premoć onoga koji provodi genocid.

U tom smislu, osvrnut ćemo se i na samoorganizirani otpor koji je praktično bio posljedica nametnutog izgladnjivanja u Srebrenici. Srpska propaganda veoma često koristi samoorganiziranje Bošnjaka i odbranu Srebrenice kao objašnjenje opravdanje za kulminaciju genocida u julu 1995. godine, kada je počinjen najstrašniji genocidni

[298] Yehuda Bauer, „Forms of Jewish Resistance“, u Donald L. Niewyk *The Holocaust*, Houghton Mifflin Company Boston New York, 1997., str. 119. i 120.
[299] Isto, str. 122.

akt od početka agresije na Bosnu Hercegovinu.[300] Zbog toga je, između ostalog, neophodno elaborirati uvjete motive u kojima su se Bošnjaci, kao žrtve genocida, branili od potpunog uništenja. No, započet ćemo s kratkom hronologijom događaja koji su prethodili opsadi Srebrenice.

Predratna atmosfera

Kao što smo naveli na početku ovoga poglavlja, naoružavanje Srba u okolini Srebrenice bio je dio koordiniranog plana naoružavanja na području cijele istočne Bosne. Još od septembra 1991. godine, kada su Džemo Jusić i Nedžad Hodžić ubijeni u selu Kravice, tenzije su narasle do usijanja. Bošnjaci su živjeli u strahu i nisu zalazili u srpska područja.[301] Bošnjaci unutar vojnopolitičkih struktura Republike Bosne i Hercegovine raspolagali su ozbiljnim indikacijama da je priprema za agresiju višeslojna. Izgradnja puteva i priprema alternativne putne mreže počela je još 1990. godine. Prema riječima Nijaza Mašića, „JNA je napravila podlogu za podvodno prolaženje tenkova koritom Drine iz Srbije u Bosnu na teritoriji opštine Bratunac, u mjestima Redžići i Dubrave. Na ovim lokalitetima i u Fakovićima pripremljeni su temelji za nosače pontonskih mostova“.[302] Ta alternativna putna mreža kao i pontonski mostovi su, kako će se kasnije pokazati, korišteni od srpske vojske za pokret tenkova i teške artiljerije, kao i za transport i dopremu oružja. Sidik Ademović, koji je i prije agresije imao povjerljive informacije o naoružavanju Srba s obzirom na to da je radio u policiji,

[300] Vidi Ljiljana Bulatović, *Istina o Srebrenici*. Beograd 2005. Ovo je jedna u nizu knjiga srpske crne propagande koja negira genocid nad Bošnjacima u Srebrenici.

[301] Ubijeni Džemo Jusić bio je iz Podčauša, a Nedžad Hodžić iz Hranče. Tog 30.9. 1991. teže su ranjeni i Mevludin Sinanović iz Glogove i Zaim Salihović iz Tokoljaka. Bošnjaci ovaj događaj smatraju najavom srpske agresije, posebno zbog toga što počinioci, iako poznati policiji, nisu nikada odgovarali. Vidi: Nijaz Mašić, *„Srebrenica: agresija, otpor, izdaja, genocid“*, Općina Srebrenica, juli 1999., str. 53.

[302] Nijaz Mašić, Istina o Bratuncu: agresija, genocid, oslobodilačka borba 1992.-1995. Izdavač: Opština Bratunac sa sjedištem u Tuzli, 1996., str. 20. i 21.

objašnjava da su ovi putevi u pripremi za agresiju bili neophodni, „jer pravo nadgledanja na tim putevima nije imala narodna milicija, već samo JNA“.[303] Smailović dodatno objašnjava uzroke napetosti u području Srebrenice:

„Kravica je bila puna ljudi, naoružanih, i mi smo znali da u Kravicu ulaze vozila natovarena oružjem dolazeći iz pravca Ljubovije, Krasanpolja i Zelinja i spuštaju se u Kravicu. Tamo su imali već svoju jedinicu srpske policije, od druge polovine 1991. godine. Dakle, po onom što smo mi znali, Srbi su april 1992. godine dočekali potpuno naoružani i spremni. Dolazilo je do incidenata, posebno na rubnim dijelovima prema srpskim selima“.[304]

Još u novembru 1991. godine u Srebrenici su se mogli vidjeti uniformisani i naoružani vojnici. Kada bi policija zaustavila neke od njih, pokazivali su ovlaštenja JNA na osnovu kojih su imali punomoć vojske da prikupljaju hranu i ostale potrepštine za izbjeglice iz Hrvatske. Ovlaštenja su im također garantirala nesmetano kretanje. Intenzivno naoružavanje Srba u selima oko Srebrenice otvoreno je počelo u drugoj polovini 1991. godine i dešavalo se pred očima Bošnjaka. „Mi smo znali da JNA naoružava lokalno stanovništvo. Helikopteri su spuštali oružje iznad Dučića, gdje je general Milenko Živanović imao kuću. Odatle je vršen transport prema Fakovićima, Pribićevcu, a jedan krak vodio je ka Lozničkoj rijeci“, tvrdi Smailović.[305] Sudbina Srebrenice vezana je za sudbinu cijelog područja istočne Bosne, ali je koordinacija događaja usko vezana sa događajima u Bratuncu. Naime, kao što smo naveli u hronologiji događaja o agresiji na Bratunac, na sastanak u Bratuncu 17. aprila 1992. pozvani su i predstavnici Srebrenice. Na tom sastanku traženo je da se podijeli MUP, kao i sam grad Srebrenica. Prema tom prijedlogu, rijeka Križevica trebala je da bude granica. Pod pritiscima naoružanih arkanovaca, opštinski predstavnici pristali su na podjelu Srebrenice, kao i na to da MUP u Srebrenici i sve policijske ispostave predaju

[303] Intervju: Sidik Ademović, Sarajevo, 15.10.2006.
[304] Intervju: Suad Smailović, Tuzla, 07.7.2006.
[305] Isto.

naoružanje srpskoj policiji.[306] Međutim, nakon što su čuli da srpski predstavnici insistiraju na predaji oružja, nekoliko Bošnjaka policajaca uzimaju oružje iz magacina policijske uprave. U brda odlaze Naser Orić, Suad Smailović, Hakija Meholjić, Akif Ustić, Sidik Ademović, te brojni drugi Bošnjaci koji su odlučili da se ne predaju srpskim snagama. Vijesti koje su dolazile od izbjeglica iz drugih gradova i sela iz istočne Bosne bile su krajnje uznemiravajuće. Smailović kaže: „Odmah smo evakuirali stanovništvo, jer smo znali da ubijaju ljude u Bratuncu".[307] Ove nepovezane i samoorganizirane grupe tokom cijele 1992. i 1993. činit će jezgro spontanog otpora agresoru.[308]

Već 13. aprila 1992., ponovno u blizini Kravice, vraćajući se iz Bajine Bašte, ubijena su dvojica Bošnjaka: Meho Hrvačić iz Potočara i Bahrudin Osmanović iz Gostilja.[309] Do napada na Srebrenicu dolazi 17. aprila 1992. godine. Prvo su počela granatiranja sa okolnih područja. Narod se, znajući za maskre koji su se dešavali u selima oko Bratunca, povukao u zbjegove u brda. Prvi srpski vojnici u Srebrenicu su stigli iz pravca Zalazja, iz rudnika Sase gdje je već formiran zloglasni logor. Sutradan u Srebrenicu ulaze i ostale srpske snage, da bi 18. aprila stigli i arkanovci. Za preostale Bošnjake u Srebrenici nastupili su dani terora. Provaljena je i opljačkana robna kuća, zapaljene su bošnjačke kuće, a brojni Bošnjaci su ubijeni.[310] Sa svog prozora na petom spratu, u stanu u kojem je stanovala, Sabra Kolenović posmatrala je komšije Srbe kako oblače SMB uniforme i zajedno sa pristiglim specijalnim srpskim snagama pale bošnjačke kuće i pljačkaju Srebrenicu. Jednog dana upali su i u njen stan, navodno tražeći snajper: „Razvalili su vrata nogom i upali u stan. Pretukli su i mene djecu. Elvis je imao osam, a Anel 12

[306] Intervju: Sidik Ademović, Sarajevo, 15.10.2006.
[307] Intervju: Suad Smailović, Tuzla, 07.7.2006.
[308] Intervjui: Ejub Dedić, Tuzla, 13.5.2007.; Muriz Bektić, Den Hag, 20.11.2006.; Nedžad Bektić, Sarajevo, 15.12.2006.
[309] Intervju: Nijaz Mašić, Sarajevo, 01.7.2006.
[310] Ove informacije rezultat su komparativne analize intervjua sa velikim brojem očevidaca ovih događaja.

godina. Ni danas ne znam kako smo ostali živi. Komšije nikad nisu ni pokušali da nas zaštite“.[311]

U svega nekoliko dana, koliko je srpska vojska provela u Srebrenici, popaljene su sve bošnjačke kuće, a veliki broj Bošnjaka koji su ostali u Srebrenici je ubijen. Goran Zekić, predsjednik SDS-a za Srebrenicu i jedan od glavnih organizatora agresije u ovom kraju, 7. i 8. maja učestvovao je u paljenju i granatiranju bošnjačkih sela u regiji Kragljivode i Skenderovići. Nakon povratka u Srebrenicu, Goran Zekić ubijen je u zasjedi na putu iznad naselja Vidikovac koju su mu napravili hrabri mladi branitelji iz Kragljivode.[312] Nakon ubistva Gorana Zekića, srpske snage se povlače iz Srebrenice, noseći sa sobom sve što su mogli.

„Kada smo primijetili da su napustili Srebrenicu, ja sam sa grupom ljudi odmah sišao u Srebrenicu, zatekao sam sve opustošeno. Nismo prvih pet dana dozvoljavali da se ljudi vraćaju jer nismo znali šta se dešava. Pošto smo dobro utvrdili šta se dešava, onda smo ljude iz šume povukli u Kazane. U policijskoj stanici smo našli nešto oružja. Vraćali smo izbjeglice iz šume. Imali smo mnogo veći broj ljudi nego stanova, tako da smo oko 25. maja počeli smještati izbjeglice i po srpskim kućama. Ljudi su tamo uglavnom nalazili oružje i to nam je jako pomoglo da se uopšte održimo na tom području“.[313]

U Srebrenicu spontano dolaze velike grupe izbjeglica Bošnjaka koji su protjerani svojih kuća iz istočnobosanskih gradova. U svega nekoliko dana, u Srebrenici se smješta oko 10.000 ljudi. Broj novopridošlih stanovnika Srebrenice rastao je iz dana u dan. Procjene nezavisnih izvora govore da su brojevi bili dinamični, ali da je od decembra 1992. do marta 1993. broj stanovnika Srebrenice narastao sa 40.000 na 80.000.[314]

---

[311] Intervju: Sabra Kolenović, Sarajevo, 22.6.2006.
[312] Intervju: Nijaz Mašić, Sarajevo, 01.7.2006.
[313] Intervju: Suad Smailović, Tuzla, 7.07.2006.
[314] UN Report, 20-Mar-93, Special Sitrep-Srebrenica-Gen Morillon left Srebrenica together with 673 persons and 100 wounded. UN documents collection. Arhiv ICTY.

Krajem maja 1992., naoružani Bošnjaci se pokušavaju organizirati. Bilo je teško napraviti red i zaštititi gladni i napaćeni narod koji je pristizao iz svih gradova i sela iz istočne Bosne. Ulaskom u Srebrenicu mnogi Bošnjaci su, bježeći iz nesigurne zaštite koju su im pružale šume, mislili da će u većoj zajednici sa svojim sunarodnicima imati veće izglede za preživljavanje. Mnogi nisu bili svjesni da su ulaskom u Srebrenicu zapravo upali u klopku srpske genocidne kampanje. Srebrenicu su srpske snage svakodnevno granatirale, oko Srebrenice su postavljena minska polja, a srpska pješadija zatvorila je svaki prolaz ka slobodnoj teritoriji, kao i dotok hrane. Mnogi Bošnjaci su u potrazi za hranom izginuli na tim minskim poljima, kao i od srpskih snajpera i granata. Mnogi su također završili i u koncentracionim logorima kao što su Sušica i Karakaj. Dakle, stanovništvo Srebrenice u periodu od maja 1992. u najvećoj mjeri bili su stanovnici sela i gradova iz istočne Bosne. Kao što je Larry Hollingworth iz UNHCR-a opisao u martu 1993., srpska vojska „gonila je nevine žene i djecu od sela do sela, sve dok na kraju nisu satjerani u ćošak, u Srebrenicu, mjesto iz kojeg se ne može pobjeći, i gdje im je bilo suđeno da budu prevoženi kao stoka ili zaklani kao jagnjad“.[315]

Otpor žrtve: borba protiv genocida i „akcije za hranu”

Već smo u kratkoj hronologiji događaja vezanih za agresiju na Srebrenicu naveli da su se Bošnjaci koji su odbili predati oružje 17. aprila 1992. godine povukli u brda. Tih prvih mjesec dana gerilskih akcija koje su iznenadile srpske snage, osim drugih okolnosti, odredili su način odbrambenog stila Bošnjaka u Srebrenici. Nakon što su Srbi napustili Srebrenicu, vođe samoorganiziranih grupa sastale su se u Bajramovićima 20. maja 1992. Na tom sastanku, vođe grupa bili su motivirani samo međusobnom suradnjom protiv agresora. Zato je

[315] Ova izjava Larryja Holingwortha priložena je kao dokaz odbrane u slučaju Orić (IT-03-68), pod brojem D208. Arhiv ICTY.

osnovni motiv tog sastanka bio: „Da vidimo možemo pomoći jedni drugima u zajedničkoj borbi protiv srpske vojske“.[316] Pod pritiskom gladnog naroda, branitelji Srebrenice u gerilskim akcijama koje su međunarodni posmatrači zvali 'akcije za hranu', u kriznim situacijama napadali su srpska sela koja su, s obzirom na količinu oružja u njima, bila praktično vojna utvrđenja. Ovi napadi dešavali su se u periodu od juna do marta 1993. Korist od ovih akcija bila je dvostruka. Osim hrane, branitelji Srebrenice na ovaj način su dolazili i do oružja, ali su i neutralizirali srpska vojna utvrđenja iz kojih je srpska vojska, uz pomoć artiljerije, Srebrenicu držala u okruženju. Već smo naveli da je Kravica jedno od srpskih sela koje je imalo posebnu ulogu u podizanju nacionalnih tenzija prije rata, kao i u naoružavanju srpskog naroda u tom području. Djelujući iz srpskih sela oko Srebrenice, srpske vojne snage su ovaj grad i desetine hiljada izbjeglica iz istočne Bosne praktično držali u okruženju. Najjače srpske vojne snage djelovale su iz sela Kravica, Ježestica, Ratkovići, Fakovići, Bjelovac i Sase. Branitelji Srebrenice bili su pod pritiskom izgladnjelog naroda koji je svakodnevno demonstrirao pred zgradom Ratnog predsjedništva u Srebrenici, zahtijevajući da se organiziraju akcije koje bi obezbijedile hranu.

Mnogi Srebreničani tvrde da je strašni osjećaj gladi bio mnogo gori od straha od granata snajperskih metaka. Mesud Omerović, sudija iz Srebrenice, također je osjetio posljedice izgladnjivanja. Sjeća se da je zima 1992.-93. bila jedno od najstrašnijih iskustava u životu.

„Bio sam gladan. Od prijatelja sam dobio jednu kesu oraha. Nije ih bilo puno, i odlučio sam da ih jedem polahko. Svaki dan kad krenem na posao u džep bih stavio po jedan orah. I onda sam čekao pravi trenutak da ga pojedem. Sjećam se da su jedan dan došle dvije starice, Hrvatice iz Rogatice. I njih su Srbi protjerali. Djelovale su jako izgladnjele. Starice su tako jadno izgledale da sam jednoj od njih dao onaj orah što mi je bio cjelodnevni obrok na poslu“.[317]

[316] Intervju: Suad Smailović, Tuzla, 07.7.2006.
[317] Intervju: Mesud Omerović, Sarajevo, 14.12.2006.

S obzirom na to da srpske snage nisu dozvoljavale konvojima UN-a da dostave hranu Srebrenici, jedini izvor hrane bila su srpska sela, koja su, kao što smo već naveli, bila jaka vojna utvrđenja. Do hrane u tim selima moglo se doći jedino uz velike gubitke u ljudstvu. Osim toga, branitelji Srebrenice su znali da nijedna akcija za hranu ne može ostati tajna, te je svaka akcija podrazumijevala veliki broj i civilnih žrtava. Naime, često se dešavalo da su civili u srpska sela ulazili i prije nego što bi akcija započela.[318] Veoma je važno istaknuti da su branitelji Srebrenice tokom svih akcija ostavljali neprijatelju izlaz za izvlačenje. „Uvijek smo vodili računa o tome da ne nanosimo velike gubitke, te da naše akcije imaju što manju cijenu u ljudskim životima".[319] S druge strane, o očaju gladnih ljudi tokom akcija koje su se dešavale, posebno od decembra do marta 1992. godine posvjedočio je veliki broj izbjeglica koji su učestvovali u napadima. Većina onih koji su to posmatrali govorili su o tome kako su mnogi izgladnjeli ljudi praktično gubili razum na pomisao da je hrana nadomaku.[320] Nije im bilo važno da će izgubiti život, bilo je samo važno doći do hrane. Sabra Kolenović svjedoči o užasnoj atmosferi koja je vladala u Srebrenici te zime 1992.-93. „Bilo je zaista strašno. Bojala sam se izaći iz stana. Srebrenica je izgledala nestvarno. Sa svog prozora gledala sam mase ljudi koji su živjeli na ulici, ispod kartonskih kutija, šatora... Kad bi našli nekog ogrijeva, palili su vatru da se ugriju". U jednoj od akcija za hranu, Sabra Kolenović našla je svog dvanaestogodišnjeg sina kojeg je ostavila u stanu u Srebrenici. O tome, Sabra kaže:

„Danima prije toga bio je gladan. I danas se sjećam kako sjedi za kuhinjskim stolom, ruke naslonjene na čelo, dok mu niz lice liju krupne suze. Bio je to petnaesti dan da moje sinove nisam nahranila. On nije govorio da je gladan. Samo je sjedio i tiho plakao. Sutradan sam s ostalim narodom otišla u akciju u Kravicu. Ujutru rano sam se iskrala.

[318] Intervju: Sabra Kolenović, Sarajevo, 22.6.2006.
[319] Intervju: Nesib Burić, Sarajevo, 03.11.2006.
[320] Ejub Gušter, koji je intervjuiran tokom istraživanja za ovu knjigu (17.8.2006. Sarajevo), jedan je od onih koji su živjeli u kartonskim kutijama na ulici u Srebrenici.

On je, bez mog znanja, krenuo sa kolonama naroda koji su iz Srebrenice krenuli prema Kravici“.[321]

O tome kako je izgladnjeli narod u selu Fakovići 5. oktobra 1992. godine grabio hranu, ne osvrćući se na granatiranje, pred ICTY je svjedočio i bosanski Srbin iz Fakovića Slavoljub Žikić koji je iz svog skrovišta posmatrao tok te akcije. Potvrdio je da niti jedna vojska na svijetu nije mogla zaustaviti taj narod koji je očajnički tražio hranu. „Ja to potpuno razumijem“, rekao je Žikić, koji je potvrdio da nakon te akcije niti u jednom selu nije ostalo ni jedno pile, te da je odnesena sva pšenica i stoka.[322]

Srpska vojno-politička strategija izgladnjivanja

Genocidne namjere srpskog vojnog političkog vrha prepoznatljive su i mogu se dokumentirati mnogo prije jula 1995., kada je genocid protiv Bošnjaka kulminirao. Osim prijetnje Radovana Karadžića u Skupštini Republike Bosne i Hercegovine u noći 14. na 15. novembar 1991., kada je zaprijetio nestankom bošnjačkog naroda,[323] originalne direktive Vojske Republike Srpske još od novembra 1992. godine sadrže otvorene genocidne namjere. Direktiva broj 4 izdata 19. 11. 1992. godine precizirala je cilj srpske vojske: „ofanzivnim dejstvima razbiti veće grupacije HVO i Muslimana na teritoriji RS i prisiliti ih na bezuslovnu predaju oružja ili ih uništiti“.[324] Kao datum za ofanzivna dejstva određuje se 24. novembar 1992. godine. U ovom dokumentu zadati su i ciljevi Drinskog korpusa:

---

[321] Intervju: Sabra Kolenović, Sarajevo, 22.6.2006.
[322] Slavoljub Žikić, 16.12.2005. Svjedočenje u slučaju Orić (IT-03-68), Arhiv ICTY.
[323] Laura Silber; Allan Little, nav.dj.
[324] GŠVRS, STR. POV. BR. 02/5-21;19.11.1992.; NAREDNA DEJSTVA VOJSKE REPUBLIKE SRPSKE; NA LIČNOST KOMANDANTA (NAČELNIKA ŠTABA) DIREKTIVA OP.BR. 4 Dokument izradio general-major Manojlo Milovanović; potpisao komandant general-potpukovnik Ratko Mladić.

„Drinski korpus: sa sadašnjih položaja, glavnim snagama krajnje uporno braniti Višegrad (brana), Zvornik i koridor. A ostalim snagama na širem prostoru Podrinja iznuravati neprijatelja. Nanositi mu što veće gubitke i prisiliti ga da sa muslimanskim stanovništvom napusti prostore Birača, Žepe i Goražda. Prethodno ponuditi razoružavanje borbeno sposobnih i naoružanih muškaraca. A ako ne pristaju - uništiti ih.[325] U daljem deblokirati i osposobiti saobraćajnu komunikaciju: Milići, Konjević Polje-Zvornik i biti u gotovosti za intenzivnu borbu protiv ubačenih diverzantskih, terorističkih, prepadnih, zasjednih i paravojnih grupa. KM imati u Vlasenici, a IKM po odluci komandanta korpusa“.[326]

Dakle, još 19. novembra 1992. godine (od kada datira ovaj dokument), VRS je otvoreno zagovarala genocid na prostoru Birača, Žepe i Goražda. U izmjenama i dopunama ove direktive, od 7. 12. 1992. godine, Ratko Mladić naređuje da se svi postavljeni ciljevi rata vojske RS ostvare, najkasnije do 13. decembra 1992., kako bi se stvorili uvjeti rukovodstvu RS da zvanično objavi jednostrani prekid aktivnih borbenih dejstava. Skreće se pažnja na djelovanje međunarodnog faktora koji doturanjem humanitarne pomoći preko srpskih teritorija želi izazvati konflikt izmedu vojske RS i srpskog naroda. Mladić tvrdi da ovakvi postupci međunarodne zajednice vode stvaranju uslova za vojnu intervenciju zapadnih zemalja.[327] Dakle, samo na osnovu dosadašnje dvije navedene direktive može se zaključiti da je doturanje humanitarne pomoći ugroženim područjima sa bošnjačkim stanovništvom bilo protivno interesima srpske politike, zbog toga što je osnovni cilj zapravo bio iznurivanje stanovništva, da bi se navelo na bezuslovnu predaju uništilo. Brojni su dokumenti koji dokazuju kontinuitet srpskih planova prema bošnjačkom stanovništvu u „istočnim

[325] Naglasila E.B.

[326] GŠVRS, STR. POV. BR. 02/5-21;19.11.1992.; NAREDNA DEJSTVA VOJSKE REPUBLIKE SRPSKE; NA LIČNOST KOMANDANTA (NAČELNIKA ŠTABA) DIREKTIVA OP.BR.4 Dokument izradio general-major Manojlo Milovanović; potpisao komandant general-potpukovnik Ratko Mladić. str. 7

[327] GŠVRS; STR. POV. BR. 02/5-210/; 07.12.1992.; u potpisu R. Mladić; Izmjene i dopune Direktive br. 4.

enklavama“. U martu 1995. godine Radovan Karadžić lično uputio je Direktivu Drinskom korpusu iz koje se vidi kontinuitet genocidnih namjera 1992.-1995. godine, i koja je praktično identična sa generalnim planom, vojnim direktivama i političkim uputstvima. Naime, u proljeće 1995. Karadžić eksplicitno pokazuje istu genocidnu namjeru kao i Mladić 1992. godine, a to je izgladnjivanje i iznurivanje bošnjačkog stanovništva. U dokumentu koji je potpisao Karadžić stoji:

„Svakodnevnim planskim i osmišljenim borbenim aktivnostima stvoriti uslove totalne nesigurnosti, nepodnošIjivosti i besperspektivnosti daljnjeg opstanka i života mještana u Srebrenici i Žepi.[328] Za slučaj odlaska UNPROFOR-a iz Žepe i Srebrenice, komanda DK[329] će isplanirati operaciju pod nazivom „Jadar“ sa zadatkom razbijanja i uništenja muslimanskih snaga u ovim enklavama i definitivnog oslobađanja Podrinja“.[330]

Kako pokazuje analiza njihovih izvještaja, trupe Ujedinjenih nacija su također učestvovale u kampanji izgladnjivanja bošnjačkog stanovništva. Tek su rijetki međunarodni aktivisti i zvaničnici imali snage da tu politiku razotkriju. Izvještaj koji govori o sastanku između generala Morillona i generala Mladića svjedoči o tome da je konačan sporazum podrazumijevao samo dostavu humanitarne pomoći područjima pod srpskom kontrolom. Na sastanku je prihvaćen Mladićev spisak od navodnih 5.000 srpskih izbjeglica kojima je potrebna pomoć. Koliko je generalu Morillonu bilo nevažno da će humanitarna pomoć doći i do Bošnjaka, govori i činjenica da se u zaključku izvještaja naglašava da iz samog sporazuma nije jasno da to podrazumijeva i pomoć za Bošnjake.[331] Međutim, već nakon dva dana, u pismu datiranom 17. 11. 1992., postaje jasno da se dogovor Mladića i Karadžića odnosio samo na pomoć područjima sa srpskom kontrolom.

---

[328] Naglasila E.B.

[329] DK je skraćenica za Drinski korpus. Napomena E.B.

[330] VRHOVNA KOMANDA OS REPUBLIKE SRPSKE; Dt.br.2/2-11;08.03.1995.;OSNOVNE KARAKTERISTIKE MEĐUNARODNE VOJNO-POLITIČKE SITUACIJE

[331] 15. novembar 1992. „Report on meeting between Lt Gen Mladić and Maj Gen Morillon“. R000-4805-R000-4812 (8. strana). Arhiv ICTY.

Naime, predstavnik UNHCR-a Hose Maria Mendilluce uputio je pismo Radovanu Karadžiću u kojem ga obavještava da UNHCR neće slati konvoje u istočnu Bosnu dok Srbi ne budu dozvolili isporuku humanitarne pomoći u Srebrenicu i Goražde. U ovom pismu Mendilluce kaže da kao prilog šalje pregled isporučenih konvoja do 17. novembra u istočnu Bosnu. Na osnovu ovog dokumenta jasno je da su trupe UN-a praktično odrađivale dio ratne logistike za srpsku agresiju u istočnoj Bosni. Mendilluce to u pismu i nedvosmisleno, direktno kaže: „Prvo, UNHCR je isporučivao ogromne, i u posljednje vrijeme sve veće količine pomoći na lokacije pod srpskom kontrolom". Mendilluce potom nabraja na koje je sve lokacije pod srpskom kontrolom stizala humanitarna pomoć UN-a, te naglašava da je Mladićeva pozicija korak nazad u dogovoru da se osigura „vrlo bazično pravo na preživljavanje za civilnu populaciju".[332]

Veliki je broj izvještaja UN-a koji pokazuju kako su general Morillon i njemu odani oficiri ublažavali sliku stanja na području Srebrenice i Žepe. Izvještaj napisan u martu o procjeni situacije u Cerskoj jedan je od dokaza za ovu tvrdnju. U izvještaju se spominje da je nakon pada Cerske još oko 5.000 izbjeglica došlo u Srebrenicu, dok se ostalih 8.000 (iz Cerske) krije po planinama. Birokratskim jezikom, pisac izvještaja zaključuje: „Stanovništvo ne izgleda da gladuje, ali ne izgledaju ni dobro uhranjeno".[333] Međutim, tek pod tačkom 13 ovog izvještaja spominje se svjedočenje Reutersovog novinara koji je rekao da je u Srebrenici vidio leševe ljudi koji su očigledno umrli od gladi, poput onih u Somaliji. U izvještaju se također pominje da je novinar informiran da u Srebrenici i okolini ima oko 60.000 stanovnika i izbjeglica.[334]

---

[332] 17. novembar 1992. „Letter from UNHCR signed by Jose Maria Mendilluce suspending all deliveries of relief to Easter Bosnia, („Pismo UNHCR-a koje je potpisao J. M. Mendilluce u kojem stoji obavijest da se suspenduje sva pomoć istočnoj Bosni") R0011-6786-R011-6787. Arhiv ICTY.

[333] 07. mart 1993. „Report on assessment of the situation in Cerska on 5-6-Mar-93" (Izvještaj o procjeni situacije u Cerskoj 5-6-marta-93) R0012-2225-R012-2231; (Izvještaj o posjeti Morillona Cerskoj i Konjević Polju 5. i 6. marta 1993.)

[334] Isto.

Bošnjaci koji su od juna 1992. godine kao izbjeglice boravili u Srebrenici protjerani su iz Podrinja, duž Drine istočno od Srebrenice, sa sjevera bratunačkog područja, zapadno od Srebrenice, iz Vlasenice, Milića, Han-Pijeska, i južno iz područja Skelana. Srebrenica je, kao što smo ilustrirali, opkoljena i odsječena od ostatka svijeta. Nakon što su srpske snage opkolile Srebrenicu, zabranili su dopremanje hrane s ciljem izgladnjivanja stanovništva. To su lako postigli kontroliranjem glavnih puteva, ali su pasivnim stavom srpskoj strategiji izgladnjivanja pomogle i trupe Ujedinjenih nacija. Naravno, izgladnjivanje nije bilo jedina genocidna metoda koju su Srbi primjenjivali prema Bošnjacima u Srebrenici. Srebreničani su svaki dan bili izloženi djelovanju snajpera, bombardovani su teškom artiljerijom, ali iz aviona.

Glad, bombardovanje i „genocidno čišćenje“

U izvještaju UN-a od 18. marta 1993. godine navodi se da su Srbi zaustavili humanitarni konvoj zbog toga što nije bio najavljen u Beogradu. U izvještaju također stoji da je moral bosanskih vojnika dosegao dno, te da je Srebrenica tako prenapučena da bi i od jedne granate mogle biti ranjene desetine civila. Lokalni komandiri izvijestili su da je selo Osmača ponovno bombardovano iz aviona. UNMO je posjetio selo Osmače i Gladoviće, konstatirajući da se granatiranje povećalo do prošle posjete. Izračunali su da u sat vremena padne po 40 granata. Pripadnici UNMO-a donijeli su dio kasetne bombe sa Osmača. Krateri po stazama kojima su išle izbjeglice pokazuju da je istina da su izbjeglice granatirane dok su bježali.[335] Procjena situacije UN-ovih oficira u Srebrenici razlikuje se u ovisnosti od toga ko piše izvještaj. Naime, očigledno je da su u Morillonovom timu postojali prosrpski

[335] 18-Mar 93 „Special Sitrep-Srebrenica to inform that the humanitarian aid convoy was blocked by Bosnian Serb troops outside Zvornik“ (Poseban izvještaj o blokadi humanitarnog kovoja od strane bosanskih Srba kod Zvornika) 182230A 18 Mart 93. Arhiv ICTY.

oficiri kojima patnje Bošnjaka nisu izgledale previše alarmantne, te stoga nisu ni zahtijevali ozbiljniju akciju. Međutim, u izvještaju koji je napisao narednik JJ Purves kaže se da se srpski napadi na enklavu nastavljaju i da Srbima iz BiH pomaže Srbija, i to artiljerijom i avionima. Izvještaj također navodi da je situacija užasna, te da u Srebrenici ima oko 80.000 izbjeglica, 200 teže i oko 100 lakše ranjenih u bolnici. Prema riječima oficira UN-a Purvesa, stopa smrtnosti je oko 20 osoba dnevno. Tačka 11 izvještaja kaže:

„Ako se ne obezbijedi siguran prolaz za izbjeglice iz srebreničkog džepa u narednih 7 do 14 dana, postoje indikacije da će Srbi izvesti genocidno čišćenje cijele enklave što može rezultirati smrću oko 80.000 ljudskih bića.[336] U svakom slučaju, postoji malo nade da će trenutačni napori da Srbi zaustave svoje napade uroditi plodom. Malo je vjerovatno da će Srbi zaustaviti ofanzivu dok enklavu ne očiste na jedan drugi način“.[337]

Ambasador Diego Arria, koji je bio predstavnik Venecuele u Vijeću sigurnosti UN-a, bio je dva puta svjedok pred Haškim tribunalom, a oba puta fokus njegovog svjedočenja bio je na situaciji u Srebrenici. Osim očigledne odgovornosti srpske strane, ambasador Arria govorio je i o prosrpski orijentiranim zvaničnicima i operativcima unutar sistema Ujedinjenih nacija. Prema svjedočenju Diega Arrie, moglo bi se zaključiti da su određeni zvaničnici UN-a djelovali u konspiraciji da bi prikrili užasnu situaciju u Srebrenici. Jedan od primjera te konspiracije bilo je pismo koje je 18. marta 1993. godine UN-ov visoki komesar za izbjeglice Sadako Ogata uputila generalnom sekretaru UN-a Bouthrosu Bouthrosu Ghaliju:

„Situacija u srebreničkoj enkavi se pogoršava iz sata u sat. Posljednji izvještaji koje sam primila od mog osoblja sa terena su užasni. Tisuće ljudi ulazi u grad iz okolnih područja koja su sistematski napadnuta i okupirana od srpskih snaga. Trideset do četrdeset ljudi umiru od gladi i nedostatka medicinske pomoći. Prema svemu sudeći, u

[336] Naglasila E.B.

[337] 20 Mar-93 Special Sitrep-Srebrenica-Gen Morillon left Srebrenica together with 673 persons and 100 wounded. Arhiv ICTY.

srebreničkoj enklavi se dešava masivna humanitarna tragedija. Vjerujem da bi ključni svjetski lideri trebali biti upozoreni na ovakav razvoj“.[338]

Ambasador Arria je ovo pismo vidio tek 11 godina kasnije, kada se pripremao za svjedočenje protiv Miloševića, zbog toga što ga je Boutros Boutros Gali praktično sakrio u svojoj ladici. Poštovanje koje su Evropljani imali prema Srbima ambasador Arria je osjetio i na terenu, tokom misije Vijeća sigurnosti i posjete Srebrenici 25. aprila 1993. godine. Brigadir Hayes, koji je bio drugi u lancu komande UN-a, pokazivao je otvoreno poštovanje prema srpskim okupatorskim vojnicima. Arria je izjavio: „Pa brigadir Hayes se ponašao više kao potčinjeni srpskoj strani u Bosni, nego kao pravi oficir“.[339]

Ova posjeta delegacije Vijeća sigurnosti organizirana je na inicijativu ambasadora Arrie. Pošto se komanda UN-a nije nadala da će delegacija Vijeća sigurnosti zahtijevati da posjeti Srebrenicu, pokušali su sve metode manipulacije da bi ih odvratili od te ideje. Međutim, pošto je delegacija bila uporna, morali su im omogućiti posjetu. A o samoj posjeti, ambasador Arria je rekao:

„Sjećam se da je sa mnom bilo još pet ambasadora. Jedan od njih je bio Rus. I rekao sam mu, znate, bio sam nedavno u Lenjingradu, vidio sam muzej i fotografije. Rekao sam mu da sam siguran da, dok gledate oko vas, morate biti potreseni tragedijom koju vidite. Rekao sam mu - 'znate, ono što vidite ovdje je usporeni genocid koji se dešava pod zaštitom UN snaga'. Čak sam i rekao da su naši oficiri izgledali više kao stražari u koncentracionom kampu nego zaštitnici ovih ljudi“.[340]

Doktrina „rata do istrebljenja”

[338] Ambasador Diego Arria, svjedočenje u slučaju Orić (IT-03-68), 05. i 06. 12. 2005. www.icty.org (pristupljeno 10.10.2006.)
[339] Isto.
[340] Isto.

Ideja „rata do istrebljenja“ nije bila potpuno strana srpskim oficirima i prije agresije na Bosnu i Hercegovinu. Naime, još od agresije na Republiku Hrvatsku, očigledno je da je na komandnom nivou u JNA vladala doktrina koja je bila u potpunoj suprotnosti sa međunarodnim konvencijama i idejom o 'pravednom ratovanju'.[341] Dokument komande 4. korpusa iz avgusta 1991. godine, osim što detaljno (na 49 strana) govori o opštim posebnim dužnostima komande i organa komande korpusa, među zadacima korpusa navodi nanošenje što većih gubitaka neprijatelju u živoj sili i borbenoj tehnici; razbijanje i iscrpljivanje neprijateljskih snaga; zauzimanje; (...) sprečavanje neprijateljskog izvlačenja.[342] Ovo uputstvo podudara se sa strategijom JNA u napadu na Vukovar, gdje je u opsadi koja je trajala 87 dana, od avgusta do novembra 1991. godine, došlo do uništavanja civilnih meta bez presedana u dotadašnjem ratovanju. Navedeno uputstvo 4. korpusa komande JNA potpuno je suprotno onome što se zove „civilizirano ratovanje“. Naime, pod odrednicom „rat“ u enciklopediji Britannica stoji: „Civilizovano ratovanje ograničeno je, koliko je god moguće, na onesposobljavanje oružane sile neprijatelja; inače bi se rat produžio dok jedna od strana ne bi bila istrijebljena. To je valjani razlog da je ova praksa prerasla u običaj među nacijama Evrope“.[343]

Rat do istrebljenja postao je praksa JNA i ostalih srpskih snaga u Bosni i Hercegovini. O tome svjedoče doktrine i uputstva JNA i Vojske RS koje smo do sada naveli. O tome da je ideja istrebljenja Bošnjaka bila potpuno prihvatljiva za srpske oficire, svjedoče brojni dokumenti koje smo do sada naveli. Međutim, dokument od 28. decembra 1992. godine dokazuje da je genocidna namjera bila praktično na nivou legitimne korespondencije unutar Vojske RS. Radi se o izvještaju kojim

[341] Vidi: Michael Waltzer, Just And Unjust wars*: A Moral Argument With Historical Illustrations*, Basic Books, New York, 1977.

[342] Uputstvo za rad Komande 4. korpusa u izvršavanju prioritetnih zadataka u ratu i miru; Datum 29.8.1991. broj Ex. 01/15-62; Uputstvo potpisuje major Đurđevac; str. 2 dokumenta. Arhiv ICTY.

[343] Encyclopedia Britannica, 1911., IX izdanje. Online edicija, www.britannica.com. (pristupljeno 01.7.2006.)

srpska vojna komanda opisuje ponašanje muslimanskih civila na putu za njihovu Glogovu:

„(...) u ovom rejonu, po procjeni, sada se nalazi 500 boraca, i daleko veći broj civila, žena i djece - oko 1.000. Njihov dolazak se povećava i u večernjim časovima, i to idu slobodno, u kolonama, i pored stalnog dejstva naše artiljerije“.[344]

Ovaj izvještaj govori ne samo o monstruoznom mentalitetu agresora, nego i o osjećaju beznadežnosti kod žrtve. Narod u kolonama nije se osvrtao na srpsku artiljeriju. Bio je to istočnobosanski inat pomiješan sa nepogrešivim osjećajem da u borbu ulažu život za koji su unaprijed bili sigurni da će ga izgubiti. Suočeni sa nadmoćnijim agresorom i njegovim genocidnim namjerama, Bošnjaci iz istočne Bosne, okruženi i izgladnjeli, odlučili su da se ne predaju.

Osnivanje Bratunačke brigade 14. 11. 1992. u Bratuncu izvor je dokaza koji mogu poslužiti kao potpora tvrdnji da je „doktrina rata do istrebljenja“ bila prisutna na svim nivoima srpske vojske, te da su srpski generali i oficiri genocidnom ideologijom svakodnevno indoktrinirali srpske vojnike. Obraćajući se na ovoj svečanosti, general Milenko Živanović je rekao:

„Pošto sada ide zimski period, ja mislim da i očekujem da je zima naš saveznik. Jer, rezultati dosadašnje borbe su impozantni, veliki rezultati. Kako su veliki? Pa, mi držimo 80.000 Turaka u krugovima. Cerski Turci ne mogu sa srebreničkim Turcima da se vide. Kladanjski ne mogu ni sa srebreničkim ni sa cerskim. Žepski u Srebrenicu ne mogu. Ozgo iz Goražda ne mogu u Žepu. To su stvarno impozantni rezultati kad čovjek pogleda malo to šire. I sada treba biti istrajan, pametan, inteligentan srpski ratnik i ne padati na neke sitne turske trikove. Izviđajte ih, budite stalno u kontaktu izviđanja s njima.

[344] Dokument od 28. 12. 1992. Komanda Bratunačke brigade, Vojska RS. Egzibit u slučaju Orić, D807. Arhiv ICTY.

Pripremajte im zamku i tako ih čekajte. Ne padajte na naivne trikove.(...) Čuvajte se. Turčin je vrlo, vrlo ljigav neprijatelj“.[345]

Ni pukovnik Svetozar Andrić nije propustio da, obraćajući se srpskim vojnicima tog dana, promovira genocidne ideje: „Ostala je ta Srebrenica, ali mislim, kako reče gospodin pukovnik, komandant Drinskog korpusa, uskoro ćemo doći tamo, a jednom prilikom je komandant rekao, još možda prije pet mjeseci: 'Doći ćemo, pa kad bi je i zagrnuli“.[346]

Nakon ova dva obraćanja, srpski vojnici su zapjevali: „Zaklaćemo, ubićemo, ko sa nama neće... Od Topole, od Topole, pa do Ravne gore, sve su straže, sve su straže đenerala Draže...“[347]

Bošnjaci su itekako bili svjesni da će se protiv njih voditi rat do istrebljenja. To je bilo očigledno i brojnim stranim posmatračima. Tako je pred ICTY bivši britanski oficir koji je služio u snagama UN-a, a u Srebrenici boravio tokom marta 1993. godine, izjavio da su izbjeglice koje je viđao u Srebrenici vjerovale da će umrijeti. Na osnovu razgovora s njima, oficir Tucker je zaključio da „Nije pitanje bilo da će, pitanje je bilo samo - kada će umrijeti“.[348]

Kako smo mogli vidjeti na osnovu riječi ambasadora Diega Arrie, s obzirom na srpske genocidne namjere i njihovu dominaciju u vojnoj sili, kao i namjere većine međunarodnih donosilaca odluka - kako u sjedištu UN-a u New Yorku, tako i na terenu otpor žrtve doprinio je samo „usporavanju genocida“ u Srebrenici. Međutim, genocidne namjere agresora, kako smo pokazali relevantnom dokumentacijom, u kontinuitetu su od 1992.-95. ostale iste. Genocid nad Bošnjacima počinjen u julu 1995. godine tako je samo kulminacija procesa koji je započeo još u aprilu 1992. godine.

---

[345] Video snimak sa osnivanja Bratunačke brigade 14. 11. 1992. godine. CD N'000393:. Arhiv ICTY.
[346] Isto.
[347] Isto.
[348] Britanski oficir Tucker, svjedočenje pred ICTY u slučaju Orić, 15. 3. 2005., transkript dostupan na www.icty.org. (pristupljeno 2.10.2006.) Naglasila E.B.